

21. 351

L. Uliq-uz.

Римский университет.

Исторический факультет.

1934 г.

33

U-33

JAN 2010
15 FEB 2001

Լ. ՍԵԳԱԼ

ՔԱՂԱՔԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՌՈՏ ԴԱՍԸՆԹԱՅՔ

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՊՐԱԿ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
БОСКОРІДЖІ
Академия Наук
СССР

ԿՈՒՍՇՐԱՏ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1 9 3 4

33
U-33

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

1. ՀՈՂԻ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎՈՐՊԵՍ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆ ԸՐԳԵԼԱԿՈՂ ԳՈՐԾՈՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Կապիտալիզմը, մի կողմից զարգացնում է հասարակության արտադրողական ուժերը, իսկ մյուս կողմից—արգելակում է նրանց զարգացումը: Մենք այդ արգեն տեսանք շահույթի միջին նորմայի անկման որեւէ քննելիս և այդ ել ավելի մանրամասն ցույց կտանք հաջորդ գլուխներում: Սակայն կապիտալիզմի ժամանակ առանձնապես արգելակվում է գյուղատնտեսության արտադրողական ուժերի զարգացումը: Գյուղատնտեսության հետամնացությունն արդյունաբերությունից, աճող հակադրությունը քաղաքի և գյուղի միջև միանգամայն անխուսափելի յեն կապիտալիզմի ժամանակ: Դրա հիմնական պատճառը—հողի մասնավոր սեփականությունն է:

Հողի մասնավոր սեփականությունն այն պատճառն է, վորը կապիտալիստը-վարձակալողին խանգարում է ավելի կապիտալ ներդնելու գյուղատնտեսության մեջ (պայքար վարձակալման պայմանագրի ժամկետի համար): Հողի մասնավոր սեփականությունը բացարձակ ոենտա յե ծնում, թույլ չտալով, վոր գյուղատնտեսության մեջ ստեղծված հավելյալ արժեքը մասնակցություն ունենա շահույթի միջին նորմայի գոյացմանը. դրանով իսկ նա իջեցնում է շահույթի միջին նորման, դանդաղեցնում է կապիտալի կուտակումը, բարձրացնում է արդյունաբերության համար անհրաժեշտ գյուղատնտեսական հումքի և բանվոր դասակարգի գոյության միջոցների գները:

Հողի մասնավոր սեփականությունը հողի գնման և վաճառման ժամանակ, հսկայական կապիտալներ է հեռացնում արտադրողական գործադրումից: Հողը վորպես այդպիսին վոչ մի արժեք չունի, վորովհետև նա

57006-66

Л. СЕГАЛЬ
КРАТКИЙ КУРС
ПОЛИТЭКОНОМИИ

Партиздат 1934Эривань

աշխատանքի արդյունք չի: Այնուամենայնիվ նա կապիտալիստական հասարակարգում ապրանք է: Արժեք չունենալով, հողն, այնուամենայնիվ, գին ունի, վորոչ հողամասը գնվում ու վաճառվում է վորոչ գումարի փոփոխ: Բոլոր ապրանքների գին հիմքում դրված է նրանց արժեքը: Ի՞նչով է վորոչվում հողի գինը, վորն արժեք չունի:

Յեթե հողամասը տարեկան 100 ու. ունտա յե բերում, ապա այդ հողամասի տերն այն վաճառելիս պետք է ստանա այնպիսի գումարի փող, վորը բանկում դրվելով տարեկան 100 ու. հասույթ բերի նրան: Յեթե բանկն ավանդների համար տարեկան 5% է տալիս, ապա հողամասի տերն այն պետք է վաճառի 2 հազ. ուղբլով, վորովհետև 2.000 ու. 5 տոկոսով տարեկան 100 ու. է բերում: Հողի գինն այս դեպքում 2,000 ու. է: Հողի գինը կապիտալացված ունեցա յե, այսինքն վորոչ մեծուրյան վարկային կապիտալի հասույթի փոխարկված ունեցա: Հողի վաճառման ժամանակ նրա տերը գնողին է զիջում հողի մասնավոր սեփականության մոնոպոլիտի իրավունքը, հետևաբար նաև ունտա ստանալու իրավունքը և դրա համար վոնց վոր միանվագ հարկ է ստանում, վորը նրան հնարավորություն է տալիս հետագայում ևս ստանալու իր անաշխատ յեկամուտը, բայց արդեն տոկոսի ձևով:

Յեթե կապիտալիստը հող է գնում, ապա նրա վճարած գումարի փողը կապիտալի արտադրողական գործադրում չի: Նա կարող էր արտադրություն վարել վարձակալած հողի վրա ճիշտ այնպես ինչպես գնած հողի վրա: Յեթե նա փողային կապիտալ չձախսեր հողի գնման վրա, նա կարող կլիներ ավելի շատ արտադրամիջոցներ և աշխատույթ գնել, կարող կլիներ բարելավել հողի մշակման յեղանակները և այլն:

Դրա համար էլ «փողային կապիտալի ծախսումը հողի գնման վրա հողագործական կապիտալի գործադրումն չի... Նա համապատասխանորեն պակասեցնում է արտադրության միջոցների չափերը և դրա համար էլ սեղմում է վերարտադրության անտեսական հիմքը... Նա արգելակ է հողագործության համար նույնիսկ այն դեպքում, յերբ խոշոր հողաբաժիններ են գնվում: Նա բոս էյուրյան հակասում է արտադրության կապիտալիստական յեղանակին» (Մարքս, Կապիտալ, հ. III, էջ 584 ուղև. ընդգծումն իմն է.—I. Ս.):

Կապիտալիզմի զարգացման հետ հողի գները վոչ թե բնկնում, այլ անում են: Հողի գների աճն յերկու պատճառներից է առաջանում: Առաջին պատճառը—ունտայի աճն է: Վորովհետև կապիտալիզմի զարգացմամբ աճում է հողի պահանջարկը և հողը չի

կարող վերստին արտադրվել, ապա աճում է ունտան: Բայց ունտայի աճը նշանակում է հողի գների աճը: Այսպես, թե վերև բերված որինակում ունտան լինի վոչ թե 100 ու. այլ 200 ու., ապա տարեկան 5% ուղ 200 ու. հասույթ ստանալու համար հարկավոր է 4 հազար ու. կապիտալ:

Հողի գների բարձրացման յերկրորդ պատճառը—դա տոկոսի մակարդակի անկումն է: Տոկոսի մակարդակը շահույթի միջին նորմայից ցած է: Դրա համար էլ շահույթի միջին նորմայի անկման հետ ընկնում է նաև տոկոսի մակարդակը: Ռենտայի 100 ու. և տոկոսի մակարդակի 5% լինելու ժամանակ հողի գինը կլինի 2000 ու.: Ռենտայի 100 ու. և տոկոսի մակարդակի 4% լինելու ժամանակ հողի գինը կլինի 2,500 ու.: Իսկ ունտայի 200 ու. և տոկոսի մակարդակի 4% լինելու ժամանակ հողի գինը կլինի 5,000 ու.: Ռենտայի աճն ու տոկոսի մակարդակի անկումը միաժամանակ կատարվելիս արագացնում են հողի գների աճը:

Հողի մասնավոր սեփականությունը, հետևաբար միշտ ավելի ու ավելի կապիտալ է հեռացնում արտադրողական գործադրումից: Վորքան ավելի յե զարգանում կապիտալիզմը, հողի մասնավոր սեփականությունն այնքան ավելի յե արգելք դառնում արտադրողական ուժերի զարգացմանը գյուղատնտեսության մեջ:

Կապիտալիզմի գոյությունն ու զարգացումը (ըստ վորում շատ ավելի արագ յիս սեփականությունից զարգացումը) հնարավոր է նաև հողի մասնավոր սեփականության բացակայության դեպքում: Դրա ապացույց կարող է ծառայել այն փաստը, վոր կապիտալիզմի զարգացման գույրնբայց գյուղատնտեսական արտադրությունն էլ ավելի յե անջատվում հողի մասնավոր սեփականությունից: Այդ անջատումն արտահայտվում է յերկու ձևով.—վարձակալման և հիպոտեկային (յերկարատև) պարտաբեռնվածության աճով:

Հողի վարձակալման ժամանակ կապիտալիստն արտադրությունը վարում է իրեն չպակասած հողի վրա: Բոլոր յերկերնեբում մինք նկատում ենք գյուղատնտեսական արտադրության աճը վարձակալված հողի վրա: Այսպես, մեծն Բրիտանիայում—կապիտալիստական գյուղատնտեսության ամենից ավելի հին զարգացում ունեցող յերկրում—1887 թ. գյուղատնտեսական տարածության միայն 15,3% էր մշակվում իրենց հողային սեփականատերերի կողմից, իսկ 84,7%—վարձակալների կողմից: 1813 թ. հողային տարածության 89,1% արդեն մշակում էյին վարձակալները: ՀԱՄՆ-ում—կապիտալիզմի համեմատաբար յերկ-

սասարդ յերկրում—1880 թ. վարձակալված հողը վողջ գյուղատնտեսական տարածութեան 25,6%֊ն եր կազմում, իսկ 1925 թ.—արդեն 47,4%֊: Վարձակալման այդ անը վոյ այլ ինչ է, յերե վոյ գյուղատնտեսական արտադրութեան անող անջատումը հողային սեփականութեանը: զա նշանակում է, վոր կապիտալիզմն ավելի ու ավելի կարող է յոյա գնալ առանց հողի մասնավոր սեփականութեան գոյութեան:

Հողային սեփականութեանից հողի վորպես արտադրութեան միջոցի անջատման մյուս ձևը—հիպոտեկային պարտաբեռնվածութեան ան է: Հողի գնման ժամանակ սովորաբար գնողը բանկից յերկարատե վարկ է ստանում՝ գնվող հողի գրավադրումով: Հողի նոր տերն ինքն է ստանում սեփական և այդ սեփականից նա բանկին տոկոսներ է վճարում վարկ վերցրած փողի համար: Այսպիսով, գրավի ժամանակ բանկին վճարված տոկոսը վոյ այլ ինչ է, յեթե վոյ սեփական: Հողը գրավ է դրվում վոյ միայն այն գնելու դեպքերում: Հողն առհասարակ գրավ է դրվում այն ժամանակ, յերբ հողային սեփականատերը փողի կարիք է զգում:

Հողային բանկերին (հիպոտեկային վարկերի բանկերին) շատ շահավետ են այդ ոպերացիաները վոյ միայն նրա համար, վոր նրանք տոկոսի ձևով սեփականութեան, այլ և նրա համար, վոր պարտապանների անվճարունակութեան ժամանակ հողը դառնում է բանկի սեփականութեանը: Յեվ վորովհետև հողի գինն աճում է, ապա հողի վերավաճառումից բանկերը վիթխարի ոգուտներ են ստանում:

Բանկում գրավսրված հողերը ձևականորեն իրենց պատճենական սիրոջ սեփականութեանն են, բայց փաստորեն նրանք բանկի սեփականութեանն են: Չէ վոր տնտեսական տեսակետից հողի սեփականութեանը սեփականութեան իրավունքն է, իսկ գրավ դրված հողի սեփական նրա տերը հարկադրված է տոկոսի ձևով տալու բանկին: «Հողի գրավ գնելը նշանակում է գրավ դնել կամ վաճառել հողային սեփական: Հետևաբար, թե հիպոտեկային սիստեմի ժամանակ, ինչպես և վարձակալման սիստեմի ժամանակ, սեփական ստացողները (=հողատերերը) անջատվում են ծեղանակատիրական շահութի ստացողներից (=գյուղատնտեսութեան վարողներից (сельских хозяев), գյուղատնտեսութեան ձեռնարկատերերից)» (Լեմին, հ. II, էջ 437, ռուս.):

«Արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի ամենամեծ արդյունքներից մեկն այն է, վոր նա... հեղը վորպես աշխատանքի պայման միանգամայն անջատում է հողային սեփականութեանից և հո-

ղային սեփականատերից, վորի համար հողը վոյ այլ ինչ է, բացի փողային վորոհ հարկից, վորը նա իր մոնոպոլիայի շնորհիվ գանձում է արդյունաբերական կապիտալիստից, ֆեոդալից» (Մարքս, Կապիտալ, հ. III, էջ 443—444. ռուս. ընդդումն իմն է.—Լ. Ս.):

Հողատերերը¹ շահագործողներ են: Սակայն Կապիտալիզմը յեվ հողի ու գյուղատնտեսության շահագործողների դասակարգի ներսում նրանք կազմում են առանձնահատուկ խմբակ, վորն հակադիր է բուրժուազիայի մնացած բոլոր խմբերին: Հողատերերի դասակարգը բուրժուազիա է բառի սեփական իմաստով, վորովհետև, առաջին, հողային մասնավոր սեփականութեանը կապիտալիզմի գոյութեան անհրաժեշտ պայման է, յերկրորդ, խոշոր հողատնտեսատերերի դասակարգը ֆեոդալիզմի մնացորդն է բուրժուազիայի ներսում:

«Քանի արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակ գոյութեանն ունի, ապա կապիտալիստն արտադրութեան վոյ միայն անհրաժեշտ, այլև տիրապետող ֆունկցիոններն² է: Քնդհակառակն, արտադրութեան այդ յեղանակում հողային սեփականատերը միանգամայն ավելորդ է: Արտադրութեան այդ յեղանակի համար անհրաժեշտ է միայն, վոր հողն ընդհանուր սեփականութեանն չլինի, վոր նա հակադրվի բանվոր դասակարգին վորպես նրան չպատկանող արտադրամիջոց, իսկ այդ նպատակը ձեռք կարող է բերվել, յեթե հողը պետական սեփականութեանն լինի, յերբ, հետևաբար, հողային սեփական պետութեանն է ստանում: Հողային սեփականատերը, վորն արտադրութեան այնքան կարևոր ֆունկցիոններ էր հին աշխարհում և միջին դարերում, միանգամայն անոգուտ պալար է արդյունաբերութեան դարում» (Մարքս, Հավելյալ արժեքի թեորիան, հ. II, մ. I, էջ 142, ռուս.):

Հողը բուրժուական պետութեան ձեռքն անցնելու ժամանակ, այսինքն, հողի բուրժուական ազգայնացման (նացիոնալիզացիայի) ժամանակ հնարավոր կլինի վոյնչացնել բացարձակ սեփական, վորը կապիտալիզմի ժամանակ հողի մասնավոր սեփականութեան հետեվանքն է: Դիֆերենցիալ սեփական կլինար այդ դեպքում, սակայն դա պետութեանը կստանար, այսինքն բուրժուազիան ամբողջութեամբ վերցրած: Բայց, չնայած այն բանին, վոր հողի ազգայնացումը բուրժուական պետութեան կողմից՝ կարագացնել

¹ Ոոսքը վերաբերում է խոշոր հողատերերին: Մանր գյուղացիական սեփականութեան մասին մենք կխոսենք այս գլխի 2 և 3 պարագրաֆներում:

² Ֆունկցիոններ.—վորոչ գեր կատարող:

կապիտալիզմի զարգացումը, բուրժուազիան գործնականորեն դրան ձեռնամուխ չի կարող լինել յերկու պատճառներով:

Առաջին, հողի մասնավոր սեփականության վերացումը կապիտալիզմի ժամանակ մասնավոր սեփականության փայտյունն կլինեք առհասարակ: «Գործնականում, սակայն, պակասում է համարձակութունը (հողի ազգայնացման.— Լ. Ս.), վորովհետև սեփականութան մի ձևի—աշխատանքի պայմանի մասնավոր սեփականութան մի ձևի վրա արված հարձակումը շատ վտանգավոր կլինեք մյուս ձևի համար» (Մարքս, Հավելյալ արժեքի թեորիան, հ. II, մ. I. էջ 142, ռուս.): Հողային սեփականութան հասցված հարվածը կհեշտացներ առհասարակ սեփականության հասցվելիք հետագա անխուսափելի հարվածները» (Լենին.— հ. VII, էջ 223, ռուս.):

Յերկրորդ, ինքն բուրժուազիան կապիտալիզմի զարգացման դուգրնքաց, այսպես ասած, միտ ավելի ու ավելի յե սերանել հողային սեփականության հետ. «բուրժուան ինքն է հող ձեռք բերել» (Մարքս, Հավելյալ արժեքի թեորիան, հ. II, մ. I. էջ 142, ռուս.): Բուրժուազիան միշտ ավելի ու ավելի յե հող գնում, իսկ հողը միշտ ավելի ու ավելի յե խճճվում հրպոտեկային պարտաբեռնվածութամբ, այսինքն կապիտալիստական բանկերի մասնավոր սեփականութունն է դառնում:

Բուրժուազիայի և մասնավոր սեփականության վերացման համար առհասարակ պայտարող պրոլետարիատի հակաուրյան սրման դեմ-հանդիման բուրժուազիայի և խոտ հողատերերի տահեր միտ էլ ավելի յեն հյուսվում ու մերձենում: Բուրժուազիան ամրապընդում է կապիտալիզմի զարգացումն արգելակող հողի մասնավոր սեփականութունը: Կապիտալիզմն այստեղ էլ հանդես է դալիս վորպես հասարակական արտադրողական ուժերի աճին խանգարող գործոն:

Զարգացած կապիտալիզմի դարաշրջանում հողի մասնավոր սեփականութունը կարող է վոչնչացնել միայն այն դասակարգը, վորը պայքարում է ընդհանրապես մասնավոր սեփականութան վոչնչացման համար—հեղափոխական պրոլետարիատը: Սակայն հողի պրոլետարիան ազգայնացումը նաեապահ է բաց անում վոչ բե կապիտալիզմի ազատ զարգացման համար, այլ ընդհակառակն, դա կապիտալիզմի լիկվիդացիայի սկիզբն է և սոցիալիստական տերությունն ու հասարակական արտադրողական ուժերի առագ զարգացման ամենակարևոր հիմունքներից մեկն է ներկայացնում:

Հողի ազգայնացումը ԽՍՀՄ-ում մի հարվածով վոչնչացրեց հողի մասնավոր սեփականութունը և հողային սեփական: Դա ԽՍՀՄ

գյուղատնտեսութան արագ զարգացման կարևորագույն պատճառներից մեկն է, խոշոր հողագործութան սոցիալիստական ձևերի արագ աճի կարևորագույն պայմաններից մեկը:

2. ԽՈՇՈՐ ՅԵՎ ՄԱՆՐ ԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Կապիտալիզմի զարգացման հիմնական որենքներն իրենց ուժը լիովին և ամբողջութամբ պահպանում են նաև գյուղատնտեսութան մեջ. ինչպես արտադրութան, այնպես էլ գյուղատնտեսութան մեջ աճում է արտադրութան համակենտրոնացումը, մանր արտադրութունն արտամղվում է խոշորի կողմից, քայքայվում են ինքնուրույն մանր արտադրողները:

Յեվ անցիալ դարի վերջում սոցիալ-դեմոկրատիայի շարքերում սպորտուենիզմը հանդես յեկավ կապիտալի կենտրոնացման մարքսյան թեորիայի ռեվոլյուցիոն, նա առկոչում էր մանր գյուղացիական տնտեսութան կենդանութան իբրթե նկատվող փաստը և պնդում էր, վոր գյուղատնտեսութան հենց բնական պայմանները սահման են դնում խոշոր արտադրութան զարգացմանը, և վոր դրա պատճառով գյուղատնտեսութան մեջ խոշոր արտադրութունն առավելութուններ չունի մանրի նկատմամբ, և մանր արտադրութունը գյուղատնտեսութան մեջ վոչմիայն չի կործանվում, այլ նույնիսկ արտամղում է խոշոր արտադրութանը: Այդ հայացքը գյուղատնտեսութան մեջ մանր արտադրութան վիճակի հարցի մասին, այժմ դարձել է վողջ II Ինտերնացիոնալի պաշտոնական հայացքը:

Այն համցը, թե արդյոք գյուղատնտեսութան մեջ էլ գործում են կապիտալիզմի զարգացման հենց նույն որենքները, ինչ վոր արդյունաբերութան մեջ, հակայական նշանակութուն ունի պրոլետարիատի դասակարգային խնդիրները Պորոչիուռ տեսակետից: Յեթե գյուղատնտեսութան մեջ մանր արտադրողների քայքայում և նրանց պրոլետարացում տեղի չի ունենում, յեթե գյուղացիութունը կապիտալիզմի ժամանակ չի շահագործվում խոշոր կապիտալի կողմից, չի կործանվում, այլ ընդհակառակն, զարգանում է ու ամրապնդվում, այն ժամանակ բուրժուազիայի դեմ մղած իր պայքարում պրոլետարիատը չի կարող հուսը դնել գյուղացիութան հիմնական մասսաների ոգնութան վրա, այն ժամանակ պրոլետարիատին հակադրվում է

Գյուղատնտեսության մեջ խոտ յեվ մաե արտադրության հարցի նեանակութունը

Ապաձուցելու համար, վոր համակենտրոնացում չկա գյուղատնտեսութեան մեջ, սոցիալ-Ֆաշիստներն առկոչում են պաշտոնական վիճակագրութեան տվյալները: Գերմանական պետական վիճակագրութեան, որինակ, ցույց է տալիս, վոր 0,05-ից մինչև 2 հեկտար տարածութեան ունեցող տնտեսատերերի թիվը 1907 թ. 2,577 հազարից 1925 թվին հասել է 3,027 հազարի, իսկ նրանց ընդհանուր տարածութեանը 1,506 հազար հեկտարից հասել է 1,588 հազ. հեկտարի: Իսկ այդ նույն ժամանակամիջոցում 20-ից մինչև 100 հեկտար տարածութեան ունեցող տնտեսութեաններին թիվը 229 հազարից իջել է 200 հազարի, ըստ վորում նրանց ընդհանուր տարածութեանը 8,091 հազար հեկտարից պակասել է մինչև 6.769 հազար հեկտարի: Դրանից սոցիալ-Ֆաշիստները բուրժուական տնտեսագետներին հետ միասին անում են այն յեղրակացութեանը, վոր խոշոր տնտեսութեանն արտամղվում է մանրի կողմից:

Լենինն առանձնապես Ռուսաստանից և ՀՍՄՆ-ից վերցրած սկայական մատերիալով ապացուցեց, վոր ցանքի արտադրյալ մեծությամբ ինքնին վոյ մի դեպքում չի կարող վկայել ցենսուսքյան իսկական չափի մասին: Յերկու տարածութեան կարող են տարածութեամբ միահավասար լինել սակայն մեկը մյուսից միանգամայն տարբերվել ներդրված կապիտալի չափով: Կարող է նույնիսկ պատահել, վոր տարածութեամբ ավելի խոշոր տնտեսութեանն ավելի փոքր լինի ըստ ներդրված կապիտալի և ըստ յեկամտարբերութեան:

«Հողի խմբավորումն ըստ տարածութեան միմյանց և միացնում խոշոր և մանր տնտեսութեաններին, յեթե նրանք նման են հողատիրման չափերով, միմյանց և միացնում միանգամայն տարբեր ծավալի արտադրութեան ունեցող տնտեսութեաններին, այնպիսիներին, վորոնց մեջ գերակշռում է տնտեսական աշխատանքը այնպիսիների հետ, վորոնց մեջ գերակշռում է վարձու: Դրանից ստացվում է արժատապես անճիշտ, իրերի իսկական գրութեանը միանգամայն խեղաթյուրող—սակայն բուրժուազիստին շատ գյուրեկան—կապիտալիզմի դասակարգային հակասությունների բացման պահեք: Դրանից ստացվում է մանր հողատերերի դուրքյան վոչ պակաս կեղծուպատիր և բուրժուազիստին վոչ պակաս գյուրեկան գունագարդում» (Լենին, հ. XVII, էջ 619, ռուս.):

Բուրժուական վիճակագրութեանը 0,05, այսինքն մեկ քսաններորդ (!) հեկտար տնտեսութեանը պատկերացնում է վոր-

պես «ինքնուրույն» տնտեսութեան և, ըստ վորում, դեռ այնպիսի տնտեսութեան, վորն արտամղում է 100 հեկտարանոց և ավելին՝ կապիտալիստական խոշոր տնտեսութեանը: Իսկ սոցիալ-Ֆաշիստները յերկու ձեռքով կառչում են այդ բուրժուական վիճակագրութեանը և թեորիաներ են կառուցում, վոր խոշոր տնտեսութեանը չի կարող հաղթել մանր տնտեսութեանը:

Իրականութեան մեջ, գյուղացեստութեանում էլ և տեղի ունենում կապիտալիստական համակենտրոնացման նույն պրոցեսն, ինչ վոր արդյունաբերութեան մեջ, և դրանով նախադրյալներ են ստեղծվում սոցիալիզմի հաղթանակի համար նաև գյուղացեստութեան մեջ: Ճիշտ է, կապիտալիզմի ժամանակ խոշոր արտադրութեան աճը գյուղատնտեսութեան մեջ շատ ավելի դանդաղ է տեղի ունենում, քան արդյունաբերութեան մեջ: Սակայն դա անաշանում է վոչ թե բնական պայմաններից, այլ միայն հասարակական պայմաններից, այսինքն հողի մասնավոր սեփականութեան գոյութեամբ, վորն արգելակում է կապիտալիզմի զարգացումը, բայց վորը կապիտալիզմը չի կարողանում վերացնել, վախենալով, թե դա կարող է հարված հասցնել առհասարակ մասնավոր սեփականութեանը:

Վոր վոչ թե բնութեանն է սահման դնում խոշոր արտադրութեանը գյուղատնտեսութեան մեջ, ամենից ավելի լավ ցույց է տալիս խորհրտնտեսութեանների ու կոլտնտեսութեաններին որինակը ԽՍՀՄ-ում: Հողի մասնավոր սեփականութեան վերացումը և կապիտալիստների սեփականագրկումը պրոլետարական պետութեանը հնարավորութեան տվին այնպիսի խոշոր ձեռնարկութեաններ ստեղծել գյուղատնտեսութեան մեջ, վորոնց նման չկա և չի կարող լինել կապիտալիզմի ժամանակ: ԽՍՀՄ որինակը վերջնականապես ջախջախում է գյուղատնտեսութեան մեջ խոշոր արտադրութեան անհնարինութեան կամ անոգտավետութեան լեզենդները: «Մենք մեր տրամադրութեան տակ նոր արգումենտ ունենք ընդդեմ բուրժուական տնտեսագետների, վորոնք ազգաբարում են մանր գյուղացիական տնտեսութեան կայունութեանը խոշոր տնտեսութեան դեմ նրա մղած պայքարում» (Ստալին, Լենինի իրավի հարցերը, էջ 448, ռուս.):

Կապիտալիզմն ընդհանրապես (վոչ միայն գյուղատնտեսութեան, այլև արդյունաբերութեան մեջ), զարգացնելով արտադրողական ուժերը, միաժամանակ թրգելակում է նրանց զարգացումը: Բայց թե արդյունաբերութեան մեջ և թե գյուղատնտեսութեան մեջ խոշոր կապիտալիստական արտադրութեանն անշեղորեն արտամղում է մանրին:

Ըստ վորում, գյուղատնտեսութեան մեջ այդ պրոցեսը մի քանի առանձնահատկութիւններ ունի, վոր մանր արտադրութեան արտադրումն անպայմանօրէն կապված չէ գյուղացու անմիջաբար ֆայտայման և նրա վարձու բանվոր դառնալու հետ: Գյուղատնտեսութեան մեջ մի շարք պայմաններ կան, վորոնցից կարևորագոյնը հողի մասնավոր սեփականութիւնն է, և վորոնք խոշոր կապիտալին հնարավորութիւն են տալիս ավելի ուժգին շահագործելու մանր արտադրողին, քան նա շահագործում է մանր արտադրողին արդիւնաբերութեան մեջ (տնայնագործին):

3. ԳՅՈՒՂԱՅԻՈՒԹԵԱՆ ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ԿՍՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ԺՄԱՄԱՆԱԿ

Մանր գյուղացիական տնտեսութեան այսպէս կոչված «կայունութիւնը» կամ «կենդանիութիւնը», վորին առկոչում են բուրժուական տնտեսագետներն ու սոցիալ-ֆաշիստները Մարքսին «հերքելու» նպատակով, բղխում է վոչ թէ այն բանից, վոր մանր տնտեսութիւնն, իբր թէ, առավելութիւններ ունի խոշորի նկատմամբ, այլ այն անհավանական զրկանքներից, վորոնք տանում է իր «ինքնուրույն» տնտեսութեանը կառչած մանր գյուղացին:

Գյուղացիութեան օտա-
գործման ձեւերը
Կապիտալիստ-վարձակալը կղաղաբեր իր
կապիտալը գյուղատնտեսութեան մեջ
գործադրելուց, յետէ նա միջինից ցած շահույթի նորման ստանար: Իսկ մանր գյուղացու համար արտադրութեան նպատակը պարզապէս իր գոյութեան պահպանումն է, զրա համար ել նա կառչում է իր տնտեսութիւնը մինչև այն ժամանակ, քանի նրա աշխատանքը շարունակում է նրան հնարավորութիւն տալ մի կերպ ի գոյութիւնը պահպանելու:

Մանր գյուղացին հողի վարձակալման ժամանակ օտս ավելի վատ դրութեան մեջ է դրված, քան խոշոր վարձակալողը: Կապիտալիստը կարող է հողը վարձակալել միանշանայն անկախ իր ապրելավայրից, նա կարող է նույնիսկ քաղաքում ապրել և իր կապիտալը ներդնել գյուղատնտեսութեան մեջ. նա զրա համար ել ազատ է վարձակալելիք հողի արտադրութեան մեջ:

Մանր գյուղացին կապված է իր ապրելավայրին. նրա համար հողագործութիւնն ամենասերտ կերպով կապված է նրա տնային տնտեսութեան հետ: Դրանից ռզտվում է խոշոր հողատերը և մանր վարձակալողից շատ ավելի բարձր վարձավճար է վերցնում հեկտարի դիմաց, քան խոշոր վարձակալողից: Ծիշտ այդպէս ել հողի գինը, վորն գյուղացին վճարում է հողի գնման ժա-

մանակ, շատ ավելի բարձր է, քան հողի խոշոր գնողի համար: Դրա համար ել խոշոր հողատիրոջ համար հաճախ ավելի ձեռնառու յէ իր հողը մանր կտորներով վարձի տալ կամ վաճառել, քան խոշոր կտորներով:

Մենք նորից տեսնում ենք, վոր հողի մասնավոր սեփականութիւնը (և վոչ թէ բնական պայմանները) արգելակում է խոշոր արտադրութեան աճը հողագործութեան մեջ: Մանր գյուղացին հող գնելու կամ առնասարակ իր տնտեսութիւնը պահպանելու համար բանկից վարկ ստանալով, պետք է շատ ավելի բարձր տոկոս վճարի և իրեն ամբողջ կյանքով ստրկացնի: Այդ բոլորի հետևանքով մանր գյուղացուն իր արդիւնքների վաճառքից հաղիվ մի բան է մնում իր գոյութեան պահպանման համար:

Այն յերկիրներում ուր գերակշռում է մանր գյուղացիական տնտեսութիւնը, հացի գներն ավելի ցած են, քան խոշոր կապիտալիստական հողագործութեան յերկիրներում: Դա տեղի յէ ունենում վոչ թէ նրա համար, վոր գյուղացիական աշխատանքն ավելի արտադրողական է քան հակառակ, գյուղացիական աշխատանքը պակաս արտադրողական է, քան վարձու բանվորների աշխատանքը՝ կապիտալիստական հողագործական ձեռնարկութիւնում: Այդ ավելի ցած գները բացատրվում են նրանով, վոր «գյուղացին հավելյալ արդյունքի մի մասը ձի յէ օտաւ հասարակութեանը (այսինքն կապիտալիստների դասակարգին)» (Լենին, հ. XVIII, էջ 24 ուս, ընդգծումն իմն է.— Լ. Ս.): Հացի այդ ցած գինը «արտադրողների չքավորութեան հետևանքն է, և վոչ մի դեպքում նրանց աշխատանքի արտադրողականութեան արդիւնքը» (Մարքս, Կապիտալ, հ. III, էջ 581, ուս.):

Վորովհետև մանր գյուղացու աշխատանքը նվազ արտադրողական է և վորովհետև նա պետք է ոհնտա, հարկեր է այն վճարի, և այդ բոլորին դուժարած նա հարկադրված է իր արդիւնքները ցած գնով վաճառելու, ապա նա պետք է շատ ավելի շատ աշխատի, վորպէսզի մի կերպ պահպանի իր գոյութիւնը: Նրա գոյութեան ցած մակարդակը զրա համար կապված է անհաւի աշխատանքի հետ:

«Յուրաքանչյուր կապիտալիստական հասարակութեան մեջ մանր գյուղացիութեան գոյութիւնը բացօրվում է վոչ թէ հողագործութեան մեջ մանր արտադրութեան սեյսիկական գերազանցութեամբ, այլ նրանով, վոր մանր գյուղացիներն իրենց պահանջումները վարձու բանվորների պահանջումներին մակարդակից ցած են իջեցնում և աշխատանքի վրա գերլարվում են անհամեմատօրէն ավելի ուժգին,

բան այդ վերջիններս» (Լեւին, հ. III, էջ 7, ուսու. ընդգծումն իմն ե.—Լ. Ս.):

Մահ թե ինչ տեսք ունի մանր գյուղացիական տնտեսութեան տիրահոշակ «գերակշռութիւնը» խոշոր կապիտալիստականի նկատմամբ:

Մանր գյուղացին փաստորեն յերեք ել ինքնուրույն տնտեսատեր չէ: Նրա ինքնուրույնութիւնը—միայն արտաքին յերեքութեանութիւնն է: «Գյուղացիութեան շահագործումը գործարանային պրոլետարիատի շահագործութից տարբերվում է միայն իր ձևով: Շահագործողը ճիշտ նույն է, կապիտալը: Առանձին կապիտալիստները առանձին գյուղացիների շահագործում են հիպոթեզի և վաճառուրքան միջոցով, կապիտալիստների դասակարգը գյուղացիների դասակարգին շահագործում է պետական հարկերի միջոցով» (Մաքս, Դասակարգային պայքարը Ֆրանսիայում. ընտիր յերկեր. հ. II, էջ 220, ուսու.):

Սակայն մանր գյուղացին ամեն կերպ կառչում է իր խաբուսիկ ինքնուրույնութեանը: «Արեւմտյան Յեվրոպայում մանր գյուղացուն ինչն է կապել, կապում է և պիտի կապի իր մանր ապրանքային տնտեսութեանը: Ամենից առաջ և գլխավորապես իր սեփական հողակտորի առկայութեանը, հողի մասնավոր սեփականութեան առկայութեանը: Նա տարիներով փող է խնայել, վորպէսզի մի փոքրիկ հողակտոր գնի, նա այն գնել է և, հասկանալի յե նա չի ուզում նրանից բաժանվել, գերադասելով տանել բոլոր և ամեն տեսակի զրկանքներ, գերադասելով վայրենութեան մեջ ընկնել, միայն թե պաշտպանի իր փոքրիկ հողակտորը—իր անհատական տնտեսութեան հիմքը» (Սթալին. Լենինի դժի հարցերը, էջ 447, ուսու.):

Գյուղացիության պրոլետարացումը

Մանր արհեստավորին կամ անյանագործին, վորն շահագործվում է կապիտալի կողմից և նույնպես հարկադրված է կիսաքաղց ապրելու և անչափ աշխատելու, շատ ավելի հեշտ է բաժանվելու իր «ձեռնարկութեանից»—նրա վրա չի բռնանում հողային սեփականութեանը, վորն այնքան մեծ դժվարութեամբ ձեռք է բերվել գյուղացու կողմից: Մանր գյուղացուն, վորն արդեն մի փոքրիկ հողակտոր ունի, դեռևս թվում է, վոր հնարավոր է «ուժեղ» տնտեսատերի շարքն անցնել:

Սակայն գյուղացիութեան միայն աննշան փոքրամասնութեանը կարող է խուսափել քայքայումից: «Քայքայմանը նախորդում է հուսահատ պայքարը հանուն իր տնտեսական ինք-

նուրույնութեան . . . պայքարի անխուսափելի արդյունքն է,— ունևոր, հարուստ տնտեսատերերի փոքրամասնութեան առանձնացումը . . . և մեծամասնութեան ել ավելի աղքատացումը, վորն խրոնիկական քաղցով և ուժից վեր աշխատանքով կործանում է աշխատողի ուժը, վատթարացնում է և՛ հողի և՛ անասունի վորակը: Պայքարի անխուսափելի արդյունքն է.— վարձու աշխատանքի վրա հիմնված կապիտալիստական տնտեսութեանների փոքրամասնութեան գոյացումը և մեծամասնութեան համար «կողմնակի վաստակ» վորոնելու, այսինքն արդյունաբերական և հողագործական վարձու բանվորներ դառնալու ռճող անհրաժեշտութեանը» (Լեւին, հ. IV, էջ 246—247):

Մանր գյուղացին ավելի ու ավելի յե հարկադրված դիմելու իր աշխատույթի վաճառքին: Նա դառնում է կիսապրոլետար: Նրա տնտեսութեանը նրա համար էլ ավելի մեծ չափով է դառնում գոյութեան ոժանդակ աղբյուր: Այսպես, օրինակ, Գերմանիայում այն 3,027 հազար մանր գյուղացիներից, վորոնք 0,05 ից մինչև 2 հեկտար տարածութեան ունին, և վորոնք ըստ սոցիալ-Ֆաշիստական թեորեթիկների արտամղում են խոշոր տնտեսութեանը, կեսից ավելին, այսինքն 53,9% վորպէս վարձու բանվորներ վաստակի յեն դիմում արդյունաբերութեան կամ գյուղատնտեսութեան մեջ:

Քայքայվող մանր գյուղացին իր տնտեսութեանից ամբողջութեամբ չի կտրվում վոչ միայն վերև ցույց տրված պատճառներից, բայց այլև նրա համար, վոր դա նրա համար հաճախ միանգամայն անհնարին է, առանձնապես ճգնաժամի շրջանում, յերբ համարյա անհնարին է աշխատանք ձարել վորպէս վարձու բանվոր:

Հատկապես այժմ, յերբ գործազրկութեանը յերեք չեղած չափերի յե հասել, քայքայվող գյուղացին ուղղակի յելք չունի, և նա հարկադրված է սոված որ անցկացնել իր փոքրիկ հողամասի վրա, իսկ բուրժուական վիճակագրութեանը նրան դասում է «ինքնուրույն» տնտեսատերերի շարքը:

Ինչ պատերազմից շատ առաջ սկսվեց քայքայվող գյուղացիութեան փախուստը գյուղից քաղաք, այսպես կոչված գյուղի անմարդաբնակ դառնալը: Դա սպառնալիք ստեղծեց, վոր հողագործական խոշոր տնտեսութեանները կարող են զրկվել աժան աշխատույթից: Քայքայվող գյուղացիների գյուղից փախչելու դեմն առնելու համար նրանց կապում էյին հողին, նրանց «ինքնուրույն տնտեսութեան» վարելու հնարավորութեան արամադրե-

լու ձևով: «Յերբ մանր արտադրութիւնը չափազանց ուժգնորեն
ե արտամղվում,—խոսք սնեսուսերերը ձգտում են ամրացնել կամ
վերակենդանացնել այն, հողի վաճառքի կամ վարձու տալու միջո-
ցով» (Լեւնին, հ. II, էջ 453): Ստեղծված է նույնպես հողաբաժին
ունեցող գյուղատնտեսական վարձու բանվորի տիպը: «Գյուղա-
կան բանվորին հողաբաժին տալը շատ հաճախ արվում է հողուտ
իրենց գյուղական տնտեսատերերի, դրա համար էլ հողաբաժին
ունեցող գյուղական բանվորի տիպը յուրահատուկ է բոլոր կա-
պիտալիստական յերկիրներին» (Լեւնին, հ. III, էջ 129, ռուս.):

Այսպիսով, կապիտալիզմի ժամանակ հենց խոշոր գյուղատնտե-
սեսութեան անը պայմանավորում է վորոշ չափով պահպանել
յերբեմն էլ նույնիսկ աճեցնել մանր տնտեսութիւնները: Բայց
միանգամայն պարզ է, վոր այդ մանր տնտեսութիւնները չեն
արտամղում կապիտալիստական խոշոր տնտեսութեանը, ալ միայն
նրա անհրաժեշտ կցորդն են հանդիսանում: Իրականութեան մեջ
այդ «ինքնուրույն» մանր տնտեսութիւնները վոչ ալ ինչ են,
յեթե վոչ արթնալով մանր արտադրողները կապիտալիստական
խոշոր գյուղատնտեսութեան մեջ շահագործվող աշխատույթի
մշտական աղբուր ստեղծելու միջոց: Այսպիսով, խոշորի կողմից
մանր արտադրութեան արտամղումը տեղի յե ունենում այնպես,
վոր պահպանվում է «ինքնուրույն» մանր արտադրութեան գո-
յութեան և նույնիսկ աճի յերևութականութիւնը:

Եկապիտալիզմի հիմնական և գլխավոր տենդենցիան մանր-
արտադրութեան արտամղումն է խոշորի կողմի թե արդյունա-
բերութեան և թե գյուղատնտեսութեան մեջ: Սակայն այդ արտա-
մղումը չի կարելի հասկանալ միայն անմի ջարար սեփականա-
գրկման իմաստով: Արտամղման է վերաբերում նմանապես մանր
հողագործների տնտեսութեան քայքայումը, և պայմանների վատ-
թարացումը, վորը կարող է տարիներ ու տասնյակ տարիներ
քաշել: Այդ վատթարացումը արտահայտվում է և անչափ աշխա-
տանքով կամ մանր հողագործի վատացրած սնունդով, և նրան
պարտքերով ծանրաբեռնելով, և անասունների կերի ու առհա-
սարակ խնամքի վատացմամբ, և հողը խնամելու պայմանների
նրա մշակման, պարարտացման և այլն վատացմամբ, և տնտե-
սութեան տեխնիկայի լճացմամբ, և այլն» (Լեւնին, հ. XVII, էջ
619, ռուս.):

Լեւնինը ցույց տվեց, վոր այնտեղ, ուր
բուրժուական «գիտութիւնը» և նրա հեթ-
միասին մարքսիզմի ունեգատները «ինք»

Տ. Գրատայի և Կարգի Լեւնինյան
քերիայի ճեմատանը

նուրյուն» մանր տնտեսութեան բարգաւաճումն ու բարորու-
թիւնն են տեսնում, իրականութեան մեջ իշխում են անլուր շա-
հագործումը, քայքայումը, ընկճվածութիւնը, կարիքը և վայրե-
նացումը: Մերկացնելով մանր գյուղացիներին վիթխարի զանգվա-
ծի և բուրժուական միջև գոյութիւն ունեցող հակասութիւն-
ները, Լեւնինը հայտնագործեց բուրժուականացից այդ մասսաների
կտրվելու հնարավորութիւնը և սահմանեց խզման անհրաժեշտու-
թիւնը և նրանց անցումը պրոլետարիատի ղեկավարութեան ներ-
ք՝ բուրժուականացի դեմ նրա մղած պայքարում: Լեւնինը քայքայ-
վող գյուղացիութեան մեջ պրոլետարական հեղափոխութեան ու-
ղեկներ հայտնագործեց, ուղեկներ, վորոնք վճռական նշանա-
կութիւն ունեն բուրժուականացի նկատմամբ պրոլետարիատի հաղ-
թանակի համար:

Մարքսիստական—Լեւնինյան թեորիան սովորեցնում է վոչ
միայն այն, թե պրոլետարիատն ինչպես պետք է իր կողմը
գրավի գյուղացիութեան կիսապրոլետարական շերտերին՝ բուր-
ժուականացի դիկտատուրան տապալելու համար, այլ և այն, թե
ինչպես գյուղացիութեան վոչ միայն կիսապրոլետարական վիթ-
խարի զանգվածներին, այլ և միջակ շերտերին գրավել սոցիալիզ-
մի շինարարութեան մեջ:

Պրոլետարական դիկտատուրան գյուղացիութեան այդ շեր-
տերին ազատագրելով կալվածատերերի և կապիտալիստների շա-
հագործումից, նրանց համար զարգացման միանգամայն ուրիշ
ուղի յե բաց անում—զարգացում դեպի սոցիալիզմ, վորը բարձ-
րացնում է նրանց բարեկեցութիւնը, լիկվիդացիայի յե յենթար-
կում նրանց զարավոր հետամնացութիւնը և վայրենացումը և
այսպիսով վոչնչացնում է կապիտալիզմի ստեղծած հակադրու-
թիւնն արդյունաբերութեան և գյուղատնտեսութեան միջև,
քաղաքի և գյուղի միջև:

Եւտակապես նրա համար, վոր մեզ մոտ չկա հողի մասնա-
վոր սեփականութիւն, մեզ մոտ չկա նաև գյուղացու այն ստոր-
կական կապվածութիւնը հողին, վորը կա Արևմուտքում: Իսկ
այդ պարագան չի կարող չհեշտացնել մանր գյուղացիական տն-
տեսութեան անցումը կոլտնտեսական ուղիներ:

Ահա թե վորտեղ է այն պատճառներից մեկը, վոր մեզ մոտ
հողի ազգայնացման պայմաններում գյուղի խոսք տնտեսութիւն-
ներին, գյուղի կոլտնտեսութիւններին այնքան հեշտութեամբ հա-
ջողվում է ցուց տալու իրենց գերազանցութիւնը մանր գյուղա-
ցիական տնտեսութեան հանդեպ:

Ահա վճարողը և խորհրդային ազգարային որհնքների հեղափոխական մեծ նշանակությունը, որհնքներ, վորոնք վոչնչացրել են բնատան, վերացրել են հողի մասնավոր սեփականությունը և հողի ազգայնացում են սահմանել» (Ստալին, Լենինի դմի հասցերը, էջ 448, ռուս.):

Գյուղատնտեսության սոցիալիստական վերակառուցման հաջողությունները փայլուն ապացույց են ազգարային հարցի Լենինյան թեորիայի և կուսակցության քաղաքականության ճշտությունը: Այն ժամանակ յերբ ԽՍՀՄ-ում սոցիալիզմի հաղթանակի հիման վրա գյուղացիական մասսաների կենսական մակարդակի արագ վերելք է տեղի ունենում, կապիտալիստական յերկիրներում մենք տեսնում ենք անախընթաց սրուության ճգնաժամ, գյուղատնտեսության անկումն, աշխատավոր գյուղացիության քայքայում և աղքատացում:

Կուլակության ջախջախման, գյուղատնտեսության կուլեկտիվացման, կոլտնտեսական շինարարության գյուղացիական համարյա ամբողջ չքավորության ընդգրկման կապակցությամբ, այդ հիման վրա արդեն առաջին հնգամյակում գյուղացիության կուլակների և չքավորների շերտավորման վոչնչացման կապակցությամբ գյուղում վոչնչացվել է աղքատացումն ու պառուպերի դմը՝ Առաջին հնգամյակի ընթացքում ԽՍՀՄ-ն դարձավ աշխարհի ամենախոշոր գյուղատնտեսական յերկիրը: ԽՍՀՄ-ում գյուղատնտեսությունն առաջավոր տեխնիկական բազա ունի, արագ տեմպով աճում է տրակտորների և բարդ մեքենաների գործադրությունը սոցիալիստական խոշոր հողագործության մեջ: Առաջին հնգամյակի ընթացքում գյուղատնտեսության մեջ տրակտորների քանակը 1928 թ. 26,7 հազարից հասավ 148,5 հազարի 1932 թվին, այսինքն 5¹/₂ անգամ, իսկ վողջ տրակտորային պարկի կարողությունը գյուղատնտեսության մեջ 228 հազար ձիու ուժից հասավ մինչև 2,225 հազար ձիու ուժի, այսինքն 8 անգամ: Չորս տարվա ընթացքում ցանքի տարածությունն աճեց 21 միլիոն հեկտարով: Չգալիորեն բարձրացավ բերքատվությունը: Բոլոր կոլտնտեսականներին ունեվոր դարձնելու մասին ընկ. Ստալինի առաջադած լողունգը արեկոծեց կոլտնտեսականների լայն մասսաներին: Չգալիորեն աճեց կոլտնտեսային աշխատանքի արտադրողականությունը և կոլտնտեսությունների ու կոլտնտեսականների յեկամտաբերությունը:

Գյուղատնտեսության վերելքն էլ ավելի հզոր կլինի յերկրորդ հնգամյակում:

Յեթե առաջին հնգամյակի վերջին գյուղացիական տնտեսությունների կուլեկտիվացման տոկոսը կազմում էր 61,5, ապա յերկրորդ հնգամյակի ընթացքում կուլեկտիվացումն ամբողջությամբ կավարտվի: Գյուղատնտեսության արտադրանք յերկրորդ հնգամյակում կկրկնապատկվի: Մեքենատրակտորային կայանների թիվը 1932 թ. 2,416-ից կհասնի 6 հազարի 1937 թվին: Գյուղատնտեսության մեջ վողջ տրակտորային պարկի կարողությունը 1932 թ. 2,225 հազար ձիու ուժից կհասնի 8,200 հազար ձիու ուժի 1937 թվին: Ուժգնորեն կաճի գյուղատնտեսական բարդ մեքենաների թիվը: Կվարտվի գյուղատնտեսության տեխնիկական վերակառուցումը:

Գյուղատնտեսության սոցիալիստական վերակառուցման անխղիչ բաղկացուցիչ մասը կազմում է գյուղում տեղի ունեցող կուլտուրական հեղափոխությունը.— անգրագիտության վերացումը, սոցիալիստական արտադրության հարյուր հազարավոր և միլիոնավոր կազմակերպիչների ստեղծումը գյուղում. տեխնիկական գիտելիքների աճը. կնոջ աղատագրությունը գյուղում, կուլտուր-լուսավորական հիմնարկների ցանցի վիթխարի աճը, կոլտնտեսականների սոցիալիստական գիտակցության աճը:

Այսպիսով, յերկրորդ հնգամյակը կստեղծի բոլոր նախադրյալները լուծելու համար կոմունիստական հեղափոխության ամենակարևոր խնդիրներից մեկը— գյուղի և քաղաքի հակադրության վոչնչացման խնդիրը: Յերկրորդ հնգամյակում ԽՍՀՄ-ն խոշոր քայլ է կատարում դեպի առաջ մարդկային հասարակության դարավոր հակադրության— քաղաքի և գյուղի հակադրության— վերացման գործում և ստեղծում է այդ հակադրության վերացման բոլոր անհրաժեշտ նախադրյալները: Գյուղատնտեսությունն իր հասարակատն ձևով դառնում է արդյունաբերության հետ նույնատիպ, գյուղատնտեսական աշխատանքը դառնում է ինդուստրիալ աշխատանքի մի այլաձևությունը, հզոր կերպով աճում են քաղաքի և գյուղի տրանսպորտային կապերը, դգալի չափով մերձենում են արդյունաբերության և գյուղատնտեսության աճի տեմպերը, մերձենում են քաղաքի և գյուղի աշխատավորության նյութական բարեկեցության և կուլտուրայի մակարդակները» (XVII կուսհամագումարի բանաձևը յերկրորդ հնգամյա պլանի մասին, հայ.):

Կապիտալիստական աշխարհում— միանգամայն հակառակ պատկեր է: Վերջին տարիներումս ցանքի տարածությունը կըրճատվել է մեջին հաշվով 8—10% ուղի: ՀՄՄ-ում գյուղատնտես-

սուբյան ընդհանուր արտադրանքը 1929 թ. 11 միլիարդ դոլարից իջել է, 5 միլիարդ դոլարի 1932 թվին—ավելի քան 50 տոկոսով: Հացահատիկի արտադրանքի արժեքն իջել է ավելի քան 58 տոկոսով, իսկ բամբակին—70 տոկոսով:

Այն ժամանակ յերբ ԽՍՀՄ-ում գյուղատնտեսական մեքենաների արտադրությունը բուռն թափով աճում է, ՀԱՄՆ-ում այն 83 տոկոսով կրճատվել է 1929 թվի համեմատությամբ, Գերմանիայում—72 տոկոսով, իսկ Լեհաստանում համարյա միանգամայն դատարել է:

«Ազրարային ճգնաժամն այս ժամանակվա ընթացքում ուժեղացավ և ընդգրկեց գյուղատնտեսությունն ընդհանրապես, այդ թվում և անասնապահությունը, հասցնելով այն դեգրադացիայի, մեքենաներից ձեռքի աշխատանքին անցնելուն, տրակտորը ձիով փոխարինելուն, արհեստական պարարտացումների կիրառման շեշտակի կրճատման, իսկ յերբեմն ել ամբողջովին նրանից հրաժարվելուն» (Սալիմ, Ձեկուցում XVII համագումարին, հայերեն, էջ 5—6):

Ճգնաժամը քայքայում է գյուղացիության բազմամիլիոն զանգվածներին: Որինակ, ՀԱՄՆ-ում ֆերմերի տարեկան միջին յեկամուտը 1929 թ. 847 դոլարից ընկել է 187 դոլարի 1932 թ.: Աճում է գյուղացիության պարտաբեռնվածությունը խոշոր բանկերին, գյուղացիական տնտեսությունների գույքերը մասսայաբար աճուրդի յեն հանվում՝ պարտքերը վճարելու համար: Այսպես, ՀԱՄՆ-ում գյուղացիական տնտեսություններ են վաճառվել 1929 թվին—45 հազար, իսկ 1932 թվին—150 հազար, Գերմանիայում 1928 թվին—10 հազար, իսկ 1931 թվին—18 հազար (սա միայն պաշտոնական տվյալներով):

Այն ժամանակ յերբ գործազուրկները և քայքայվող գյուղացիների միլիոնավոր մասսաներ քաղցում են, կապիտալիստները գնները բարձրացնելու համար հսկայական քանակությամբ հաց, բամբակ, և այլ են վոչնչացնում:

Կապիտալիստական յերկիրները ճգնաժամը մի կողմից, և ԽՍՀՄ սոցիալիստական գյուղատնտեսությունն աճը մյուս կողմից, հեղափոխականացնում են գյուղացիական զանգվածներին և ուժեղացնում են հեղափոխական վերելքը համայն աշխարհում:

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՎԵՐԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԹԵՎ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱԲ ՎԵՐՅՐԱԾ

Նախորդ ամբողջ շարադրություն մեջ մենք յեկակեա ենք ընդունել այն յենթադրությունը, վոր յուրաքանչյուր կապիտալիստ կարողանում է սպառել իր արտադրած ապրանքները, վոր նա կարող է փողի վերածել այդ ապրանքների մեջ պարունակվող իր ծախսած կապիտալի արժեքը և հավելյալ արժեքը, իսկ, մյուս կողմից, շուկայում գտնել այն արտադրամիջոցները, վորոնք անհրաժեշտ են արտադրությունը նորից սկսելու համար:

Սակայն կապիտալիստական հասարակության մեջ տիրապետում է արտադրության անարխիան: Կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը—հասարակական արտադրության և կապիտալիստական յուրաքանչյուր հակասությունը—արտահայտվում է վոչ միայն բուրժուազիայի և պրոլետարիատի դասակարգային անտագոնիզմով, այլև առանձին գործարաններում աշխատանքի կազմակերպության և ամբողջ հասարակության մեջ արտադրության անարխիայի հակասությամբ (տես I պր. էջ 235,):

Կապիտալիզմի ժամանակ ամբողջ հասարակական արտադրությունը մանրացված է անհատական կապիտալիստական ձեռնարկությունների: Այդ ձեռնարկություններից յուրաքանչյուրն ինքնուրույն ձեռնարկություն է, վորն առանձին կապիտալիստի մասնավոր սեփականություն է կազմում, բայց յուրաքանչյուր առանձին ձեռնարկության վերարտադրությունը միաժամանակ կախումն ունի մյուս ձեռնարկությունների վերարտադրությունից, կախումն ունի ամբողջ հասարակության մեջ յեղած վերարտադրությունից: Այսպես, տեքստիլ ձեռնարկության մեջ վերարտադրությունը կախումն ունի բազմաթիվ ուրիշ կապիտալիստների բազմազան տեքստիլ մեքենաների, բամբակի, ոժանդակ նյութեղենի, վառելանյութի, բանվորների սպառման առարկաների և այլն, և այլն արտադրությունից:

Սակայն ինչ է նշանակում վերարտադրությունը յուրա-

տեղից Սմիտն արել է այն յեղրակացութունը, վոր ապրանքի ամբողջ արժեքը բաժանվում է միայն հասույթներին, վորոնք ըսպառվում են տարբեր դասակարգերի կողմից:

Իհարկե, Սմիտը չէր կարող չտեսնել, վոր ապրանքի վաճառման ժամանակ ստացված փողի գումարում, այսինքն գնի մեջ (մեր որինակում 10 ու.) պարունակվում է վոչ միայն աշխատավատնված արտադրամիջոցների արժեքը կապիտալիստին հատուցող մասը (4 ու.): Բայց, ասում է Սմիտը, յեթե հաճարի գնի մեջ աշխատավարձից, շահույթից և ռենտայից բացի պարունակվում է նաև գուլթանի արժեքը, ապա չէ վոր գուլթանը նույնպես աշխատանքով է ստեղծված: Վորովհետև աշխատանքը միայն աշխատավարձի, շահույթի և ռենտայի վրա բաժանվող արժեք է ստեղծում, ապա և գուլթանի արժեքը, նմանապես նաև գուլթանի պատրաստման վրա ծախսված արտադրամիջոցների արժեքը, ի վերջո հանգում է աշխատավարձի և հավելյալ արժեքի, այսինքն հասույթներին:

Դա վերաբերվում է հասարակութայն մեջ գործադրվող բոլոր արտադրամիջոցներին: Դրա համար ել, ասում է Սմիտը, վորջ հասարակական արդյունքի արժեքը բաժանվում է միայն աշխատավարձի, շահույթի և ռենտայի վրա:

Այսպիսով, ըստ Սմիտի թեորիայի, հասարակական արդյունքի արժեքից հանվում է ծախսված հաստատուն՝ կապիտալի արժեքը: Դրանով իսկ Սմիտն իրեն միանգամայն զրկել է հասարակական կապիտալի վերարտադրութայն հարցը ճիշտ դնելու հնարավորութունից:

Յե՛վ իսկապես: Տարեկան արդյունքի մի մասը, վորն իր արժեքով համապատասխանում է աշխատավարձի մեծութայնը, սպառվում է բանվորի կողմից: Մյուս մասը, վորն իր արժեքով հավասար է շահույթին, սպառվում է կապիտալիստների կողմից, իսկ յերրորդն սպառվում է հողատերերի կողմից: Տարեկան արդյունքի ամբողջ արժեքը բաժանվում է տարբեր դասակարգերի հասույթի: Դրա համար ել հասարակական ամբողջ տարեկան արդյունքը պետք է բաղկացած լինի այնպիսի ապրանքներից, վորոնք կարող են սպառվել վորպես յեկամուտ, այսինքն սպառման առարկաներից: Սմիտն այդ պնդումով ել սկսում է իր հըո-

¹ Սմիտն այն անվանում է հիմնական կապիտալ:

ձեղծվող աշխատութունը, վորը կոչվում է «ժողովուրդների հասարակութայն», — «Յուրաքանչյուր ազգի տարեկան աշխատանքն այն ֆոնդն է, վորը վերջին հաշվով հայթայթում է նրան դոյութայն բոլոր միջոցները, վորոնք նա սպառում է տարվա ընթացքում»: Բայց յեթե հասարակական ամբողջ արդյունքը բաղկացած է միայն անձնական սպառման առարկաներից, ապա հարց է ծագում, թե կապիտալիստները վորտեղից կարող են վերցնել արտադրամիջոցներ, վորպեսզի վերանորոգեն արտադրութայնը թեկուզ և ճիշտ նույն չափով, այսինքն թեկուզ և պարզ վերարտադրութայն համար: Դրանք վոչ մի տեղից ել չի կարելի վերցնել:

Այսպիսով, յեթե կողմնակից լինենք Սմիտի հայացքներին՝ արդյունքի արժեքի կազմի մասին, ապա չի կարելի բացատրել թե ինչպես է տեղի ունենում վերարտադրութայնը:

Սմիտը չէր կարող հասկանալ հասարակապիտալիստների արժեքը կան կապիտալի վերարտադրութայն բարդ պրոցեսը, վորովհետև նրա յեղակետը սխալ էր: Նա կարծում էր, վոր ապրանքի արժեքն ստեղծվում է աշխատանքով: Դա միանգամայն ճիշտ է: Սակայն դա միանգամայն անբավարար է հասկանալու համար կապիտալիստական արտադրութայն և վերարտադրութայն պրոցեսը: Վճռական հարցն այն է, թե վորպիսի աշխատանքն է արժեք ստեղծում — աշխատանքի յերկակի բնույթի հարցը:

Իսկապես, մոտիկից քննենք, թե Սմիտն ինչպես է դնում ապրանքի արժեքի հարցը: Նա կարծում է, վոր ապրանքի արժեքը վորոշվում է այն աշխատանքի քանակով, վորը բանվորը միացնում է հում նյութին: Միանգամայն պարզ է, վոր Սմիտը հենց սկզբից յերկու բան խառնում է այդ բնորոշման մեջ. — ապրանքի արժեքը և վեստին ստեղծված արժեքը: Ապրանքի արժեքի մեջ (մեր որինակում 10 ու.) մտնում է վոչ միայն այն արժեքը, վորն բանվորը վերստին է ստեղծում և միացնում է հում նյութին (6 ու.), այլ և վատնված արտադրամիջոցների արժեքը (4 ու.): Դրա համար ել ապրանքի արժեքն իսկապես բաժանվում է տին ստեղծված արժեքը: Այդ վերջինն իսկապես բաժանվում է տեղից չի հետեվում, վոր ապրանքի վորջ արժեքը բաժանվում է փոփոխուն կապիտալի և հավելյալ արժեքի — նա սպառում է փոփոխուն կապիտալի և հավելյալ արժեքը:

Ե նաև հաստատուն կապիտալի արժեքի արժեքի այդ Սակայն ինչո՞ւ Սմիտը չի տեսնում ապրանքի արժեքի այդ

տույժը: Նրանք պետք է շուկայում գտնեն իրենց համար անհրաժեշտ սպառման առարկաները: Այդ նշանակում է, վոր հազուադեպ վերարտադրութեան համար անհրաժեշտ է, վոր պետքի հասարակական արդյունքի կազմում վորոշ արժեքի անձնական սպառման վորոշ առարկաներ գտնվեն:

Վերջապես, կապիտալիստը հավելյալ արժեքը ծախսում է անձնական իր վրա: Հասարակական արդյունքի կազմում, հետևաբար, դեռևս պետք է լինին 20 հազ. ո. գումարի անհրաժեշտ գոյամիջոցներ և ճոխութեան առարկաներ, վորոնք սպառվեն կապիտալիստների կողմից:

Այժմ վերցնենք ուրիշ որինակ—վորևե արտադրամիջոցի, ասենք, խառատի հաստոցների ֆաբրիկանտի թող նրա տարեկան արդյունքը նույնպես 100 հազ. ո. արժեք ունենա, վորը բաժանվում է 60 հազ. ո. ծախսված հաստատուն կապիտալի արժեքի, 20 հազ. ո. ծախսված փոփոխուն կապիտալի արժեքի, և 20 հազ. ո. հավելյալ արժեքի: Թեև այդ արդյունքի արժեքի մեջ պարունակվում է և՛ փոփոխուն կապիտալի արժեքը և՛ հավելյալ արժեքը (40 հազ. ո.), բայց այդ բուն արդյունքը, իր բնական ձևով, վորպես հասույթ չի կարող սպառվել վնչ բանվորի կողմից, վնչ էլ կապիտալիստի կողմից: Այդ արդյունքը—խառատի հաստոցները—կարող է սպառվել միայն արտադրողաբար, միայն արտադրութեան մեջ, միայն վորպես կապիտալ, այսինքն վորպես հաստատուն կապիտալ, ուրիշ կապիտալիստների կողմից: Դա կվաճառվի միայն այն դեպքում, յեթե դա իր արժեքով և իր սպառողական արժեքով համապատասխանի այն հաստատուն կապիտալին, վորը ծախսել են մյուս կապիտալիստները և վորը նրանք պետք է փոխարինեն նորով:

Յեթե այդ պայմանն առկա չէ, խառատի հաստոցների ֆաբրիկանտը չի կարող ծախել իր ապրանքը, գնել իրեն համար անհրաժեշտ արտադրամիջոցները և աշխատույժը և վերանորոգել արտադրութունը: Այլ խոսքերով խառատի հաստոցների ֆաբրիկանտի մոտ վերարտադրութունը կահույճն ունի մի շարք այլ ձեռնարկութունների վերարտադրութունից:

Իերված յերկու որինակներից կարելի չէ անել հետևյալ յեզրակացութունները:

Առաջին, վորպետքի մի ձեռնարկութունում վերարտադրութունը հնարավոր լինի, անհրաժեշտ է, վոր վերարտադրութուն լինի մի շարք այլ ձեռնարկութուններում: Անհասական կապի-

թալի վերարտադրութունը հասարակական կապիտալի վերարտադրութեան մասը կազմելով, միաժամանակ պայմանավորված է նրանով:

Յերկրորդ, վերարտադրութեան համար անբավարար է, վորպետքի հասարակական վողջ արդյունքի արժեքը բաժանվի ծախսված արտադրամիջոցների արժեքի (հաստատուն կապիտալ), աշխատավարձի (փոփոխուն կապիտալ) և հավելյալ արժեքի: Անհրաժեշտ է նույնպես, վորպետքի հասարակական վողջ արդյունքի կազմում գտնվեն, մի կողմից, այնպիսի ապրանքներ, վորոնք իրենց սպառողական արժեքով, իրենց բնական ձևով կարող են փոխ հասուցել առանձին ձեռնարկութուններում ծախսված հաստատուն կապիտալը (արտադրամիջոցներ), իսկ մյուս կողմից, այնպիսի արդյունքներ, վորոնք կարող են մտնել բանվորների և կապիտալիստների անձնական սպառման մեջ (սպառման առարկաներ): Այլ խոսքերով.—վերարտադրութեան համար անհրաժեշտ է, վորպետքի հասարակութեան հավաքական արդյունքը վորոշ կազմ ունենա, վորոշ կառուցվածք՝ ինչպես բոս իր արժեքի, այնպես էլ բոս իր բնական ձևով:

Հասարակական արդյունքի արժեքային կազմի հարցը վոչ մի դժվարութուն չի ներկայացնում: Մենք արդեն գիտենք, վոր նրա արժեքը կազմված է հաստատուն կապիտալից, փոփոխուն կապիտալից և հավելյալ արժեքից: Իսկ ինչ վերաբերում է հասարակական արդյունքի կազմին ըստ սպառողական արժեքի կամ թե նրա իրային բաղկացուցիչ մասերի, ապա այդ հարցի հետազոտման համար կարիք չկա քննելու հասարակական արդյունքի մեջ մտնող ապրանքների բոլոր տարբեր տեսակները, և՛ արտադրութեան բոլոր ճյուղերը: Նախորդ շարադրութունից յերևում է, վոր վերարտադրութեան համար անհրաժեշտ է, վորպետքի հասարակական արդյունքի կազմում գտնվեն արտադրամիջոցներ և սպառման առարկաներ: Դրա համար էլ միանգամայն բավական է, յեթե արտադրութեան բոլոր բազմազան ճյուղերը խմբավորենք յերկու խոշոր ստորաբաժանման մեջ.—

- 1) արտադրութեան միջոցներ արտադրող ճյուղեր, և 2) գոյութեան միջոցներ ավտադրող ճյուղեր: Հասարակական վողջ արդյունքն ինչ բազմազան ապրանքներից էլ վոր բաղկացած լինի, նրանք բոլորն էլ ճիշտ նույնպես կարող են բաժանվել յերկու խմբի.—
- 1) հասարակական արտադրութեան առաջին ստորաբաժանման արդյունքներ, վորոնք արտադրութեան բոլոր ճյուղերի կողմից սպառվում են վորպես հաստատուն կապիտալ—մեքենաներ, հումք,

ոժանդակ նյութեր, վառելանյութ, և այլն, 2) հասարակական արտադրութեան յերկրորդ ստորաբաժանման արդյունքներ, վորոնք բանվորների և կապիտալիստների կողմից սպառվում են վորպես յեկամուտ.— առաջին ան՝ րաժեշտութեան առարկաներ և ճոխութեան առարկաներ: Հասարակական արտադրութեան յերկու խոշոր ստորաբաժանման այդ բաժանմամբ Մարքսը հասարակական վորջ արդյունքը բաժանել է ըստ նրա բնական ձևի:

Հասարակական ամբողջ արդյունքի կազմն ըստ արժեքի է ըստ բնական ձևի Մարքսն ակնառու կերպով հետևյալ ձևով է ներկայացնում, պատկերում:

Թող վոր հասարակութեան տարեկան ամբողջ արդյունքը 9,000 (հազար կամ միլիոն ուրլի—այդ միևնույն է) արժեք ունենա և բաղկացած լինի արտադրամիջոցներից (հասարակական արտադրութեան I ստորաբաժանման արդյունքը) 6,000 արժեքով և սպառման առարկաներից (II ստորաբաժանման արդյունք) 3,000 արժեքով:

Հետո յենթադրենք, վոր I ստորաբաժանման արդյունքը հետևյալ կազմն ունի ըստ արժեքի.— նրա արտադրութեան վրա ծախսված 4000 հաստատուն կապիտալ + ծախսված 1000 փոփոխուն կապիտալ + 1000 հավելյալ արժեք:

Հաստատուն կապիտալը նշանակինք c տառով, փոփոխուն կապիտալը v տառով, իսկ հավելյալ արժեքը m¹ տառով:

Այն ժամանակ I ստորաբաժանման (արտադրամիջոցներից բաղկացած) արդյունքի արժեքային կազմը կարող է արտահայտվել հետևյալ կերպ.—

$$4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000$$

Այժմ վերցնենք II ստորաբաժանման արդյունքը: Թող նրա արժեքը բաղկացած լինի հաստատուն կապիտալի փոխանցված 2000 արժեքից + փոփոխուն կապիտալի վերարտադրված 500 արժեքը + 500 հավելյալ արժեքը:

II ստորաբաժանման (սպառման առարկաներից բաղկացած) արդյունքի արժեքային կազմը հետևաբար այսպես կարտահայտվի.—

$$2000 c + 500 v + 500 m = 3000$$

Այդ յերկու շարքերը միացնելով մենք կստանանք հետևյալ սխեման.—

¹ Մարքսի գործածած այդ նշանակումները հաստատուն, փոփոխուն կապիտալի և հավելյալ արժեքի գերմաներեն անունների տառերն են:

$$I \text{ ստորաբաժանում. } 4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000$$

$$II \text{ ստորաբաժանում. } 2000 c + 500 v + 500 m = 3000$$

$$\text{Ամբողջ արդյունքը } 6000 c + 1500 v + 1500 m = 9000$$

Այս սխեմայում ցույց է տրված հասարակական արդյունքի արժեքի բաղկացուցիչ մասերի (c+v+m) և այդ արդյունքի ըստ յին բաղադրիչ մասերի (յերկու ստորաբաժանումներ) փոխադարձ կապը: Հասարակական արդյունքի այդ բաժանումով իր արժեքային և իրային բաղկացուցիչ մասերի նրանց փոխադարձ կապի մեջ, Մարքսն արտահայտել է ամբողջական հասարակական աշխատանքի յերկակի բնույթն ապրանք-կապիտալիստական հասարակութեան մեջ, վորպես մի աշխատանքի, վորն միաժամանակ արժեքներ և սպառողական արժեքներ է ստեղծում, վորն նոր արժեք է ստեղծում և ամբողջ հասարակութեան մեջ ծախսված արտադրամիջոցների արժեքը փոխանցում է հասարակական արդյունքին: Մարքսը կարողացավ բաց անել հասարակական արդյունքի այդ բարդ կազմը նրա համար, վոր նա տեսնում էր հենց ապրանքի և ապրանք ստեղծող աշխատանքի հակասական բնույթը,— այն, ինչը չէր տեսել Սմետը, վորն այդ պատճառով չէր կարող հասկանալ հասարակական կապիտալի վերարտադրութունը:

Պարզելով հասարակական կապիտալի արդյունքի այդ յերկակի բնույթը, մենք կարող ենք անցնել այն բանի քննութեանը, թե ինչպես է տեղի ունենում հասարակական կապիտալի վերարտադրութունը:

Մենք արդեն գիտենք, վոր վերարտադրութեան համար անհրաժեշտ է, առաջին, նորով փոխարինել ծախսված արտադրամիջոցները և, յերկրորդ, վերականգնել ծախսված աշխատույթը:

Այն կապիտալիստները, վորոնք նոր արտադրամիջոցների կարիք են զգում, այն գնում են ուրիշ կապիտալիստներից: Որինակ, կտորեղենի ֆաբրիկաները ջուլհակային հաստոցներ չի արտադրում, նա դրանք գնում է ջուլհակային հաստոցների ֆաբրիկաներից: Այդ վերջինը կտորեղենի ֆաբրիկաներին վաճառելով իր ջուլհակային հաստոցները, իրացնում է դրանց արժեքը, այն իր ջուլհակային հաստոցները, կտորեղենի ֆաբրիկաների կողմից, վորը գնած հաստոցները կգործադրի կտորեղենի արտադրութեան համար: Մյուս կողմից, հաստոցների արժեքի իրացումը, նրանց վաճառքը, անհրաժեշտ է նրա համար, վորպեսզի դրանց ֆաբրիկաները կարողանա նոր արտադրամիջոցներ և աշխատույթ գնել՝ նոր ջուլհակային հասարտադրամիջոցներ

տոցներ արտադրելու համար: Ճիշտ նույնն է տեղի ունենում հասարակական արդյունքի կազմում յեղած մնացած բոլոր արտադրամիջոցների հետ: Այստեղից մենք կարող ենք անել այն յեղարակացութունը, վոր վերարտադրության համար անհրաժեշտ է հասարակական արտադրության | ստորաբաժանման (արտադրամիջոցների) արդյունքի իրացումը (ոեալիդացիան):

Այժմ վերցնենք հասարակական արդյունքի այն մասը, վորն բաղկացած է սպառման առարկաներից (II ստորաբաժանումը): Սպառման առարկաները վաճառելով բանվորներին և կապիտալիստներին, այդ սպառման առարկաների ֆարրիկանտներն իրացնում են նրանց արժեքը: Այդ արդյունքների մի մասի սպառողական արժեքն իրացվում է բանվորների կողմից, վորոնք սպառում են դրանք և այդպիսով վերականգնում են իրենց աշխատույժը, իսկ մյուս մասին—կապիտալիստների կողմից, վորոնք սպառման առարկաների գնման վրա ծախսում են իրենց հավելյալ արժեքը: Սպառման առարկաներ արտադրող կապիտալիստները յեթե չվաճառեն իրենց ապրանքները, չիրացնեն նրանց արժեքը, չեն կարողանա նոր սպառման առարկաներ արտադրել: Բայց դա նշանակում է, վոր վողջ հասարակական վերարտադրության համար անհրաժեշտ է իրացնել վոչ միայն արտադրամիջոցները, այլև հասարակական արդյունքի կազմի մեջ յեղած սպառման առարկաները:

Այսպիսով, հասարակական կապիտալի վերարտադրության պրոցեսը ներառում է իր մեջ հասարակական արդյունքի բաղադրիչ մասերի իրացումը: Նրանց արժեքի իրացումը կատարվում է Երջանառության (առք և վաճառք) միջոցով, իսկ նրանց սպառարժեքի իրացումը տեղի յե ունենում այն ժամանակ, յերբ նրանք մտնում են արտադրության կամ սպառման մեջ: Վերարտադրության թեորիան պետք է ցույց տա, թե ինչպես է տեղի ունենում այդ իրացումը: Դրա համար ել Մարքսի թեորին հասարակական կապիտալի վերարտադրության և շրջանառության մասին, այլ կերպ կոչվում է նաև իրացման (ոեալիդացիայի) թեորիա:

Իրացումը պարզ վերաբարտադրության ժամանակ

Տեսնենք, թե հասարակական արդյունքի բաղադրիչ մասերի ըստ արժեքի և ըստ սպառողական արժեքի իրացումն ինչպես է տեղի ունենում պարզ վերարտադրության ժամանակ: Վերագրանք հասարակական արդյունքի արժեքային և իրային կազմի մեր սխեմային.—

$$I. 4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000$$

$$II. 2000 c + 500 v + 500 m = 3000$$

$$6000 c + 1500 v + 1500 m = 9000$$

Ամենից առաջ աչքի յե զարկում այն, վոր առաջին շարքի վերջին թիվը (6000) հավասար է յերկու շարքերի առաջին թվերի գումարին (4000 c + 2000 c): Այլ խոսքերով, առաջին ստորաբաժանման ամբողջ արդյունքն ըստ իր արժեքի հավասար է I և II ստորաբաժանումներում ծախսված հասարակ կապիտալի գումարին այսինքն վողջ հասարակական արդյունքի արտադրության վրա ծախսված հասարակ կապիտալի մեծությանը: Յեկ դա հասկանալի յե,— չե վոր I ստորաբաժանման արդյունքը բաղկացած է միայն արտադրամիջոցներից, իսկ նրանք իրենց բնական ձևով կարող են գործել միայն վորպես հաստատուն կապիտալ, հասարակական արտադրության բոլոր ճյուղերը, վորոնք ներկայացված են յերկու ստորաբաժանումներում, իրենց հաստատուն կապիտալի տարրերին կարող են հատուցել միայն I ստորաբաժանման արդյունքներով:

Սխեմայից պա յերևում է, վոր II ստորաբաժանման ամբողջ արդյունքն ըստ իր արժեքի (3000) հավասար է յերկու ստորաբաժանումների փոփոխուն կապիտալի և հավելյալ արժեքի գումարին (I. 1000 v + II. 500 v + I. 1000 m + II. 500 m), կամ թե հասարակական փոփոխուն կապիտալի գումարին և հավելյալ արժեքի հասարակական զանգվածին (1500 v + 1500 m): Միանգամայն պարզ է, թե ինչու.— I ստորաբաժանման ամբողջ արդյունքն ըստ իր առարկայական ձևի բաղկացած է միայն բանվորների և կապիտալիստների սպառման առարկաներից: Յերկու ստորաբաժանումների բանվորներն ու կապիտալիստները կարող են իրենց աշխատավարձն ու իրենց հավելյալ արժեքն իրացնել միայն II ստորաբաժանման արդյունքներով:

Հասարակական կապիտալի ամբողջությամբ վերցրած վերարտադրության համար անհրաժեշտ է, վորպեսզի I ստորաբաժանման արդյունքը բաղկացած կլինի վոչ թե առհասարակ արտադրամիջոցներից, այլ վորո՞ւ արտադրամիջոցներից, այնպիսիներից, վորոնք կարող են I ստորաբաժանման մեջ գործածվել նոր արտադրամիջոցներ արտադրելու համար, և այնպիսիներից, վորոնք կարող են II ստորաբաժանման մեջ գործածվել սպառման նոր առարկաներ արտադրելու համար: I ստորաբաժանման կապիտալիստներին, արտադրության պրոցեսի վերանորոգման հա-

մար, 4000 արժեքի արտադրամիջոց ե պահանջվում ծախսածի փոխարեն: Այդ ստորաբաժանման մի քանի կապիտալիստների համար իրենց արդյունքը կարող ե իրենց իսկ համար արտադրամիջոց ծառայել: Երինակ քարածուխը քարածխի հանքի արդյունք ե, բայց նա կարող ե այդտեղ իսկ ծառայել վորպես վառելանյութ՝ հանքում շոգու ուժ ոգտագործող տնտեսության մեջ: Սակայն մեծ մասամբ I ստորաբաժանման կապիտալիստները նոր արտադրամիջոցներ պատրաստելու համար անհրաժեշտ արտադրամիջոցը գնում են մեկը մյուսից: Ածխարդյունաբերողը հանքի մեքենայական սարքավորումը գնում ե մեքենաների ֆաբրիկանտից, մետաղաձուլական գործարանի տերը գոմիսի սարքավորումը գնում ե մեքենաշինական արդյունաբերողից, մեքենաշինական արդյունաբերողը մետաղաձուլականից թուշ ե պողպատ ե գնում, իսկ ածխարդյունաբերողից—քարածուխ ե այլն, ե այլն: Այսպիսով, ստորաբաժանման կապիտալիստների միջև տեղի ունեցած մի շարք շրջանառությունների, գնումների ու վաճառքների միջոցով, առաջին ստորաբաժանման արդյունքների մի մասը, վոր բաղկացած ե արտադրամիջոցների արտադրության համար անհրաժեշտ արտադրամիջոցներից ե իր արժեքով հավասար ե այդ ստորաբաժանման հաստատուն կապիտալին, իրացվում ե իսկ ստորաբաժանման սահմաններում ե նատուրայով հատուցում ե այդ ստորաբաժանման մեջ մաշված ե սպառված հաստատուն կապիտալը:

Այժմ գիտենք II ստորաբաժանման: Այդ ստորաբաժանման ավերող արդյունքը բաղկացած ե անձնական սպառման առարկաներից: Այդ ստորաբաժանման բանվորները կապիտալիստներից փողի ձևով ստացած 500 աշխատավարձով, անհրաժեշտ գոյամիջոցներ են գնում նրանցից ճիշտ նոր գումարով: Այսպիսով, II ստորաբաժանման բանվորների ե կապիտալիստների միջև տեղի ունեցած մի շարք շրջանառությունների միջոցով իրացվում ե II ստորաբաժանման արդյունքի այն մասը, վորն իր արժեքով հավասար ե ստորաբաժանման մեջ ծախսված փոփոխուն կապիտալի (500 v) արժեքին: Այդ իրացման հետևանքով այդ ստորաբաժանման բանվորները վերականգնում են իրենց աշխատույժը ե կարողանում են վերստին ձեռնամուխ լինել արտադրության, իսկ կապիտալիստներն իրենց փոփոխուն կապիտալը հետ են ստանում փողային ձևով ե կարողանում են վերստին աշխատույժ գտնել: Հետո, II ստորաբաժանման կապիտալիստները մեկը-մյուսից գնում են անհրաժեշտ գոյամիջոցներ ե ձոխության առարկաներ 500 ընդհանուր արժեքով: II ստորաբաժանման կապի-

տալիստների միջև տեղի ունեցող այդ շրջանառությունների միջոցով իրացվում ե այդ ստորաբաժանման արդյունքի այն մասը, վորն արժեքը հավասար ե այդ ստորաբաժանման հավելյալ արժեքի ընդհանուր մասային (500 m): Այսպես, ուրեմն II ստորաբաժանման սահմաններում իրացվում ե սպառման առարկաների ձևով արդյունքի այն մասը, վորն իր արժեքով հավասար ե այդ ստորաբաժանման փոփոխուն կապիտալին ե հավելյալ արժեքին (500 v + 500 m):

Ակնառության համար փակ ֆիզուրաների մեջ առնենք արդյունքի այն մասերը, վորոնք իրացվում են յուրաքանչյուր ստորաբաժանման ներսում: այն ժամանակ մեր սխեման կնդունի հետևյալ տեսքը.—

$$I. \boxed{4000 c} + 1000 v + 1000 m = 6000$$

$$II. 2000 c + \boxed{500 v + 500 m} = 3000$$

I ստորաբաժանման մեջ մնաց արդյունքի չիրացված մաս 2000 արժեքով, վորն մեջ պարունակվում ե այդ ստորաբաժանման մեջ ծախսված փոփոխուն կապիտալի (1000 v) ե հավելյալ արժեքի (1000 m) վերարտադրված արժեքը: Արդյունքի այդ մասը կազմված ե արտադրամիջոցներից, դրա համար ել չի կարող գործադրվել I ստորաբաժանման վոչ բանվորների ե վոչ ել կապիտալիստների անձնական սպառման համար, վորովհետև ըստ իր բնական ձևի առհասարակ չի կարող ծառայել անձնական սպառման համար:

Մյուս կողմից I ստորաբաժանման արդյունքի այդ մասը չի կարող գործադրվել այդ ստորաբաժանման սահմաններում նմանապես վորպես հաստատուն կապիտալ, վորովհետև հաստատուն կապիտալն այստեղ արդեն փոխհատուցված ե առաջին մասի 4000 արդյունքի իրացման միջոցով, իսկ պարզ վերարտադրության ժամանակ I ստորաբաժանման համար պահանջվում ե միայն 4000-ի արտադրամիջոց: Հետևաբար I ստորաբաժանման արդյունքի այդ չիրացված մասը կարող ե իրացվել միայն II ստորաբաժանման սահմաններում: Նա դրա համար ել պետք ե կազմված լինի այնպիսի արտադրամիջոցներից, վորոնք ծառայում են սպառման առարկաների արտադրության համար:

II ստորաբաժանման մեջ մնաց արդյունքի չիրացված մի

մաս, 2000 արժեքի, վոր ներկայացնում ե այդ ստորաբաժանման մեջ ծախսված հաստատուն կապիտալը (2000 c): Նա կազմված ե սպառման առարկաներից և դրա համար ել չի կարող ծառայել այդ ստորաբաժանման հաստատուն կապիտալի իրային տարրերի հատուցման համար, վորովհետև իր իրային ձևով առհասարակ չի կարող ծառայել վորպես արտադրամիջոց: Մյուս կողմից II ստորաբաժանման արդյունքի այդ մասը չի կարող գործադրվել այդ ստորաբաժանման բանվորների և կապիտալիստների անձնական սպառման համար, վորովհետև այդ վերջիններն իրենց աշխատավարձն ու իրենց հավելյալ արժեքն արդեն իրացրել են իրենց ստորաբաժանման (500 v + 500 m) արդյունքի մյուս մասում: Հետևաբար II ստորաբաժանման արդյունքի այդ չիրացված մասը (2000) կարող ե իրացվել միայն I ստորաբաժանման սահմաններում:

Ակնհայտ ե, վոր հասարակական արդյունքի վորոշ մասերը կարող են իրացվել միայն հասարակական արտադրության յերկու ստորաբաժանումների միջև տեղի ունեցող փոխանակմամբ:

Հասարակական արդյունքի այդ մասերի իրացումը կարող ե տեղի ունենալ հետևյալ ձևով,— II ստորաբաժանման կապիտալիստներն I ստորաբաժանման կապիտալիստներից գնում են 2000-ի արտադրամիջոցները I ստորաբաժանման կապիտալիստներն ստացված փողից 1000 հավելյալ արժեքը ծախսում են II ստորաբաժանման կապիտալիստներից սպառման առարկաներ գնելու վրա: Իսկ մնացած 1000 նրանք վճարում են իրենց բանվորներին, վորպես նրանց հասնող աշխատավարձ: I ստորաբաժանման բանվորները II ստորաբաժանման կապիտալիստներից 1000-ի սպառման առարկաներ են գնում: Այսպիսով իրացվեցին I ստորաբաժանման մեջ 1000 v + 1000 m, իսկ II ստորաբաժանման մեջ 2000 c:

Հասարակական արդյունքի՝ ամբողջութամբ վերցրած՝ իրացման այդ ամբողջ պրոցոսը սխեմատիկորեն կարող ե պատկերվել հետևյալ կերպ (փակ ֆիգուրաները նշանակում են, վոր հասարակական արդյունքի դրանց մեջ առնված մասերի իրացումը տեղի չի ունենում տվյալ ստորաբաժանման սահմաններում, իսկ կապված ֆիգուրաները ցույց են տալիս, վոր իրացումը տեղի չի ունենում ստորաբաժանումների միջև կատարվող փոխանակությունում):—

$$I. \boxed{4000 c} + \boxed{1000 v + 1000 m} = 6000$$

$$II. \boxed{2000 c} + \boxed{500 v + 500 m} = 3000$$

Ուրեմն, հասարակական ամբողջ արդյունքի մեր յենթադրած արժեքային և առարկայական կազմի ժամանակ հնարավոր ե, վոր առանց մնացորդի լիովին իրացվեն հասարակական արդյունքի բոլոր մասերը: Մարքսը պարզ վերաբրտադրութային դեպքում իրացման իր սխեմայով պատկերել ե, թե հասարակութայն տարեկան արդյունքից ինչպես ե փոխհատուցվում ծախսված հաստատուն կապիտալը և թե ինչպես ե դրա հետ կապված բանվորների և կապիտալիստների սպառումը: Նա բաց ե արել և ակնառու կերպով ցույց տվել այն հասարակ, հիմնական դժերը, վորոնցով տեղի չի ունենում հասարակական կապիտալի շարժումն ամբողջութամբ վերցրած և նրա բաղկացուցիչ մասերով: Դրանով իսկ նա լուծել ե այն դժվարագույն հարցը, թե հասարակական արդյունքի արժեքի բաղկացուցիչ մասերի շարժումն ինչպես ե կապված նրա առարկայական բաղկացուցիչ մասերի շարժման հետ:

Պարզ վերաբրտադրութայն ժամանակ իրացման այդ բոլոր յե բարդ պայմանները և, հետևաբար, հենց պարզ վերաբրտադրութայն պայմանները, վորոնք մենք հենց նոր քննեցինք, կարելի չի հանգեցնել մի հասարակ, հիմնական պայմանի: Այսինքն, վորպես զի պարզ վերաբրտադրություն տեղի ունենա, անհրաժեշտ ե, վոր I ստորաբաժանման փոփոխուն կապիտալի և հավելյալ արժեքի գումարը (I v + I m) հավասար լինի II ստորաբաժանման հիմնական կապիտալին (II C):

Դա բխում ե մեր քննած որինակից, ուր I v (1000) + I m (1000) = II c (2000): Այդ դեպքում կարող են իրացվել հասարակական արդյունքի բոլոր մասերը, հաստատուն կապիտալի փոխհատուցում ե տեղի ունենում՝ բոլոր անհատական ձեռնարկություններում, վերականգնվում ե ծախսված աշխատույժը և արտադրությունը կարող ե վերականգնվել նույն չափով, ինչպես առաջ, այսինքն հնարավոր ե պարզ վերաբրտադրությունը:

են վերցնել իրենց հավելյալ արժեքից: Կապիտալի որդանական կազմի անփոփոխութեան ժամանակ II ստորաբաժանման կապիտալիստները, իրենց հաստատուն կապիտալին 100 միացնելով, պետք է փոփոխուն կապիտալին 50 միացնեն: Նրանց փոփոխուն կապիտալի, յերկրորդ տարվա սկզբին կլինի 800: Իրենց 750 հավելյալ արժեքից այսպիսով նրանք կուտակուծ են 150 (100 միացնում են հաստատուն կապիտալին և 50—փոփոխունին): II ստորաբաժանման մեջ՝ ընդլայնված վերարտադրութեան համար՝ այդ ստորաբաժանման արյունքի արժեքը յերկրորդ տարվա սկզբին հետևաբար այսպես կբաշխվի. — 1600 c + 800 v + 600 m:

Մենք վերևում տեսանք, վոր հասարակական վողջարդյունքի կազմը առաջին տարվա վերջին այսպես եր.—

- I. 4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000
- II. 1500 c + 750 v + 750 m = 3000

Այժմ մենք տեսնում ենք, վոր, վորպեսզի յերկու ստորաբաժանումներում ել ընդլայնված վերարտադրութուն սկսվի, հասարակական վողջարդյունքը յերկրորդ տարվա սկզբին պետք է հետևյալ կազմն ունենա.—

- I. 4400 c + 1100 v + 500 m = 6000
- II. 1600 c + 800 v + 600 m = 3000

Արդյունքի իրացումն հետևյալ կերպ տեղի կունենա:

I ստորաբաժանման կապիտալիստները մեկը մյուսից 4400-ի արտադրամիջոցներ կգնեն և այդպիսով կիրացնեն այդ ստորաբաժանման արդյունքի մի մասը: II ստորաբաժանման բանվորներն այդ ստորաբաժանման կապիտալիստներից 800-ի գոյամիջոց կգնեն, իսկ կապիտալիստները—մեկը մյուսից 600-ի գոյամիջոց կգնեն: Իսկ 1600-ի արտադրամիջոցների (1100 փոփոխուն կապիտալը + I ստորաբաժանման կապիտալիստների 500 սպառումը) փոխանակութունը 1600-ի սպառման միջոցների հետ (II ստորաբաժանման 1600 հաստատուն կապիտալը) տեղի կունենա I և II ստորաբաժանումներին—միջև:

Հետևաբար արտադրութեան նոր ցիկլը յերկու ստորաբաժանումներում ել կսկսվի ավելի մեծ կապիտալի հիման վրա, քան առաջին ցիկլում: Առաջին ցիկլում I ստորաբաժանման ամբողջ

կապիտալը կազմում եր 5000 (= 4000 c + 1000 v), այժմ նա կազմում է 5500 (= 4400 c + 1100 v): II ստորաբաժանման կապիտալը կազմում եր 2250 (= 1500 c + 750 v), իսկ յերկրորդ ցիկլի սկզբին այն հավասար է 2400-ի (= 1600 c + 800 v): Իսկ հասարակական ամբողջ կապիտալը, վորն առաջին ցիկլում կազմում եր 7250, այժմ կազմում է 7900:

Յեթե հավելյալ արժեքի նորման չի փոփոխվել, ապա յերկրորդ տարվա արդյունքը հետևյալ կազմը կունենա:

- I. 4400 c + 1100 v + 1100 m = 6600
- II. 1600 c + 800 v + 800 m = 3200

Արդյունքի այդ կազմի հիման վրա՝ նրա իրացումից հետո կսկսվի արտադրութեան յերրորդ ցիկլը և այլն:

Հասարակական արդյունքի իրացման ու վերաբաշխման քննարկի վերաբերյալ և հասարակական կապիտալի շրջանառութեան մարջայան սխեմաները պատկերում են, թե պարզ և ընդլայնված վերարտադրութեան ժամանակ ինչպես են փոխհատուցվում կապիտալի տարրերը, թե դրա հետ ինչպես է կապված բանվորների և կապիտալիստների սպառումը և թե ինչպես է զուգորդվում հասարակական արդյունքի արժեքի բաղկացուցիչ մասերի շարժումը: Նրա առարկայական բաղադրիչ մասերի շարժման հետ:

Հասարակական կապիտալի շարժումը վերցրած ամբողջութեամբ, վորն դասավորվում է միմյանց հետ հյուսվող բազմաթիվ անհատական կապիտալների շարժումից, շատ բարդ և խճճված պրոցես է հանդիսանում: Մարքսը հետևյալ կերպ է բնութագրում այդ պրոցեսի բարդութունը.—

«Բանի դեռ մենք տարեկան ամբողջ արտադրանքի ֆոնդն ենք աչքի առաջ ունենում, վերարտադրութեան տարեկան պրոցեսը հեշտ հասկանալի չի: Բայց տարեկան արտադրանքի բաղադրամասերը պետք է ապրանքաշուկա բերվեն, և ահա այստեղ սկսվում է դժվարութունը: Առանձին կապիտալների ու անձնական յեկամուտների շարժումները խաչաձևվում, խառնվում, կորչում են ընդհանրական մի տեղաշարժի—հասարակական հարստութեան շրջանառութեան—մեջ, վորը շփոթեցնում է հայացութեան շրջանառութեանը սաստիկ խճճված խնդիրներ է հանձնում և հետազոտութեանը սաստիկ խճճված խնդիրներ է հանձնում (Մարքս, կապիտալ, հ. I, էջ 558 հայ.):»

Բուրժուական տնտեսագիտիկները միանգամայն անդոր են

ըմբռնելու այդ պրոցեսը: Այդ չեն կարողացել անել նույնիսկ նրանցից լավագույնները, վորպիսիք են Սմեոն ու Ռիկարդոն, վորոնք խոստովանում էին, վոր ապրանքների արժեքն ստեղծվում է աշխատանքով: Չկարողացան նրա համար, վոր չէին հասկանում, թե այդ աշխատանքն առանձնահատուկ, յերկակի բնույթ ունի, վորը հատուկ է միայն արտադրության ապրանք-կապիտալիստական յեղանակին, նրանք չէին տեսնում այդ վերջինի հակասութունները: Յե՛վ հատկապես դրա պատճառով նրանց համար «գիտողության առարկան ըստ առ ըստ թագնվում է տեսողությունից»:

Մարքսը կապիտալիստական արտադրության հակասութունները վերլուծության հիման վրա բաց արեց հասարակական արդյունքի յերկակի բնույթն ըստ նրա արժեքի և նատուրալ ձևի և ցույց տվեց, թե ինչպես է տեղի ունենում արդյունքի իրացումն ու կապիտալի վերարտադրությունը:

Իր ուսմունքով՝ ապրանք արտադրող աշխատանքի յերկակի բնույթի մասին, այդ աշխատանքի սպեցիֆիկ պատմական բնույթի մասին, Մարքսը բանալի տվեց հասկանալու վոր կապիտալիզմի ժամանակ «... շարժումները խաչաձևում, խառնվում, կորչում են ընդհանրական մի տեղաշարժի—հասարակական հարստության շրջանառության մեջ», նա ծայրահեղ պարզութուն մտցրեց կապիտալիզմի ամենախճճված և մութ յերևույթների մեջ, լուծեց ամենադժվարին, անլուծելի թվացող հարցերը: Դա նշանակում է, վոր հասարակական կապիտալի վերարտադրության և ցրանառության մարխայան բեռիան աօխտսանքի յերկակի բնույթի մասին՝ նրա ուսմունքի ուղղակի կիրառումն է, արժեքի և հավելյալ արժեքի նրա բեռիայի հետագա զարգացումը:

Հատկապես այդ հանգամանքը պայծառ լույս է նսրում վերարտադրության մարքոյան թեորիայի մի կողմի վրա ևս, բաց է անում այդ թեորիայի խոր իմաստը, վորն առաջնակարգ նշանակութուն ունի կապիտալիզմի հակառակությունները հասկանալու համար:

Կապիտալիզմի ջատագավորները պնդուս են, վոր կապիտալիզմի ժամանակ միանգամայն հնարավոր է հասարակական, ինչպես պարզ, այնպես ել ընդլայնված վերարտադրության անխափան ընթացքը: Նրանցից վոմանք, ինչպես բուրժուական տընտեսագետ Տուգան-Բարանովսկին և սոցիալ-ֆաշիստ Ոտտո Բաուերը, պնդում են, վոր Մարքսն իր սխեմաներում իբր թե ապացուցել է հասարակական արտադրության բոլոր մասերի լիակա-

տար համաձայնեցվածության առկայությունը կապիտալիզմի ժամանակ, ինչ վոր ներդաշնակության և հավասարակշռության առկայությունը: Այդ բոլոր պնդումները վոչ այլ ինչ են, յեթե վոչ Մարքսի թեորիան կոպտաբար և գիտակցաբար խեղաթյուրելու փորձ, վորպեսզի այդ դրոշի ներքո գուճազարդեն և թաքցնեն այն խոր հակասութունները, վորոնք ջլատում են կապիտալիզմը, և այն պատկերացնեն վորպես կազմակերպված հասարակական տնտեսութուն, վորպես «կազմակերպված կապիտալիզմ»:

Մենք արդեն յերկրորդ գլխում ցույց տվինք, վոր արժեքի որենքն ապրանքային արտադրության հավասարակշռության որենքը չէ, վոր արժեքն արտադրության ապրանք-կապիտալիստական յեղանակի հակասութունների արտահայտությունն է: Դրա համար Մարքսի վերարտադրության թեորիան, վորը նրա արժեքի թեորիայի հետագա զարգացումն է հանդիսանում, վոչ միայն չի ապացուցում կապիտալիստական վերարտադրության ինչ վոր ներդաշնակութունը, այլ ընդհակառակն, բաց է անում վերարտադրության և հասարակական կապիտալի ամբողջությամբ վերցրած շարժման խոր հասարակական բնույթը:

Մարքսն իր սխեմաներով միայն պատկերում է այն պայմանները, վորոնց ժամանակ հնարավոր են հասարակական արդյունքի իրացումը և վերարտադրությունը (ինչպես պարզ, այնպես ել ընդլայնված) կապիտալիզմի ժամանակ: Սակայն նա յերբեք ել չի ապացուցում, վոր այդ հնարավորությունը միշտ իրականություն է վերածվում: Այն բանից, վոր վորոշ պայմաններում հնարավոր է հասարակական կապիտալի վերարտադրությունը, իսկի ել չի հետևում, վոր այդ պայմանները միշտ առկա յեն:

Անխափան վերարտադրության պայմաններ են.—1) հասարակական արդյունքի վորոշ արժեքային և իրային կազմը և 2) հասարակական արդյունքի բոլոր բաղկացուցիչ մասերի ինչպես արժեքի, այնպես ել սպառողական արժեքի իրացումը: Բայց նույնիսկ այն դեպքում, յեթե հասարակական արդյունքի վերարտադրության համար անհրաժեշտ կազմն առկա յե, դեռևս չի ապացուցված նրա լիակատար իրացումը: Մենք տեսանք, վոր այդ հովված նրա լիակատար իրացումը յերկու ստորաբաժանումների կալիտալիստների ու բանվորների միջև կատարվող շրջանառության մի շարք բարդ պրոցեսների միջոցով: Հասարակական արդյունքի վող շրջանառությունը դասավորվում է առքի ու վաճառքի բազմաթիվ ակտերով, վորոնք կատարվում են մեկը մյուսից անկախ, սակայն հյուսվում են միմյանց հետ: Հենց պրոցեսի բազմաբար-

դուժյունը բազմաթիվ հիմքեր ե ընձեռում նրա նորմալ ընթացքի խախտման համար» (Մարտո, Կապիտալ, հ. II, էջ 363, ռուս.):

Սակայն դա դեռ բոլորը չէ: Այն բանից, վոր վերարտադրութեան համար հասարակական արդյունքի վորոշ կազմ ե անհրաժեշտ, դեռ չի հետևում, վոր այդ կազմն իրապես միշտ կա: Ավելի շուտ հակառակը—կապիտալիզմին յուրահատուկ արտադրութեան անարխիան հանգեցնում ե այն բանին, վոր հասարակական արդյունքն արտադրութեան սահուն ընթացքի համար անհրաժեշտ կազմը չունի: Վորպեսզի այդպիսի կազմն առկա լինի, արտադրութեան պլանային կազմակերպութեան պետք ե լինի ամբողջ հասարակութեան մեջ, իսկ դա հակասում ե կապիտալիզմի բուն եյուրթեանը, վորն արտադրութեան հասարակական բնույթի ե կապիտալիստական յուրացման հակասութեանն ե: Կապիտալիզմի այդ հիմնական հակասութեանն անհնարին ե դարձնում կապիտալիստական վերարտադրութեան սահուն ե անխափան ընթացքը ե պայմանավորում ե նրա հակասական բնույթը:

Կապիտալիստական վերարտադրութեան ե նրա հակասութեանները հարցը—քաղաքատնտեսութեան կենտրոնական հարցերից մեկն ե: Ինչպես արդեն ցույց ե տրվել VI գլխում, կապիտալիստական վերարտադրութեանը սրում ե կապիտալիզմի հակասութեանները ե նրա կործանման պայմաններն ու սոցիալիստական կարգի նախադրյալներն ե պատրաստում: Կապիտալիստական վերարտադրութեան հակասութեանները հարցն այսպիսով խոշորագույն նշանակութեուն ունի պրոլետարիատի հեղափոխական պայքարի համար՝ ընդդեմ կապիտալիզմի:

Վերարտադրութեան մարքայան թեորիայի հեղափոխական բովանդակութեունը լիովին բաց ե արվել ու զարգացվել ե Լենինի կողմից դեռևս անցյալ դարի վերջում, յերբ Ռուսաստանում դեռ նոր եր ձևակերպվում հեղափոխական բանվորական ինքնուրույն շարժումը:

Բուրժուական ինտելիգենցիայի շարքերում յերևացին «գիտնականներ» (Տուզան-Բարանովսկի, Ստրուվե, Բուլգակով), այսպես կոչված «լեզալ մարքսիստներ», վորոնք պնդում եյին, վոր վերարտադրութեան մարքայան սխեմաներից, իբր թե, բղխում ե, վոր կապիտալիզմը հակասութեուններից զուրկ միակ հառաջադիմական (պրոգրեսիվ) կարգն ե, վորն կոչված ե անսահմանորեն զարգացնելու հասարակութեան արտադրողական ուժերը: Նրանք փորձում եյին բանվորական շարժումը հպատա-

կեցնել բուրժուազիայի շահերին ե այն զրկել ինքնուրույնութեունից: Նրանց պոչից քարշ եյին գալիս մենշևիկները:

Մյուս կողմից նարդնիկները, այդ մանր բուրժուական քուցիալիստները, մասամբ ընդունում եյին կապիտալիզմի հակասութեունները, սակայն չեյին հասկանում նրանց բնույթը: Նրանք պնդում եյին, վոր կապիտալիզմի հակասութեուններից բղխում ե նրա զարգացման անհնարինութեունը, վոր կապիտալիզմը մանր օպրանքային արտադրութեան համեմատութեամբ մի քայլ նահանջ ե, վոր իսկական սոցիալիզմը մանր օպրանքային արտադրութեան պահպանման մեջն ե: Մանր բուրժուազիայի այդ զաղափարախոսները բանվոր դասակարգին նկատի ունեյին վորպես ոժանդակ ուժ գյուղացիական շարժման համար:

Բանվոր դասակարգին ինքնուրույն հեղափոխական ուղուց ծռելու այդ բոլոր փորձերի դեմ հանդես յեկավ Լենինը: Այն գլխավոր ե ուժեղագույն դեմքերից մեկը, վոր Լենինն ուղղեց պրոլետարիատի բացահայտ ե թաքուն թշնամիների դեմ, կապիտալիստական վերարտադրութեան մարքայան թեորիան եր: Ընդվորում Լենինը վոչ միայն բաց արեց Մարքսի թեորիայի վողջ հեղափոխական բովանդակութեունը, այլ ե այն զարգացրեց ե նոր բովանդակութեամբ հարստացրեց:

Լենինը մանրամասնաբար մշակեց ե կոնկրետացրեց կապիտալիզմի զարգացման ուղիները հարցը, այն, թե ինչ ձևերով ե տեղի ունենում կապիտալիզմի հիմնական հակասութեունը: Այդ հիման վրա նա բաց արեց կապիտալիզմի զարգացման ուղիներն Ռուսաստանում ե ի հակադրութեուն նարդնիկները, ցույց տվեց, վոր Ռուսաստանում կապիտալիզմի արագ զարգացում ե տեղի ունենում, վոր այդ զարգացման ընթացքում աճում ե համախմբվում ե հեղափոխական բանվոր դասակարգը—դեկավար հեղափոխական ուժը՝ ինքնակալութեան ե ֆեոդալիզմի մնացորդների դեմ մղվող պայքարում:

Լենինը ցույց տվեց, վոր Ռուսաստանում սպասվելիք հեղափոխութեունը պետք ե վերջ դնի ցարիզմին, վորպեսզի անմիջապես անցնի հաջորդ ետապին—կապիտալիզմի տապալմանը, պրոլետարական հեղափոխութեանը, վորն համաշխարհային պրոլետարական հեղափոխութեան սկիզբն ե հանդիսանում:

Կապիտալիստական վերարտադրութեան հակասութեունների ե Լենինի կողմից վերարտադրութեան մարքայան թեորիայի զարգացման հարցը մենք կքննենք այն պայքարի կապակցութեամբ,

վոր Լենինը մղում եր մանր բուրժուական սոցիալիստների և բուրժական ջատագովների դեմ:

3. ԿՍՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՎԵՐՍՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կուսակցության հեռագրում բյաթ յեվ ցեբիս օուկայի հարցը

Մանր բուրժուական սոցիալիզմի նախահայրը, վորի թեորիան ամբողջութամբ յուրացրեն ուսական նարողնիկները, շվեյցարական տնտեսագետ Սիսմոնդիներ, վորը պնդում եր, թե կապիտալիզմի ժամանակն արտադրութունն սպառումից առաջ ե անցնում բանվորների սպառման ցածր մակարդակի պատճառով, դրա համար ել հավելորդային արդյունք ե գոյանում, վորն չի կարող սպառումն գտնել: Կապիտալիզմը քայքայում ե մանր արտադրողներին և զրանով իսկ նեղացնում ե իր սպառման շուկան: Դրա համար ել կուտակումը հնարավոր ե միայն արտաքին շուկայի առկայութան դեպքում. և վորովհետև համաշխարհային արենայում նոր կապիտալիստական յերկիրներ են հանդես գալիս, ապա յուրաքանչյուր յերկիրն ավելի ու ավելի դժվար ե դառնում արտաքին շուկա գտնել: Սիսմոնդիի այդ թեորիան յուրացրին ուսական նարողնիկները, վորոնք պնդում եյին, վոր ուսաստանում, վորն ուշ ե համաշխարհային շուկա դուրս յեկել, կապիտալիզմի զարգացումն անհնարին ե:

Սմենից առաջ քննենք մանր արտադրողների քայքայման հարցը: Ճիշտ ե, վոր նա կրճատում ե կապիտալիզմի շուկան: Մանր գյուղացին, վորն իր արդյունքի միայն մի մասն ե շուկա հանում, իսկ մնացած մասն ինքն ե սպառում, վորն իր սպառած առարկաների մեծ մասն ինքն ե արտադրում (հաց, կտավ, ևայլ), ավելի քիչ ե ոժտնդակում կապիտալիստական շուկայի ընդլայնմանը, քան քայքայված մանր գյուղացին: Այդ վերջինը հարկադրված ե իր համարյա ամբողջ բերքը վաճառելու, վորպեսզի վճարի պարտքերն ու հարկերը, իսկ հետո հարկադրված ե շուկայից հաց գնել: Նա հարկադրված ե վաճառելու իր աշխատույժը—բատրակութուն անել կամ քաղաք գնալ սեղոնային աշխատանքի: Նա շատ ավելի քիչ չափով ե զբաղվում տնային տնտեսութամբ և սպառման առարկաները գնում ե: Մանր արտադրողի քայքայումը, այսպիսով, ընդլայնում ե սպառման առարկաների շուկան:

Մյուս կողմից, մանր արտադրողների աննշան մասը դառնում ե կապիտալիստական ձեռնարկատեր, վորոնք արտադրամիջոցների մեծացրած պահանջարկ են առաջադրում: Դրա հետև-

անքով ընդլայնվում ե նաև արտադրամիջոցների սպառման շուկան:

Կապիտալիստական շուկայի ընդլայնումը մանր արտադրողներին քայքայման միջոցով տեղի յե ունենում մանր արտադրողների ճնշող մասի դրության վատթարացման հաշվին: Բայց նա այլ կերպ ել լինել չի կարող կապիտալիզմի ժամանակ: Յերբ մանր բուրժուական սոցիալիստները մանր արտադրողների քայքայման փաստից յեղրակացնում են, վոր կրճատվում ե կապիտալիզմի շուկան և քարոզում են խոշոր կապիտալիստական արտադրութունից վերադարձ դեպի մանր արտադրութայնը, նրանք չեն հասկանում կապիտալիզմի բուն] եյությունը, ինչպես նաև չեն հասկանում այն բանը, վոր կապիտալիզմը հենց ծնվում ե մանր արտադրութունից: «Կապիտալիզմի զարգացումն ընթանում ե աղբանքային տնտեսութայն զարգացման դուզընթաց, և այն չափով, վորչափով տնային արտադրութայնը տեղը զիջում ե վաճառքի արտադրութայնը, իսկ տնայնագործը տեղը զիջում ե ֆաբրիկային—շուկա յե գոյանում կապիտալի համար» (Լենին, հ. 11, եջ 14. ուս.):

Այժմ քննենք Սիսմոնդու յերկրորդ (զլեռավոր) պատճառաբանութունը, այսինքն այն, վոր կապիտալի շուկան նեղանում ե այն բանի պատճառով, վոր արտադրութունն սպառումից առաջ ե անցնում: Ըստ վորում Սիսմոնդին յելակետ ե ընդունում վերելվում մեր քննած Սմիտի թեորիան, թե հասարակական արդյունքի արժեքը բաժանվում ե միայն փոփոխուն կապիտալի և հավելյալ արժեքի վրա և վոր հասարակական ամբողջ արդյունքը պետք ե սպառվի վորպես յեկամուտ: Նա սրանից անում ե այն յեղրասկացութայնը, վոր արտադրութայնը պետք ե համապատասխանի սպառմանը: Իսկ քանի վոր իրականութայն մեջ սպառումը հետ ե մնում արտադրութայնից, ապա, ըստ Սիսմոնդու, պետք ե մշտական հավելուրդային արդյունք գոյանա, վորը չի կարող վաճառվել կապիտալիստների կողմից: Դրա համար ել, ըստ Սիսմոնդու, կուտակումն անհնարին ե:

Ընդլայնված վերարտադրութայն սխեմայից (տես եջ 42 յերևում ե, վոր արտադրամիջոցների արտադրութունն ավելի արագ ե անում սպառման առարկաների արտադրութունից: Ըստ վորում մենք յենթադրում եյինք կապիտալի անփոփոխ որդանահան կազմ: Բայց իրականութայն մեջ, կապիտալիզմի զարգացման ընթացքում, հաստատուն կապիտալն ավելի արագ ե անում, քան փոփոխունը, վորովհետև կապիտալի որդանահան կազմի անը կապիտալիզմի զարգացման որենքն ե: Կապիտալի

որգանական կազմն աճում և հասարակական արտադրութեան ըստ ճշուղիքում: Յե՛վ վորովհետև հաստատուն կապիտալի առարկայական տարրերը—արտադրամիջոցները—արտադրվում են միայն առաջին ստորաբաժանման կողմից, ապա այդ վերջինը միշտ ավելի ու ավելի աճող չափով արտադրամիջոցներ պետք և արտադրի վո՛չ միայն իրեն համար, այլ և II ստորաբաժանման համար: Հասարակական արտադրութեան I ստորաբաժանումը II-ից ավելի արագ և աճում:

Հաստատուն կապիտալի, նրա կուտակման աճը նշանակում է, վոր աճում է արտադրամիջոցների—I ստորաբաժանման արդյունքները—սպառումը: Իսկ արտադրամիջոցների սպառման աճը նշանակում է, վոր աճում է կապիտալիզմի շուկան: Արտադրութեան ընդլայնումը, կապիտալի կուտակումը հենց շուկա յի ստեղծում արտադրամիջոցների սպառման համար: Բայց արտադրութեան ընդլայնումը տանում է դեպի բանվորների սպառման վորոշ աճի: Արտադրամիջոցների արտադրութունը մեծացնելու համար անհրաժեշտ է բանվորներին ներդրավել դեպի I ստորաբաժանումը: Իսկ այդ ավելադեր բանվորները սպառման առարկաների՝ ավելադեր պահանջարկ կներկայացնեն: Ընդլայնված վերարտադրութեան մեր սխեմայում I ստորաբաժանման բանվորների սպառումը մեծացավ 100-ով: Իսկ սպառման առարկաների արտադրութեան աճ է առաջ բերում II ստորաբաժանման մեջ և այդ ստորաբաժանման բանվորների 50-ի ավելադեր պահանջարկը: Այսպիսով արտադրութեան հետևից անմիջապես դարձանում է սպառումը: Կապիտալիզմի զարգացումը գլխավորապես տեղի յի ունենում արտադրամիջոցների արտադրության անման միջոցով:

Արտադրությունն ու սպառումը կապիտալիզմի ժամանակ

Թեև սպառման վորոշ ընդլայնումը հանդիսանում է արտադրութեան ընդլայնման հետևանքը, բայց մասսաների սպառումը

այնուամենայնիվ չի համապատասխանում արտադրութեան աճին և հետ է մնում նրանից, վորովհետև բանվոր դասակարգի բացարձակ և հարաբերական աղքատացումը կապիտալիզմի որենքն է:

Հասարակական կապիտալի վորոշ արդյունքի մեջ սպառման առարկաների բաժինն ընկնում է: Միսմոռին և նրա հետևորդներն այստեղից անում են այն յեղրակացութունը, վոր կապիտալիզմը չի կարող զարգանար նրանք չեն տեսնում, վոր կապիտալիզմի զարգացումը կարող է տեղի ունենալ միայն այդ ուղիով:

Արտադրութեան (հետևաբար նաև ներքին շուկայի) զար-

գացումն առավելապես ի հաշիվ արտադրամիջոցների, պարագուհա-յին¹ և թվում և իրանից, անկասկած, հակասութուն է ներկայացնում: Դա իսկական «արտադրութուն է արտադրութեան համար»,—արտադրութեան ընդլայնումը առանց սպառման համապատասխան ընդլայնման: Սակայն դա վո՛չ թե դուրերնայի² այլ իրական կյանքի հակասութունն է դա իսկապես այնպիսի ռեալիտետում է, վորն համապատասխանում է կապիտալիզմի հենց բնությանը և հասարակական տնտեսութեան այդ սխեմայի մնացած հակասութուններին: Հատկապես արտադրության այդ բնդլայնումն առանց սպառման համապատասխան բնդլայնմանը՝ համապատասխանում է կապիտալիզմի պատմական միսխային յե՛վ նրա հասարակական ստուգանքային.—առաջինը հասարակության արտադրողական ուժերի զարգացումն է, յերկրորդը, բացառում է այդ տեղի-նիկական միանումների ուժիկացիան բնակչության զանգվածի կողմից» (Լենին, հ. III, էջ 31, ուս. ընդգծումն իմն է.—Լ. Ս.:

Մանր բուրժուական սոցիալիստները կապիտալիզմի ժամանակ արտադրութեան և սպառման միջև հավասարութեան են տեսնում: Սակայն դրանից նրանք անում են այն յեղրակացութունը, վոր կապիտալիստական հասարակութեան շրջանակներում պետք է սպառում չգտնող ապրանքների մտանքն ավելցուկ գոյութուն ունենա³, վոր կապիտալիստական կուտակումն առանց արտաքին շուկայի անհնարին է, Բայց ըստ էյութեան դա նշանակում է կապիտալիզմի անհնարինութունը, վորովհետև չի վոր «արտաքին շուկայում» էլ մանր արտադրողների քայքայում, բանվոր դասակարգի մասսաների աղքատացում է տեղի ունենում, այնտեղ էլ արտադրութունը պետք է առաջ անցնի սպառումից: Վորքան վոր կապիտալիզմը համենայն դեպս իրական փաստ է, վորը չի կարելի ժխտել, մանր բուրժուական սոցիալիստներն այն հայտարարում են ինչ վոր այլանդակ յերե-վոյթ, շեղումն մարդկային հասարակութեան զարգացման ճոր-մալը ընթացքից. նրանք վորոշում են այն դժբախտութունների մասին, վորոնք կապիտալիզմը բերում է մասսաներին, և նկարագրում են մանր ապրանքային արտադրութեան բարձրված և բարձր կարգի պատկերները, վորի համեմատութեամբ կապիտա-

¹ Անհավանական.— Լ. Ս.:

² Թեորիայի.— Լ. Ս.:

³ Ժամանակ առ ժամանակ այդպիսի ավելցուկ ինարիկ, պետք է անխուսափելիորեն գոյանա (ձգնաժամերը): Դրա մասին մենք կխոսենք ներքևում:

լիզմը մի քայլ նահանջ եւ ժարդկային հասարակութեան զարգացման մեջ:

Մանր բուրժուական սոցիալիստները կանգնած են մանր արտադրութեան պահպանման տեսակետի վրա, նրանք մանր արտադրողներին գաղափարախոսներ են և դրա համար ել չեն կարողանում հանկանալ, վոր կապիտալիզմը մարդկային պատմութեան անհրաժեշտ էտապ է, վոր նա զարգացնում է հասարակութեան արտադրողական ուժերը և մինչև իր զարգացման վորոշ աստիճանը, մինչև իր իմպերիալիզմի վերածման արտադրութեան առաջադիմական (պրոգրեսիվ) յեղանակ է հանդիսանում, վորովհետև նա զարգացնում է արտադրողական ուժերը և հեղափոխական բանվոր դասակարգ է ստեղծում, վորն կոչված է վերջ դնելու մասսաների ամեն տեսակ շահագործման ու թշվառութեանը:

Մանր բուրժուական սոցիալիստները թաքնվում են իրականութունից և մասսաներին ջնեցնում են հեքիաթներ պատմելով մանր արտադրութեան իդեալական կարգի մասին, վորն իրականութեան մեջ հետամնացութեան և վայրենութեան կարգ է նրանք չեն տեսնում, վոր հենց այդ մանր արտադրութունից անխուսափելիորեն կապիտալիզմ է աճում և վոր կապիտալիզմին իսկապես վերջ տալու համար հարկավոր է վոչ թե հետ դնալ այլ առաջ: Իրա համար ել Մարքսն ասում էր, վոր մանր բուրժուական սոցիալիստներն իրականութեան մեջ ռեալիզմ են դնել, վորանք թաքնվում են իրականութունից և անուրջներ են կառուցում անցյալին վերադառնալու մասին, վորը նրանք իդեալականացնում են:

«Կապիտալիզմի ուժանակի դատավորներին տարբերութեանը մյուսներին¹ առհասարակ «միայն» «տեսակետի մեջ» եւ «միայն» այն բանի մեջ է, վոր վրամանք դատում են հետևից, իսկ մյուսները—առջևից, վրամանք այն կարգի տեսակետից, վորն կապիտալիզմի կողմից քայքայվում է, մյուսներն այն բանի տեսակետից, վորն կապիտալիզմի կողմից ստեղծվում է» (Լենին, հ. II, էջ 34 ռուս.):

Կապիտալիստական ստրկութեանից դուրս գալու յեւթը կապիտալիզմի զարգացման «արգելակումը» և մանր արտադրութեան վերադառնալը չեն, ինչպես այդ պահանջում են մանր բուրժուական սոցիալիստները:

¹ Լենինն այստեղ նկատի ունի հեղափոխական մարքսիստներին:

ժուական «սոցիալիստները»: Յեւթը կապիտալիզմի հակասութեաններին զարգացումն է, վորովհետև «վորջան ավելի չի դարգանում այդ հակասութեանը (արտադրութեան հասարակական բնույթի և յուրացման անհատական բնույթի միջև.—Լ. Ս.), այն քան ավելի հեշտանում է նրանից դուրս գալը»: (Լենին, հ. II, էջ 40. ռուս.): Հեշտ է նրա համար, վոր այդ հակասութեան զարգացումը նշանակում է, մի կողմից, հասարակական խոշոր արտադրութեան աճը, վորն ավելի ու ավելի անհամապատասխան է յե դառնում կապիտալիստական յուրացման հետ, իսկ մյուս կողմից,—բանվոր դասակարգի, նրա գիտակցութեան, կազմակերպվածութեան և կապիտալի ճնշումից վրդովվելու աճը, հեղափոխական ուժի աճը, վորն կոչված է տապալելու կապիտալիզմը:

Սիւմոնդու թեորիտիկական դիրքերին ըստ հյուսթեան հարում է նաև Ռոդա Լուքսեմբուրգը, թեև նա յերբեք ել մանր բուրժուական սոցիալիզմի կողմնակից չի հանդիսացել, այլ ընդհակառակն քննադատել է և Սիւմոնդուն և նարողնիկներին:

Ռ. Լուքսեմբուրգը վերաբարտութեան մարքսյան թեորիստներին դեմ դուրս յեկավ այն պնդումով, վոր միայն կապիտալիստներից և պրոլետարներից կազմված հասարակութեան մեջ կապիտալի կուտակումն ընդհանրապես անհնարին է: Ռ. Լուքսեմբուրգը պնդում էր, վոր ընդլայնված վերաբարտութեան մարքսյան սխեման (տես էջ 42). կուտակման հնարավորութեանները ցույց չի տալիս, վորովհետև հասարակական արդյունքի այն մասը, վորը ներկայացնում է կապիտալի վերածված հավելյալ արժեքը (I ստորաբաժանման 500 հավելյալ արժեքը և II ստորաբաժանման 150 հավելյալ արժեքը), չի կարող գնվել կապիտալիստների կողմից մեկը-մյուսից, վոչ ել բանվորների կողմից՝ կապիտալիստների մոտից: Կապիտալիստների կողմից հավելյալ արդյունքի մի մասի վաճառքը մեկը մյուսին, Ռ. Լուքսեմբուրգի կարծիքով չի նշանակում նրանց կապիտալի մեծացումը, իսկ նրանց կողմից հավելյալ արդյունքի մի մասի վաճառքը բանվորներին ըստ հյուսթեան նշանակում է, վոր կապիտալիստները հավելյալ արժեքը նվիրում են բանվորներին: Հավելյալ արդյունքի կուտակվելիք մասը կարող է գնել, իբրև, միայն վոչ կապիտալիստական մանր արտադրողները, այսպես կոչված «յերբորդ դեմքերը»:

Կապիտալի կուտակման մարքսյան թեորիստի իր ջննա-

դատութեան մեջ ըստ եյութեան նրա կողմից չհասկացված Ռ. Լուքսեմբուրգը մի շարք խոշոր սխալներ ե կատարել: Առաջինն ա միանգամայն չի հասկացել արտադրողական սպառման դերը— կապիտալիստները կողմից արտադրամիջոցների սպառումը վորպես հաստատուն կապիտալ: Հավելյալ արդյունքի մի մասը, վորը գոյութիւն ունի արտադրամիջոցների ձեռք, միացնելով հաստատուն կապիտալին, (սխեմայում I ստորաբաժանման մեջ 400 և II ստորաբաժանման մեջ 100), կապիտալիստները չեն վոչընչացնում հավելյալ արժեքի այդ մասը և այն վոչ վորքի չեն նվիրում, այլ այն վերածում են կապիտալի, բանվորներից հավելյալ աշխատանք դուրս ծծելու միջոցիւ Հետևաբար, կապիտալիստները համար իմաստ կա մեկը մյուսից գնելու այդ ավելորդ արտադրամիջոցները: Հետո, սպառման միջոցների ձեռք գոյութիւն ունեցող հավելյալ արդյունքի մասը միացնելով իրենց փոփոխուն կապիտալին (սխեմայում I ստորաբաժանման մեջ 100 և II ստորաբաժանման մեջ 50), կապիտալիստները նորից այդ չեն նվիրում բանվորներին, այլ գնում են հավելյալ արժեքի բուն աղբյուրը— աշխատույժը: Այսպիսով, կապիտալիստները, «յերբորդ դեմքերի» բացակայութեան ժամանակն ել կուտակելու հնարավորութիւն ունեն:

Յերկրորդ, ինչ են ներկայացնում այդ «յերբորդ դեմքերը»: Դրանք մանր, վոչ կապիտալիստական հասարակ ապրանք արտադրողներ են, սխմունդիական—նարոնիկական «արտաքին շուկան»: Յեւ հենց դրանց պետք ե կապիտալիստները վաճառին արդյունքի այն մասը, վորն իր մեջ պարունակում ե կուտակման համար նշանակված և արտադրամիջոցների նատուրալ ձեռք գոյութիւն ունեցող հավելյալ արժեքը: Բայց ինչպիսի արտադրամիջոցներ: Խոշոր մեքենաներ, զանազան տեսակի հումք և ոժանգակ նյութեր, վորոնք կարող են գործադրվել միայն կապիտալիստական ֆաբրիկայում:

Սակայն յենթադրենք անհնարավորը,— վոր մանր արտադրողները գնել են հասարակական կապիտալի արդյունքների այդ մասը և այդպիսով կապիտալիստները հաշտութեամբ փողի յեն վերածել կուտակման գնալիք հավելյալ արժեքը: Սակայն այդ դեպքում նրանք վմրտեղից կարող են գնել կուտակման համար, այսինքն արտադրութեան ընդլայնման համար, անհրաժեշտ արտադրամիջոցները: Չե՞ վոր նրանք դրանք ծախսել են «յերբորդ դեմքերին»: Նշանակում ե, վոր նրանք դրանք պետք ե հետ գնին հենց նույն «յերբորդ դեմքերից»: Սակայն նրանք կարող են նույն

հաշտութեամբ, այդ արտադրամիջոցները չվաճառելով «յերբորդ դեմքերին», գնել մեկը մյուսից: «Յերբորդ» դեմքերն այստեղ միանգամայն ավելորդ են:

Ռ. Լուքսեմբուրգի կուտակման այդ սխալ թեորիայի հետ ամենաանբար կերպով կապված ե նրա խոշորագույն սխալը հեղափոխութեան շարժիչ ուժերի հարցում:

Հեղափոխութեան հիմնական հարցերից մեկը պրոլետարիատի դեպի գյուղացիութիւնն ունեցած վերաբերմունքի հարցն ե: 1905 թ. բուրժուական-դեմոկրատական հեղափոխութեան մեջ պրոլետարիատի հեգեմոնիայի և այդ հեղափոխութեան պրոլետարականի վերածելու մասին բոլշևիկյան-լենինյան գծին հակառակ Ռոզա Լուքսեմբուրգը մենշևիկ Պարվուսի հետ ստեղծեց «պերմանենտ հեղափոխութեան» թեորիան, վորին միացավ Տրոցկին, վորը Պարվուսի հետ միասին այդ թեորիան առաջ քաշեց բոլշևիկի դեմ մղած իր պայքարում: Այդ թեորիայի եյութիւնն այն ե, վոր իբր պրոլետարիատի և գյուղացիութեան միջև անհաղթահարելի հակասութիւններ գոյութիւն ունեն, վոր գյուղացիութիւնն իր զանգվածով հակահեղափոխական ե և միշտ բուրժուալիայի կողմը կլինի ընդդեմ պրոլետարիատի:

Միանգամայն պարզ ե, վոր Ռ. Լուքսեմբուրգի այդ քաղաքական դիժը սերտորեն կապված ե կապիտալի կուտակման նրա թեորիայի հետ: Բանի վոր կապիտալի կուտակումը, Ռ. Լուքսեմբուրգի կարծիքով, հնարավոր ե միայն «յերբորդ դեմքերի» (գյուղացիութեան) գոյութեան շնորհիվ, ապա գյուղացիութիւնն արգելադրում ե, հետաձգում ե կապիտալիզմի կործանումը, պրոլետարիատին թշնամի ուժ ե հանդիսանում: Դրա համար ել պրոլետարիատը պետք ե ցանկանա գյուղացիութեան տրազագույն պրոլետարացումը, և յերբեք ել չձգտի դաշն կապելու գյուղացիութեան հետ և իր հեգեմոնիան հաստատելու այդ դաշինքում: Բայց գյուղացիութեան նկատմամբ պրոլետարիատի հեգեմոնիայից հրաժարվելը փաստորեն նշանակում ե հրաժարվել հեղափոխութեանից:

Այն փաստը, վոր կապիտալիզմի թեորիայի ամենակարեւոր, ամենավճակաւ հարցերից մեկում Ռ. Լուքսեմբուրգը կանգնած եր նույն դիքերի վրա մինչպատերազմյան և Ինտերնացիոնալի ներսում յեղած ոպորտունիզմի հետ, այն պատճառներից մեկն ե, վոր ոպորտունիզմի դեմ նրա մղած պայքարը չեւ կարող կիսատ պատ և անվճռական չլինել: Ռ. Լուքսեմբուրգը տատանվում

եր մենշեիդմի և բուլղեիդմի միջև, մի շարք հարցերում դեմ դուրս գալով բուլղեիկներին:

Բուլղեական քառագույն
կամ բերդաձևի բնագա-
տաբանությունը

Լենինի պայքարը կապիտալիստական կու-
տակման անհնարինությունը մասին յեղած
տեսակ թեորիաների դեմ չի նշանակում, վոր մարքսիզմ-լե-
նինիզմն ընդունում է ընդլայնված վերաբրտադրութեան սահուն, ան-
խափան ընթացքի հնարավորութունը կապիտալիզմի ժամանակ:
Լենինի պայքարը մանր արտադրութեան համեմատութեամբ կապի-
տալիզմի անառաջդիմականութեան մասին յեղած մանր բուրժուա-
կան թեորիաների դեմ, չի նշանակում, վոր մարքսիզմ-լենինիզ-
մը կապիտալիստական կարգը բացարձակորեն առաջդիմական
է համարում և չի տեսնում նրա պատմականորեն անցողիկ
բնույթը: Հատկապես Մարքսն ու Լենինն են մինչև տակը բաց
արել կապիտալիզմի խորագույն հակասութեանները և ցույց
տվել նրա անցողիկ բնույթը: Հատկապես Լենինն և ցույց տվել,
վոր կապիտալիզմն իր դարգացման իմպերիալիստական ստադիա-
յում, յերբ լինում հասունացել են սոցիալիզմի նախադրյալնե-
րը, դադարում է արտադրութեան առաջդիմական յեղանակը
լինելուց և վերածվում է փտող ու մահացող կապիտալիզմի:

Կապիտալիզմի հավիտենական և անճշմարտապիստոս
զացման թեորիան բուրժուական ջատագովներն են քարոզում:
Այսպես, Տուգան-Բարանովսկին պնդում էր, վոր կապիտալիզմը
կարող է դարգանալ անվերջ ու անճշմարտ, յեթե նույնիսկ ամ-
բող յերկրագնդի վրա մնա միայն մեկ բանվոր—անհրաժեշտ է
միայն վորոշ համամասնութուն արտադրութեան ճուղերի
միջև:

«Այդ միակ բանվորը,—ասում է Տուգան-Բարանովսկին,—
շարժման մեջ կդնի մեքենաների վորջ վիթխարի գանգվածը և
նրանց զգնութեամբ կարտադրի նոր մեքենաներ ու կապիտա-
լիստական դասակարգի սպառման առարկաներ: Բանվոր դասա-
կարգը կանհետանա, բայց դա յերբեք չի դժվարացնի կապիտա-
լիստական արտադրութեան արդյունքների իրացումը» (Տուգան-
Բարանովսկի, Արդյունաբերական պարբերական ճշմարտաները,
հջ 212, ռուս.): Զգալիորեն կիրճատվի սպառման առարկաների
արտադրութունը, բայց դրա փոխարեն կաճի արտադրամիջոց-
ների սպառումը և կապիտալիստական շուկան անվերջ կնդար-
ձակվի: Քարածուխն ու յերկաթը կարտադրվեն նրա համար, վոր
պեսզի... ևլ ավելի շատ քարածուխ և յերկաթ արտադրեն: Ահ
թե ինչպիսի անմտութեան են հասնում բուրժուական ջատա-

գովները՝ կապիտալիզմի հակասութեանները ժխտելու իրենց
ճգնման մեջ:

Տուգան-Բարանովսկու հեաքերով գնաց սոցիալ-դեմոկրա-
տական առաջնորդներից մեկը—Հիլֆերդինգը, վորը դեռ պա-
տերազմից առաջ դրում էր, թե ինչքան էլ վոր ցածր լինի մաթ-
սաների սպառումը, արտադրութունը կարող է անսահմանորեն
և անճշմարտաձև աճել, յեթե միայն համապատասխան համամասնու-
թուն պահպանվի հասարակական արտադրութեան յերկու ստորա-
բաժանումների միջև: Նույնն էր պնդում նաև Ոտտո Բաուե-
րը՝ իսկ այժմ նույնն են պնդում բոլոր սոցիալ-ֆաշիստները:
Դա նրանց «կազմակերպված կապիտալիզմի» ջատագովական թեո-
րիայի հիմունքներից մեկն է: Հավասարակշռութեան և կազմա-
կերպված կապիտալիզմի աջ ոպորտունիստական թեորիաներն
այդ բոլոր բուրժուական—ջատագովական թեորիաների բեկոր-
ներն են:

Վերաբրտադրութեան մարքսիստական-լենինյան թեորիան
ցույց է տալիս, վոր կապիտալիստական վերաբրտադրութեան և
վորջ մի հավասարակշռութեան մասին խոսք լինել չի կարող: Ինչ-
պես պարզ, այնպես էլ ընդլայնված վերաբրտադրութեան նորմալ
ընթացքի կապիտալիզմին յուրահատուկ պայմաններն այնպիսի
պայմաններ են, «վորոնք փոխարկվում են վերաբրտադրութեան
աննորմալ ընթացքի նույնքան բազմաթիվ պայմանների, ճշմարտ-
աննորմալ ընթացքի հնարավորութեանները, վորովհետև այդ
մերի նույնքան բազմաթիվ հնարավորութեանները, վորովհետև այդ
արտադրութեան արտադրութեան ճշմարտաները» (Մարքս, Կապիտալ,
վաստահեղուքայունը պատահականությունն է) (Մարքս, Կապիտալ,
հ. 11, հջ 362. ռուս. ընդգծումն իմն է.— Լ. Ս.):

Մենք տեսնք, վոր կապիտալի կուտակումը և կապիտալի
շուկայի ընդլայնումը տեղի յե ունենում գլխավորապես արտա-
դրամիջոցների և վորջ թե սպառման առարկաների արտադրութեան
աճի հաշվին: Սակայն դա չի նշանակում, վոր արտադրութունը
միանգամայն կախումն չունի սպառումից:

Չէ վոր ամեն մի արտադրամիջոց անմիջաբար կամ թե վեր-
ջին հաշվով պետք է ծառայի սպառման միջոցների արտադրու-
թեանը: Հետևաբար, խոսելով հասարակական արտադրութեան
ստորաբաժանումների համամասնականութեան մասին, մեր վայ-
թեորիաները, վորոնք ցանկանում են «վերանալ» սպառումից,
բաց էլութեան շոշափում են սպառման հարցը: Վորովհետև խոսքը
վերաբերում է արտադրամիջոցներ արտադրող ստորաբաժանման
և սպառման առարկաներ արտադրող ստորաբաժանման համամաս-

նախադրյալներէ ստեղծմանը: Նա ստեղծում է սօցիալիզմի կա-
ռուցման համար անհրաժեշտ նյութական-տեխնիկական նախա-
դրյալները և միաժամանակ անխուսափելի յե դարձնում միլիոնա-
վոր մասսաների ապստամբութիւնն ընդդէմ կապիտալիստական
սխտեմբ:

ՃԳՆԱԺԱՄԵՐԸ

I. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՅՈՒՐԱՑՄԱՆ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՃԳՆԱԺԱՄԵՐԻ ՊԱՏՃԱՌՆ Ե

Հասակական կապիտալի վերարտադրութեան ու շրջանառու-
թեան պրոցեսի վերածումը մ'Յ դ ընդհուպ մոտեցրեց ճգնաժամեր
հարցին: Մենք տեսանք, վոր հասարակական կապիտալի շարժու-
մը լի յե խոր հակասութիւններով, վորոնք կապիտալիզմի հիմնա-
կան հակասութեան արտահայտութիւնն են: Այս շարժումը հա-
մաչափ չի ընթանում: Նրա բնորոշ ձևն են արագ, թոխչքածե
տնցումներն աշխուժացումից դեպի անկում, ճգնաժամ և դադար:
«Արդյունաբերական կյանքը վերածվում է միջակ աշխուժացման
բարգաձագման, գերարտադրութեան, ճգնաժամի ու դադարի հա-
շորդական շրջանների շարքի» (Մաքս, Կապիտալ, 1, 5.):

Այս բոլոր մոմենտներն առաջացնում են պարբերաբար կրկն-
վող ցիկլեր: Այս դեպքում վճռական մոմենտ է հանդիսանում
ճգնաժամը: Հենց ճգնաժամն է ավարտում նախընթաց շարժումը
և հանդիսանում հետագա շարժման յեղակետը:

Ճիշտ այն պահին, յերբ կապիտալիստական արտադրութիւ-
նը լրիվ ընթացքի մեջ է, յերբ արտադրվում են ավելի ու ավելի
մեծ քանակով ապրանքներ, յերբ գներն աճում են և նրանց հետ
միասին աճում են նաև կապիտալիստների շահույթները, յերբ
գործազրկութիւնը կրճատվում է և աշխատավարձը բարձրանում,
— հենց ճիշտ այդ պահին հանկարծ պայթում է ճգնաժամը:

Ահավասիկ, թե ինչպիս է նկարագրում ճգնաժամերը
Ենգելսը. «Առևտուրը կանգ է առնում, շուկաները լցվում են
չվաճառվող արդյունքների քանակով, առկա փողը չքանում է
շրջանառութիւնից, վարկը վոչնչանում է, գործարանները կանգ
են առնում, բանվորները զրկվում են գոյութեան ամեն մի միջոցից
հենց այն պատճառով, վոր նրանք այդ միջոցներն արտադրել են
չափազանց մեծ քանակութեամբ. սնանկացումները հաշորդում

են սնանկացումները, աճուրդը փոխարինվում է աճուրդով: Դառաբը տեղում է ամբողջ տարիներ, արտադրողական սեփերի ու արդյունքների մասաները վոչնչացվում ու վատնվում են, մինչև վոր կուտակված ապրանքները վերջապես վաճառվեն քիչ թե շատ իջեցրած գներով և նորոգվի արտադրութայան ու փոխանակութայան շարժումը: Կամաց կամաց այս շարժումն արագանում է, քայլը փոխարինվում է արագաքայլով, արդյունաբերական արագաքայլը փոխարինվում է վազքով, վորն իր տեղը զիջում է սրբաշավ կարյերային, իսկական թռիչքին՝ արդյունաբերութայան, առատրի, վարկի ու սպեկուլյացիայի խոչընդոտներով հանդերձ, վորպեսզի կապիտալ թռիչքներեց հետո կրկին ընկնի սնանկացման փուլը: Յե՛վ այսպես ամեն անգամ սկզբեց՝ (Ննգելս, Անտի-Դյուրինգ):

Այս է ճգնաժամերի ընդհանուր պատկերը: Ճգնաժամերի մասին խոսելով, մենք նկատի ունենք վոչ թե հասարակական արտադրութայան ինչ-վոր մասնակի խանգարումներ, այսինքն վոչ թե մասնակի ճգնաժամեր, վորոնք պատահաբար կարող են ընդգրկել այս կամ այն ճյուղը, այլ ընդհանուր ճգնաժամեր, վորոնք ընդգրկում են ամբողջ կապիտալիստական արտադրությունը, նրա բոլոր կարեվորագույն ճյուղերը: Այս գեպքում մենք նկատի ունենք վոչ թե հասարակական արտադրութայան խանգարումները, վոր յերբեմն հետևանք են ընութայան տարերային աղետները, ինչպես որինակ, անբերբիությունը, յերկրաշարժը և այլն, կամ թե չե այնպիսի, ընավ վող պատահական, հասարակական յերևութային, ինչպես պատերազմները, — մենք նկատի ունենք վոչ թե թերարտադրությունը, այլ կապիտալիզմի ժամանակ կանոնավոր կրկնվող քնդհանուր գերաբարձրության նգնաժամեր:

Սովորաբար ասում են, վոր ճգնաժամերի պատճառը արտադրութայան անարխան¹ է: Սա սխալ է: Չի վոր արտադրութայան անարխիան տերում էր նակ պորզ ապրանքային տնտեսութայան մեջ, իսկ ճգնաժամեր տեղի չեյին ունենում նրանում:

Արտադրության անարխիան պորզ ապրանքային տնտեսության մեջ յե՛վ կապիտալիզմի ժամանակ

Մանր ապրանք արտադրողների հասարակութայան մեջ նույնպես կապ չի կազմակերպված առանձին արտադրողների միջև և դա իրականացվում է տարերայնորեն

փոխանակութայան միջոցով: Բայց այստեղ աշխատանքի բաշխումը դեռ շատ քիչ է զարգացած կապիտալիստական հասարակու-

¹ Անարխիա, բառացի նշանակում է «անիշխանություն»:

թյան աշխատանքի բաժանման համեմատությամբ: Աշխատանքի մանր և անհատական գործիքները գործի յե գցում ամեն մի առանձին ապրանք արտադրող արտադրութայան հիմքը ձեռքի աշխատանքն է. ամեն մի այսպիսի արտադրող աշխատում է մենակ. աշխատանքը բաշխված է ինքնուրույն ապրանք-արտադրողների միջև, բայց արհեստանոցի ներսում աշխատանքի բաշխում չկա: Բանի վոր արտադրությունն առհասարակ փոքր էր և աշխատանքի բաշխումը թույլ էր զարգացած, ապա ապրանք արտադրողները միջև կապի կազմակերպված չլինելը մեծ նշանակություն չեր կարող ունենալ, չեր ցնցում ամբողջ հասարակական արտադրությունը:

«Ճրված մանր արտադրողներից յուրաքանչյուրը միանգամից կատարում էր միջանի գործողություն և այս պատճառով նրանք համեմատաբար՝ անկախ էյին ուրիշներից յեթե, որինակ, անայնագործն ինքն էր վուշ ցանում, ինքը մանում և ինքը գործում — նա համարյա անկախ էր ուրիշներից: Մանր, ցրված ապրանք-արտադրողների այսպիսի ռեժիմի վերաբերմամբ էր հենց (և միայն նրա վերաբերմամբ) արդարանում այն ասացվածքը, թե՛» ամեն մեկը էր համար, իսկ բոլորի համար աստված, «այսինքն շուկայական տատանումների անարխիա» (Լեճին, 1 հ.):

Միանգամայն այլ է գրությունը կապիտալիզմի ժամանակ: Աշխատանքն այստեղ հանրայնացված է: Ամեն մի բանվոր կազմում է ձեռնարկութայան բանվորների կոլեկտիվի մի մասը, աշխատանքի գործիքներն այնպիսին են, վոր նրանց մի բանվորը չի կարող գործի գցել. աշխատանքի բաշխում գոյություն ունի վոչ միայն ձեռնարկությունների միջև, այլև ամեն մի ձեռնարկութայան մեջ առանձին. արտադրությունը կատարվում է խոշոր մասշտաբով. աշխատանքի բաժանումը չափազանց ճյուղավորված է, գոյություն ունեն արտադրութայան բազմաթիվ ճյուղեր, և նրանք բոլորը խիստ կախում ունեն միմյանցից:

Կապիտալիզմի հանրայնացում է աշխատանքը վոչ միայն այն իմաստով, վոր ձեռնարկութայան ներսում կապիտալիզմի հրամանատարությամբ աշխատում են շատ բանվորներ, այլև այն իմաստով, վոր ավելի ու ավելի յե ուժեղանում առանձին ձեռնարկությունների կախումը միմյանցից:

«Աշխատանքի հանրայնացումը կապիտալիստական արտադրությամբ ամենևին այն չե, վոր մարդիկ աշխատում են մի շենքում (սա միայն պրոցեսի մի մասնիկն է), այլ այն, վոր կապիտալիզմի համակենտրոնացումը ուղեկցում է հասարակա-

կան աշխատանքի մասնագիտացումով, կապիտալիստների թվի նվազումով արդյունաբերության յուրաքանչյուր տվյալ ճյուղում և արդյունաբերության հատուկ ճյուղերի թվի մեծացումով (նույն տեղում):

Վորջան ավելի յե մասնագիտացած աշխատանքը հասարակության մեջ, այնքան ավելի աշխատանքի ամեն մի տեսակ կախում ունի մնացած բոլորից, այսինքն, վորջան ավելի ուժեղ և զարգացած աշխատանքի բաժանումը, այնքան ավելի յե հանրայնացված աշխատանքը: Այսպիսի պայմաններում, կապիտալիզմի պայմաններում, արտադրության անարխիան անհատական և մեջ և բնկնում արտադրության հասարակական բնույթի հետ: Յեթե կանգնում տեղի յե ունեցել ճիշտը ձեռնարկության մեջ, վորը նվիրված և արդեն արդյունաբերության շատ մասնագիտացած ճյուղի և այս պատճառով աշխատում և համարյա ամբողջ հասարակության համար և իր հերթին կախում ունի ամբողջ հասարակությունից . . . — այն ժամանակ արդեն գործը պետք և կանգ առնի հասարակության բոլոր մնացած ձեռնարկություններում, վորովհետև նրանք անհրաժեշտ արդյունքներ կարող են ստանալ միայն այս ձեռնարկություններից բոլոր ապրանքները կարող են իրացնել միայն նրա ապրանքների առկայության դեպքում) (նույն տեղում):

ձգնաժամների հետազոտությունը յեզ նգնաժամների անհրաժեշտությունը

Յեզ այսպես, պարզ ապրանքային արտադրության ժամանակ արտադրության անարխիան անհամեմատ ավելի քիչ նշանակություն ունի, քան արտադրության կապիտալիստական յեղանակի տիրապետության ժամանակ: Պարզ ապրանքային տրանսպորտային մեջ ձգնաժամները հետազոտել են, բայց բնավ անհրաժեշտություն չեն: Այսպիսի նրանք անխուսափելի չեն, նրանք կարող են լինել, բայց կարող են և չլինել: Իսկ կապիտալիզմի որով ձգնաժամները վոչ միայն կարող են, այս և պետք և տեղի ունենան, — նրանք վոչ միայն հետազոտել են, այլ և անհրաժեշտ:

Յերրորդ գլխում (տես I պր. եջ 77—78) մենք ցույց տվինք թե ինչպես ձգնաժամների հնարավորությունն առաջանում և արդեն ապրանքի յերկարումից՝ ապրանքի ու փողի, թե ինչպես ապրանքն առնապարակ սաղմային ձևով պարունակում և ձգնաժամներ:

Պարզ ապրանքային արտադրության որոք արտադրության նպատակն և ապրանք արտադրողների պահանջմունքների բավարարումը և վոչ թե շահույթը: Շուկայի չափերը սահմանափակ են:

վորովհետև աշխատանքի բաժանումը դեռևս լիակատար չափով չի զարգացել: Շուկան մեծ մասամբ տեղական և և հեշտ տեսանելի: Բացի սրանից, հասարակության արտադրողական ուժերը դեռ շատ քիչ են զարգացած, — արտադրությանը դեռևս անհատական ձեռնաշխատ արտադրություն և, նա կատարվում և սահմանական չափերով և չի կարող արագորեն լայնանալ:

Ուստի պարզ ապրանքային արտադրության մեջ ընդհանուր գերարտադրությունը թեև հնարավոր և, բայց անխուսափելի չեն: Պարզ ապրանքային արտադրության մեջ գերարտադրության ընդհանուր ձգնաժամներ տեղի չեն ունեցել:

Կապիտալիստական արտադրության հանդես գալը տանում և դեպի ձգնաժամների հնարավորության հետագա ուժեղացումը և ստեղծում այնպիսի պայմաններ, վորոնց դեպքում ձգնաժամների հնարավորությունը գերաճում և դառնում և նրանց անհրաժեշտությունը, կապիտալիզմի ժամանակ ապրանքային արտադրությունը ընդհանուր տարածում և գտնում: Արտադրության շարժիչ ուժը շահույթն է. ամեն մի կապիտալիստ ձգնում և ամենից ավելի ընդարձակել արտադրությունը նպատակ ունենալով հնարավորության չափ շատ շահույթ ստանալ: Արտադրությունը կատարվում և արդեն վոչ թե փոքր, այլ ճիշտը մասշտաբով մեքենաներ կիրառելով, ուստի նա կարող և արագորեն ընդարձակվել: Աշխատանքի բաժանումը ավելի ու ավելի յե բարդանում. զարգանում և վարկը, վոր մի միասնական շղթայի մեջ և կապում բոլոր կապիտալիստներին: Աշխատանքի բաշխման աճման հետ զուգընթաց ուժեղանում և արտադրության անարխիան թիաժամանակ կապիտալիզմի իջեցնում և մասսաների կյանքի մակարդակը, տեղի յե ունենում բանվոր դասակարգի աղքատացում: Արտադրության ընդլայնումը, վոր հետևանք և կապիտալիզմի ու ավելի մեծ քանակությամբ հավելյալ աբժեք ստանալու ձգնումն, բաղխման մեջ և մտնում մասսաների սահմանափակ սպառողական ուժի հետ: Այս բոլոր պայմանների հետևանքով ձգնաժամներն արդեն դառնում են անխուսափելի:

Պարզ ապրանքային տրանսպորտային հատուկ և հասարակական ու մասնավոր աշխատանքի հակասությունը, բայց այստեղ դեռևս հակասություն չկա արտադրության յերդանակի ու յուրացման յերդանակի միջև (տես I պր. եջ 92—93): Կապիտալիզմի որոք հասարակական ու մասնավոր աշխատանքի հակասությունը վերածվում և հասարակական արտադրության ու կապիտալիստական յուրացման հակասության:

«Մասնավոր անձանց ձեռքով ապրանքային տնտեսութեան կազմակերպած հասարակական աշխատանքի արդյունքի յուրացում, — ահա, թե վորն է կապիտալիզմի ելությունը» (Լենին, I, հ. 6):

Քանի վոր ձգնաժամերի հնարավորութեանը, վոր հատուկ է արդեն պարզ ապրանքային արտադրութեան, վերածվում է նրանց անհրաժեշտութեան միայն կապիտալիզմի հիման վրա, ապա ակնհայտ է վոր, ձգնաժամերի պատճառը մենք պետք է վորոշենք հատկապես կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան մեջ՝ վորը նրան տարբերում է պարզ ապրանքային արտադրութեանից:

Վերն է կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան բուն ելությունը: Չի կարելի որինակ այս հակասութեանը պատկերել իրեն այսպիսի գոեհիկ ձևով, թե մի կողմում հասարակական արտադրութեանն է, մյուս կողմում՝ կապիտալիստը, արտադրվում են հասարակական արդյունքները, իսկ հետո զալիս է կապիտալիստը և յուրացնում դրանք:

Կապիտալիզմի հիմնական հակասութեանն այն է, վոր հասարակական արտադրութեանը յենթադրված է կապիտալիստների դասակարգին: Կապիտալիստական յուրացումը վոչ միայն արդյունքների յուրացում է, այլև բուրժուազիայի սեփականութեանը արտադրութեան հասարակական միջոցների նկատմամբ՝ Հենց այն պատճառով, վոր կապիտալիստներն արտադրութեան հասարակական միջոցների մասնավոր տերերն են, նրանք ել յուրացնում են հասարակական աշխատանքի արդյունքը: Հետևաբար, կապիտալիզմի հիմնական հակասութեանը կապիտալի թիրապետությունն է հասարակական աշխատանքի նկատմամբ:

Այստեղից բխում է, վոր հասարակական արտադրութեանն ինքը գոյութեան ունի վոչ թե հասարակութեան պահանջմունքները բավարարելու, այլ կապիտալի պահանջմունքները բավարարելու համար: «Կապիտալն ու նրա արժեքի ինքնաձուլը արտադրութեան յեղակետն ու վախճանակետն են, նրա գրդապատճառն ու նպատակը. արտադրութեանը միայն արտադրութեան է կապիտալի համար, և վոչ թե ընդհակառակը, արտադրութեան միջոցները սոսկ միջոցներ չեն արտադրողների հասարակության կյանքի պրոցեսի մշտական ընդլայնման համար» (Մարքս, Կապիտալ, III, հ. 62 171 — 172):

Արտադրության անսահման ընդլայնման սեղաններ

Վորչափով վոր հասարակական արտադրութեանը միայն մի միջոց է կապիտալի արժեքը մեծացնելու համար, ապա նրան կապիտալը հենց ոգտադրործում է իբրև այդպիսի միջոց:

կապիտալը ձգտում է անսահման ընդլայնվել արտադրութեանը նպատակ ունենալով ամեն կերպ մեծացնել հավելյալ արժեքը և զրա հետ միասին կապիտալի արժեքը (կուտակում):

Դեռ ավելին՝ ամեն մի կապիտալիստ հարկադրված է սնանկացման յերկյուղից ընդարձակելու և բարելավելու արտադրութեանը: Արցուկութեան պայքարին դիմանալու համար, այսինքն վոչ միայն նրա համար, վորպեսզի մեծացնի իր շահույթը, այլև ուղղակի նրա համար, վորպեսզի վտարված չլինի շուկայից, յուրաքանչյուր կապիտալիստ ձգտում է եժան ծախել: Յուրաքանչյուր կապիտալիստ պետք է մշտապես ձգտի հարվածել իր մրցակիցներին, այլապես նա ինքը կհարվածվի:

Մակայն ուրիշ կապիտալիստներին ցածր գներով հարվածելու համար պետք է նվազեցնել իր արտադրութեան ծախքերը, եժան արտադրել, իսկ սրան կարելի յե հասնել աշխատանքի արտադրողականութեանը բարձրացնելու միջոցով, շահագործումն ուժեղացնելու միջոցով, արտադրութեանն ընդարձակելու միջոցով: «Արտադրութեան հասարակական անարխիայի անողոք ուժը խոշոր արտադրութեան մեքենաների անվերջ կատարելագործման հնարավորութեանը ամեն մի առանձին կապիտալիստի համար դարձնում է հարկադրական անհրաժեշտութեան անընդհատ կատարելագործելու իր մեքենաները սնանկացման յերկյուղից ... նրանց համար հենց այսպիսի հարկադրական անհրաժեշտութեան է դառնում նաև իր արտադրութեան չափերն ընդարձակելու և պարզ փաստական հնարավորութեանը» (Նեգել, Անտի-Դյուրինգ):

Այնուհետև կապիտալի որդանական կազմի բարձրացման հիման վրա կապիտալիստներին արտադրութեան ընդարձակման և աշխատանքի արտադրողականութեան բարձրացման է հրում շահույթի միջին նորմայի անկումը, վոր ինքնին հետևանք է կապիտալի որդանական կազմի աճման: Վորքան ցածր է շահույթի միջին նորման, այնքան ավելի շատ պետք է արտադրել մեծ քանակութեամբ շահույթ ստանալու համար: Բայց այն միջոցները, վորոնցով ձեռք է բերվում սա, — կապիտալի որդանական կազմի բարձրացումը, — հանգում են շահույթի միջին նորմայի հետագա անկման, իսկ սա իր հերթին դրդում է դեպի արտադրութեան հետագա ընդարձակումը և այլն և այլն (տես I պր. եջ 214 — 215):

Բլոր ասածներից հետևում է, վոր «արտադրության կապիտալիստական յեղանակին ներհասուկ է արտադրողական ուժերի բացարձակ գտագուման ձգեղն անկախ արժեքից և վերջինիս մեջ ամ-

կապիտալիզմի դրած նպատակը, այսինքն կապիտալի արժեքի մեծացումը չպատահանց սահմանափակ և նեղ և այն միջոցների համար, վոր նա պետք է կիրառի այս նպատակին հասնելու համար, այսինքն չափազանց նեղ և հասարակական արտադրութեան անսահման ընդարձակման համար: Ուրիշ խոսքով՝ կապիտալիստական արտադրական հարաբերութեանը չափազանց նեղ են հասարակական արտադրութեան համար:

Այն սահմանները, միմիայն վորոնց մեջ կարող է տեղի ունենալ այն կապիտալ արժեքի պահպանումն ու մեծացումը, վոր հիմնվում է արտադրողների լայն մասսաների շահագործման ու աղքատացման վրա, այս սահմաններն այս պատճառով մշտապես ընդհարման մեջ են մտնում արտադրութեան այն մեթոդների հետ, վոր պետք է կիրառի կապիտալը հանուն իր նպատակների և վորոնք ուղղված են դեպի արտադրութեան անսահման մեծացումը,—արտադրութեան, իբրև ինքնանպատակի, աշխատանքի հասարակական արտադրողական ուժի անսպաժան դարձացումը: Միջոցը—նախադեպիկան արտադրողական ուժերի անսահման զարգացումը—ուստիկան ընդհարման մեջ է լինում սահմանափակ նպատակի՝ գոյություն ունեցող կապիտալի արժեքի մեծացման հետ (Մարքս, կապիտալ, III հ., էջ 172: Ընդունում իմն եւ— I. Ս.):

Հասարակական արտադրողական ուժերի և կապիտալի սահմանափակ նպատակի այս ընդհարումն է, վոր արտահայտվում է միայն նախադեպիկան գերարտադրութեան ձգնածամբերի մեջ: Հասկանալի չէ, վոր սահմաններն ավելցուկը ավելցուկ է վոչ թե այն բանի համեմատութեամբ, ինչ հասարակութեանն առհասարակ կարող եր սպասուել, այլ այն բանի համեմատութեամբ, ինչ նա կարող է սպասուել կապիտալիզմի տիրապետութեան ժամանակ: Բանվոր դասակարգի սպասողական ուժը կապիտալիզմի ժամանակ վորոշվում է վոչ թե նրա պահանջմունքներով, այլ նրա գնողական ուժով:

Արտադրութեան անարխիան և բանվոր դասակարգի աղքատացումը բխում են կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան ից՝ արտադրութեան հասարակական բնույթի և յուրացման կապիտալիստական բնույթի հակասութեան ից: Կապիտալի զարգացումն հասարակական արտադրողական ուժերը չեն տեղափոխվում նրանց վրա գերիշխող և նրանց հակասող կապիտալիստական յուրացման շրջանակների մեջ: Այսպիսով, ձգնածամբերի պատճառը

նախադեպիկան արտադրութեան և կապիտալիստական յուրացման հակասութեան մեջ է:

Բնականաբար առաջանում է հետևյալ հարցը: Չձգնածամբերի պատճառը—հասարակական արտադրութեան ու կապիտալիստական յուրացման հակասութեանը—գոյութեան ունի և դործում է մշտապես,—իսկ ինչո՞ւ այս դեպքում ձգնածամբերը տեղի չեն ունենում միայն ժամանակ առ ժամանակ, ինչո՞ւ կապիտալիստական արտադրութեանը չի գտնվում պերմանենտ (անընդհատ) ձգնածամբի կացութեան մեջ, այլ շարժվում է վերելքի, ձգնածամբի, դադարի, վերելքի փոփոխությամբ և այլն:

Այս հարցին պատասխանելու համար մենք պետք է մտաբերենք, թե ինչպես է առհասարակ տեղի ունենում կապիտալիստական արտադրութեան ընդարձակումը:

Նախընթաց դիտում մենք տեսանք, վոր կապիտալիստական ընդլայնած վերարտադրութեան որոնքը արտադրութեան միջոցների արտադրութեան ավելի արագ աճումն է անձնակազմի սպառման առարկաների արտադրութեան համեմատութեամբ: Սա վոչ միայն ուժեղացնում է հասարակական արտադրութեան յերկու ստորուժեղացումն է հասարակական արտադրութեան և տանում դեպի բաժանումներն անհամապատասխանութեանը և տանում դեպի ձգնածամբերը, այլև միևնույն ժամանակ պատճառն է հանդիսանում այն բանի, վոր հասարակական արտադրութեան ու կապիտալիստական յուրացման հակասութեանն առաջացնում է վոչ թե մշտական, այլ միայն ժամանակ առ ժամանակ կրկնվող գերարտադրութեան:

Կապիտալի որդանական կազմի տնում նշանակում է, վոր հասարակական արդյունքի ավելի ու ավելի մեծ մասն է սպառվում իբրև մշտական կապիտալ այսինքն մտնում արտադրողական իբրև մշտական կապիտալ (ի տարբերութեան գոյութեան միջոցներից, վոր սպառման մեջ (ի տարբերութեան գոյութեան մեջ): Ուստի մինչև բոնք մտնում են միայն անձնական սպառման մեջ): Առհասարակ կարող է մեծանալ վորոշ սահման արտադրութեանն առհասարակ կարող է մեծանալ վորոշ սահման արտադրութեանն սպառում ից: Վորչափով վոր արտադրութեան միջոցներն անմիջականորեն չեն մտնում պրոլետարիատի թեյան միջոցներն անմիջականորեն չեն մտնում պրոլետարիատի անձնական սպառման մեջ, այդ չափով արտադրողական սպառումն ավելի արտադրութեան միջոցների սպառումը չի սահմանափակված մը, արտադրութեան միջոցների սպառումը չի սահմանափակված մասսաների գնողական ուժով:

Հասարակական կապիտալի որդանական կազմի աճման հետևանքով տեղի ունեցող արտադրութեան միջոցների սպառման աճումը, կապիտալիստների կողմից ստեղծում է արտադրութեան

միջոցները ազիլի ու ազիլի մեծ քանակութիւնն պահանջարկ, միջոցներ, վորոնք այսպիսով վաճառահանվում են հենց արտադրութեան մեջ:

Մյուս կողմից՝ սրա հետեանքով աճում է նաև բանվոր դասակարգի սպառումը: Յերբ ընդարձակվում է արտադրութեանը, պահանջվում է ազիլի շատ բանվոր, հետևաբար վճարվում է ազիլի շատ անշատավարձ, աճում է բանվոր դասակարգի գնողական ուժը: Բանվոր դասակարգի սպառումը, ինչպես մենք գիտենք, պայմանավորվում է կապիտալի կուտակման պահանջմունքներով: Երբ արտադրութեան ընդարձակման համար կապիտալիստները լրացուցիչ բանվորներ են ներգրավում և վորոշ պայմաններում ստիպված են բարձրացնելու աշխատավարձը, նրանք գրանով իսկ ընդարձակում են վաճառահանման շուկան նաև մասսայական սպառման առարկաների համար:

Այսպիսով հասարակական արտադրութեան և կապիտալիստական յուրացման հակասութիւնը մինչև վորոշ սահման կարող է դարգանալ, այսպես սասած, առանց հասարակական արտադրութեան աճման և այն նեղ սահմանները ընդհարման, վոր նրա համար դնում է կապիտալիստական յուրացումը, — առանց ճշնագրի:

Արտադրութեան միջոցների սպառման ընդարձակումը ժամանակ առ ժամանակ նկատվում է արտադրութեան անսահման ընդարձակման տենդենցը պետք է ընդհարվի իր խոչընդոտի՝ հասարակութեան սահմանափակ սպառողական ուժի հետ:

Արտադրութեան դիպրոպոցիոնալութիւնը յեզ արտադրութեան ու սպառման նախադրութիւնը

Չէ՞ վոր վերջին հաշիվով արտադրութեան միջոցները ծառայում են սպառման առարկաների արտադրութեան համար: Կապիտալիստները համար առհասարակ միանգամայն նշանակութիւն չունի, թե ինչպիսի սպառողական արժեքներ են նրանք արտադրում: Նրանց համար արտադրութեան միջոցները կապիտալ են, այսինքն բանվոր դասակարգից չհատուցված աշխատանք գուրս ծծելու միջոց: Բայց հավելյալ արժեք արտադրելու համար կապիտալիստները չեն կարող խուսափել միանգամայն կոնկրետ սպառողական արժեքներ արտադրելու անհրաժեշտութիւնից, և նրանք վորքան էլ արտադրութեան միջոցներ արտադրեն, ամեն մի արտադրութեան միջոց, ինչպես մենք ատ-

սանք նախընթաց գլխում, վերջին հաշիվով պետք է ծառայի սպառման առարկաների արտադրութեանը:

Արտադրութեան միջոցների ազիլի արագ աճումը վերջիվերջո պետք է հանգի հասարակական արտադրութեան I և II ստորաբաժանութիւնների դիսպրոպոցիալութիւն: Արտադրութեան միջոցներն անխուսափելիորեն չափազանց շատ են արտադրվում այն բանի համեմատութեամբ, ինչ պահանջվում է II ստորաբաժանման համար: Գերարտադրութեան և սկսվում I ստորաբաժանման մեջ: Բայց այս գերարտադրութեանը տեղի ունի, վորովհետև սպառման առարկաներ արտադրող II ստորաբաժանումը չի կարող իր արտադրութեանն այնքան արագ ընդարձակել, վոր ի վիճակի լինի կիրառելու I ստորաբաժանման առաջարկած արտադրութեան բոլոր միջոցները: Չի կարող, վորովհետև նա անմիջականորեն դեմ է առնում մասսաների սահմանափակ սպառողական ուժին:

Արտադրութեան դիսպրոպոցիոնալութիւնը բխում է հասարակական արտադրութեան և կապիտալիստական յուրացման հակասութիւնից: Արտադրութեան անսահման ընդարձակման և մասսաների սահմանափակ սպառողական ուժի հակասութիւնը նույնպես բխում է կապիտալիզմի այս հիմնական հակասութիւնից: Սա կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան արտահայտման յերկու ձևերն են միայն:

Ուստի արտադրութեան նյութերի դիսպրոպոցիոնալութիւնը և արտադրութեան ու սպառման նախադրութիւնը չի կարելի դիտել իբրև նգնաժամերի պահանջներ: Չգնաժամերի պահանջը նախադրութեան և կապիտալիստական յուրացման նախադրութիւն է: Արտադրութեան և կապիտալիստական նգնաժամերի հիմքը, նրանց պահանջարկը կապիտալիստական նգնաժամերի բուն սխեմի մեջ է» (Սալիբ, Լենինից մի հարցեր: Ընդգծումն իմն է. — Լ. Ս.):

2. ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՅԲԸ

Այն ձևերի բարդութիւնը, վորոնց մեջ ընթանում է ճշնագրի ծամը, հանգում է ճշնագրի իսկական պատճառների կատարելության միջոցները: Ահա վախճանը մի քանի որինակ: Չգնաժամը նախ դրսևորվում է վոր թե արտադրութեան, այլ վարկի ու առևտրի ասպարեզում: Այս պատճառով ստեղծվում է յերեութեանութիւնը, թե իբր վորակի ու առևտրի խանութում է, վոր հանդիսանում է ճշնագրի պատճառը: Կապիտալիզմի հիմնական հակասութիւնը հանգում է այն

ների անվճարունակութունը տանում և դեպի բուն իսկ բանկերի սնանկացումը: Մնանկացումը հետևում և սնանկացման: Բանկերի ավանդատուները, ցանկանալով անվտանգ դարձնել իրենց ավանդները, գրանք հանում են բանկերից: Մեծանում և վարկային կապիտալի պահանջարկը, իսկ նրանց առաջարկը նվազում և այս պատճառով փխտ բարձրանում և տեղի մակարդակը:

Վարկի ասպարեզից ճգնաժամը փոփոխվում և առևտրի մեջ: Քանի վոր կապիտալիստները (ինչպես արդյունաբերական, այնպես ել առևտրական) փողի կարիք են դրում, նրանք իջեցնում են իրենց ապրանքների գները՝ վաճառելու համար, բայց սա սրում և սրցութունը և տանում դեպի գները ել՝ ավելի իջեցում: Թեև գները անկումը անհամաչափ և տեղի ունենում տարբեր ասպարեզներում, բայց նա ընդհանուր բնույթ ունի և տեղի յն ունենում անակնկալ:

Վերջապես ճգնաժամը պայթում և արտադրութայն ասպարեզում: Մնանկացումների, գների անկման, կուտակված պաշարը չվաճառվելու և պատվերների պակասելու հետևանքով արտադրութունն սկսում և կրճատվել: Գործարանները փակվում են, իսկ այն գործարաններում, վորոնք շարունակում են աշխատել, արտադրութունը կրճատվում և: Բանվորները հեռացվում են մասսայորեն: Սկսվում և կապիտալիստների հարձակումն աշխատավարձի վրա:

ճգնաժամը ծավալում և սրանում է: Բուն արտադրութայն մեջ ճգնաժամն անպայման չի սկսվում այն ճյուղերում, վորոնք արտադրում են սպառման առարկաներ:

Ընդհանուր արտադրութայն մեջ ճգնաժամի սկսվելու համար բնավ անհրաժեշտ չեն, վոր մեկեն, միաժամանակ բոլոր ճյուղերում ապրանքների ավելցուկներ լինեն, վորոնք գնորդներ չեն գտնում: Բավական և, վոր գերարտադրութունն սկսվի ամբողջ հասարակական արտադրութայն համար ելյական նշանակութուն ունեցող արդյունաբերական ճյուղում: «Ճգնաժամն (հետևաբար, և գերարտադրութունն) ընդհանուր լինելու համար բավական և, վոր նա ընդգրկի առևտրի գլխավոր առարկաները» (Մարքս, Հասկայլ արժեքի թեորիա, II հ., 2-րդ մաս, էջ 193):

XIX դարի սկզբին արդյունաբերութայն այսպիսի վճռական ճյուղն եր տեքստիլ արդյունաբերութունը, իսկ համաշխարհային տեքստիլ արդյունաբերութայն մեջ վճռական դիրք եր գրավում Անգլիան: Ուստի անգլիական տեքստիլ արդյունաբերութայն մեջ գերարտադրութունը վերածվում եր վոչ միայն

Անգլիայի, այլև բոլոր կապիտալիստական յերկիրների ընդհանուր գերարտադրութայն ճգնաժամի: Բայց սկսած այն ժամանակից, յերբ ուժեղ զարգացան մեքենաշինութունը, մետալուրգիան ու հանքային արդյունաբերութունը, այսինքն ծանր ինդուստրիան և նրանք դարձան վճռական ճյուղեր, ընդհանուր գերարտադրութայն ճգնաժամիը սովորաբար սկսվում են այս ճյուղերի գերարտադրութունից: Այսպես որինակ՝ 1929 թ. աշնանը սկսված արդի տնտեսական ճգնաժամն ամենից առաջ հարվածեց մետալուրգիային ու ածխարդյունաբերութայնը և միայն բավական ուշ փոխադրվեց թեթև արդյունաբերութայն մեջ:

Արտադրութայն միջոցներ արտադրող ճյուղերում ճգնաժամը շատ ավելի ուժեղ ազդեցութուն և գործում, քան սպառման առարկաներ արտադրող ճյուղերում: Այս բանն առանձին ախտաբանութայն գերան է դալիս՝ արդի համաշխարհային տնտեսութայն ճգնաժամի մեջ, վորն ընդգրկել է բոլոր կապիտալիստական յերկիրները: Որինակ՝ Գերմանիայում 1932 թ. արտադրութայն միջոցների արտադրութունը նվազել և 53,4%, 1928 թ. միջին ամսական արդյունաբերութայն համեմատությամբ, իսկ գոյամիջոցների արտադրութունը կրճատվել և միայն 26,4%: Գերմանիայի տեքստիլ արդյունաբերութայն արտադրանքը 1932 թ. կրճատվել և 1929 թ. համեմատությամբ 16%, կոշիկի արտադրութունը՝ 24%, մեքենաշինութունը կրճատվել և 60%, Վոլգայի արտադրութունը՝ 60%:

Կապիտալիստական բոլոր յերկիրները, միասին վերցրած, արտադրութայն միջոցների արտադրութունը 1932 թ. կրճատվել և 50% - 1928 թ. համեմատությամբ, նախաշինութունը՝ 90%, իսկ տեքստիլ արդյունաբերութունը՝ միայն 15%:

Ամբողջ հասարակական արտադրութայն մեջ քիչ դեր խաղացող արդյունաբերական ճյուղում գերարտադրութունը չի կարող վերածվել ընդհանուր գերարտադրութայն ճգնաժամի: Որինակ՝ փողպատների կամ այլ արդուզարդի ապրանքների արտադրութունն իր արդյունքով, զբաղված բանվորների քանակով, իր կազմով մյուս ճյուղերի հետ չի հանդիսանում այնպիսի ճյուղ, յեր կազմով վորն գերարտադրութունը կարողանա իր հետևից տանել վորի միջի գերարտադրութունը կարողանա:

Մնացած բոլոր ճյուղերի գերարտադրութունը, վորոնք արտադրում են արտադրութայն միջոցներ: Մետալուրգիան, մեքենադրում են արտադրութայն միջոցներ: Մետալուրգիան, մեքենադրում են արտադրութայն միջոցներ, ածխարդյունաբերութունը արտադրութայն միջոցներ են մատակարարում ժողովրդական տնտեսութայն բոլոր շոցներ են

ճյուղերին, նրանց արտադրանքը մեծ բաժին է կազմում ամբողջ հասարակական արտադրութեան մեջ, նրանք զբաղեցնում են մեծ քանակությամբ բանվորներ: Քանի վոր նրանցում արտադրութեանն աճում է շատ ավելի արագ, քան սպառման առարկաներ արտադրող ստորաբաժանում, ապա նրանց գերարտադրութեանը կակսվի նույնիսկ այն դեպքում, յերբ սպառման առարկաները բացահայտ գերարտադրութեանն էլիս: Սպառման համար արտադրված առարկաները դեռևս կարող են վաճառվել, բայց քանի վոր II ստորաբաժանումն արդեն չի կարող բնդարձակել իր արտադրութեանը, ապա I ստորաբաժանման կողմից նրան առաջարկվող արտադրութեան միջոցներն իրենց անընդհատ աճող քանակով եզերարտադրված են դուրս գալիս:

Վորչափով վոր արտադրութեան միջոցներ արտադրող ճյուղերում զբաղված են շատ բանվորներ, ապա զբաղված բանվորների թվի կրճատումը և չկրճատված բանվորների աշխատավարձի իջեցումը միանգամից բավականաչափ նվազեցնում են սպառման առարկաների պահանջարկը, և այն սպառման առարկաները, վոր առաջ տուտ չեն, այժմ դուրս են գալիս եզերարտադրված: Այսպիսով գերարտադրութեանը փոխադրվում է և այն ճյուղերի վրա, վորոնք արտադրում են սպառման առարկաներ: Այս ճյուղերում կրճատվում է բանվորների թիվը և իջնում աշխատավարձը, իսկ սա տանում է դեպի սպառման առարկաների պահանջարկի հետագա կրճատում: Յեթե առաջ, ճգնաժամի նախորդակին, II ստորաբաժանումը չի ավելացնում իր պատվերներն I ստորաբաժանմանը, ապա այժմ նա արդեն կրնասում է այս պատվերները, և այս պատճառով I ստորաբաժանման գերարտադրութեանն ավելի յե ուժեղանում և այլն և այլն:

Յեվ այսպես, մենք տեսնում ենք, վոր ճգնաժամն իր արտաքին ձևերով ծավալվում է մի ուղղությամբ, վոր հակադիր է պատճառների ու հետևանքների իրական կարգին: Մասնկութեաններն ու վարկի խանգարման պատճառը, գների անկման ու վաճառքի չկատարվելու պատճառը գերարտադրութեանն է,—այն փաստը, վոր կապիտալիստական արտադրութեանը դուրս է յեկել կապիտալիստական արտադրական հարաբերութեանները պայմաններում հնարավոր սահմաններից: Բայց ճգնաժամը նախ զբաղում ու պայթում է վոչ թե արտադրութեան մեջ, այլ վարկի ու առևտրի բնագավառում և միայն հետո յե ընդգրկում արտադրութեանը: Սա տեղի յե ունենում նրանից, վոր կապիտալիստական վերարտադրութեան պրոցեսը ներառնում է թե

արտադրութեանը և թե շրջանառութեանը: Ձեռնարկութեաննեղի արտադրական կապը և արտադրութեան ու սպառման կապն իրազարծվում է փոխանակութեամբ: Այս պատճառով էլ ճգնաժամն ամենից առաջ դրսևորում է վարկային ու առևտրական կապերի ասպարեղում: Այստեղից էլ առաջանում է այն պատկերացումը, թե իբր ճգնաժամի պատճառը վարկի պակասութեանն է և գների անկումը:

Ապրանքների գների անկումն իր հետևից բերում է կապիտալի արժեզրկում: Ապրանքները մեկն են այն ձևերից, վորով դոյութեան ունի կապիտալը, այն է՝ ապրանքային կապիտալի ձևը: Բայց արժեզրկվում է և այն կապիտալ կապիտալի արժեզրկում: Բայց արժեզրկվում է և այն կապիտալը, վոր ներդրված է արտադրութեան մեջ: Բանն այն է, վոր գերարտադրված ապրանքների նշանակելի մասը արտադրութեան միջոցներ են՝ մեքենաներ և հումք: Յեթե շուկայում ընկնում է հումքի գինը, ապա արժեզրկվում են և հումքի այն պաշարները, վոր արդյունաբերող կապիտալիստներն առաջ գնել են ավելի վոր արդյունաբերող կապիտալիստներն առաջ գնել են ավելի քան իրենց անմիջական վերավաճառման, այլարտադրելու համար: Նույն բանն է տեղի ունենում և սարքավորման հետ:

Կապիտալի արժեզրկումն ընթանում է նաև հետևյալ կերպով, յեթե վորևէ կապիտալիստ սնանկանում է և նրա ձեռնարկութեանը վաճառվում է նրա պարտքերը վճարելու համար, ապա նա վաճառվում է ավելի ցածր գնով, քան նա արժեք իր տիրոջը: Նա վաճառվում է ավելի ցածր 1 միլ. ու, իսկ վաճառվում է 800 Յեթե ձեռնարկութեանն արժե 1 միլ. ու, ապա նոր տիրոջ համար սա նշանակում է արտադրութեան ծախքերի իջեցում, թեև վոչ մի փոփոխութեան չի առաջացել այս ձեռնարկութեան տեխնիկայում: Նոր ձեռնարկատերը կարող է արտադրել նույն ապրանքները և շահույթ ստանալ այդ ապրանքների ավելի եժան վաճառքից: Ճգնաժամների ժամանակ սնանկացած կապիտալիստների ձեռնարկութեաններն անցնում են ավելի ուժեղ և դիմացկուն կապիտալիստների ձեռքը: Ուժեղանում է կապիտալի կենտրոնացման պրոցեսը:

Կապիտալի արժեզրկումը վոչ այլ ինչ է, բայց յեթե կապիտալի արժեքի մի մասի վոչնչացում, ընդվորում կապիտալի իրային տարրերը՝ մեքենաները, հումքը և այլն—սրանից չեն փոփոխում իրենց մեծութեանը: Մինչդեռ ճգնաժամների ժամանակ տեղի յե ունենում թե ապրանքների և թե արտադրութեան մի-

Չոցները ուղղակի վոչնչացուած Արդեն հենց միմիայն գործարանները անգործութունն առաջացուած և անարտադրական մաշվածք, այսինքն մտքնանները, շենքերի փչացում և այլն: Բայց կապիտալիստները դիմում են և սպառողական արժեքների գիտակցական վոչնչացման: Բոլորին հայտնի յեն այնպիսի փաստեր, ինչպէս շոգեկաւքերի տաքացումը ցորենով ու սուրճով, կաթի՝ ծովը լցնելը, հակայական քանակութեամբ բաժակի վոչնչացումը ետլն: Նմանապէս քանդուած են ձեռնարկութուններ, ջրով լցվում են հանքահորեր: Այսպէս 1932 թ. Գերմանիայում ամբողջովին քանդվեց տեխնիկայի վերջին խոսքով սարքավորված խեմիցի խոշոր մեքենաշինական գործարանը, վորտեղ առաջաշխատում էին 20 հազ. բանվոր: Ռինտա վճարելու անհրաժեշտութունն այն հողամասի տիրոջը, վորի վրա գտնվում է անգործ գործարանը, ավելի ձեռնտու յե դարձրել գործարանը քան դելով մաս առ մաս վաճառելը: Յեղ աս յեղակի փաստ չէ:

Ճշնաժամի ժամանակ տեղի յե ունենում բանվորական ուժի՝ հասարակութեան այս հիմնական արտադրողական ուժի սաստիկ քայքայում: Գործազրկութունը, սովը, ցուրտը, հիվանդութունները—այս բոլորը վոչնչացնում են բանվորական ուժը: Բայց կապիտալիստներն ուղղակի շահագրգռված են սրանով, վորովհետեւ բանվոր դասակարգի կարիքի աճումը թեթևացնում է աշխատավարձի իջեցման գործը:

ձգնաժամեր կապիտալիզմի հակառակուսինները մասնաւորապէս յայտնուած ու բռնի հակառակութունն են

Ի՞նչ նշանակութուն ունեն դները անկումը, կապիտալի արժեզրկումը, աշխատավարձի իջեցումը, արտադրութեան կրճատումը, սպառողական արժեքների ուղղակի

Ֆիզիկական վոչնչացումը, ամենաթուշ կապիտալիստների սնանկացումներն ու կապիտալի կենտրոնացումն ավելի ուժեղների ձեռքում: Այս բոլոր սրբոցնաները բռնի ուժով հավասարեցնում են հասարակական արտադրութեան ու կապիտալիստական յուրացման հակասութունը: Այս հիմնական հակասութունը հանդել է այն բանին, վոր հասարակական արտադրողական ուժերը դուրս են յեկել այն սահմաններից, վոր նրանց համար դնում են կապիտալիստական արտադրողական հարաբերութունները, վորի հետևանքով առաջացել է ձգնաժամը: Իսկ ձգնաժամ կապիտալի արժեզրկման, ապրանքների վոչնչացման, արտադրութեան կրճատման և այլ միջոցներով վոչնչացնում է հասարակութեան արտադրողական ուժերի «ավելցուկը» և նրանց համապատասխան դարձնում կապիտալիստական յուրացմանը: ձգնաժամը աճած արտադրողական

ուժերը բռնի կերպով, այսպէս ասած, խցկում է կապիտալիստական արտադրողական հարաբերութունների շրջանակների մեջ:

Ինքը լինելով կապիտալիզմի հետևանք և ամենացայտուն արտահայտութուն, յերկու թշնամական ուժերի՝ հասարակական արտադրութեան ու կապիտալիստական յուրացման բախում, ձգնաժամը ժամանակավորապէս հավասարեցնում է այս հակասութունը: ձգնաժամեր հանդիսանում են «բուժուսեղան եկոնմիկայի բոլոր հակասութունների միացումն ու բռնի հավասարեցումը» (Մարքս, Հակելյալ արժեքի թեորիան, II հ., Զ-րդ մաս, էջ 186: Ընդգծումն իմն եւ—Լ. Ս.): Արտադրողական ուժերի վոչնչացման հետևանքով, աշխատավարձի իջեցման, կապիտալի արժեզրկման ու նրա կենտրոնացման հետևանքով նվազում են արտադրութեան ծախքերը, այսինքն հնարավորութուն է ստեղծվում շահույթ ստանալու նաև ապրանքների ցածր գներ լինելու դեպքում: Իսկ քանի վոր կապիտալիստները համար արտադրութեան ծախքերի իջեցումը խթան է տալիս արտադրութեան ընդարձակմանը,

Այսպիսով, ձգնաժամը ժամանակավորապէս լուծում է կապիտալիզմի հակասութունները, պայմաններ ստեղծելով կապիտալիստական արտադրութեան հետագա շարժման համար. դրանով իսկ ձգնաժամը հնարավորութուն է ստեղծում կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան հետագա շարժման համար:

Ձգնաժամերը մշտապէս հանդիսանում են դոյութուն ունեցող հակասութունների միայն ժամանակավոր բռնի լուծումը, բռնի պայթումներ, վորոնք մի սկիւթարթ վերականգնում են խախտված հավասարակշռութունը» (Մարքս, Կապիտալ III հ., էջ 171):

Գները կարող են անկումից ու արտադրութեան կրճատումից հետո սկսվում է դեպրեսիա (դաղար), վորի ժամանակ ապրանքային պաշարները մասամբ վոչնչացվում են, մասամբ աստիճանաբար եժան ծախսվում, ճծվում: Ի՞նչ թե շատ տևական դեպրեսիայից հետո աստիճանաբար սկսվում է վերելք, վորի հիմքն է արդյունաբերութեան հիմնական կապիտալի վերանորոգումը:

ձգնաժամի ժամանակ անվստահ ֆնացած կապիտալիստները ձգտում են իջեցնել արտադրութեան ծախքերը՝ ցածր գների դեպքում ավելի մեծ շահույթ ստանալու համար: Սրա համար բացի աշխատավարձի իջեցումից մացվում են մի շարք կատարելագործումներ, հնարվում են նոր մեքենաներ, մացվում են արտադրութեան նոր մեթոդներ և այլն: Հին, պտկաս կատարելագործված

մեքենաները փոխարինվում են նորերով դեռևս նրանց մաշվելուց առաջ (դարձյալ արտադրողական ուժերի վոչնչացում): Տեղի յե ունենում հիմնական կապիտալի փոխարինումը: «Մրցության» պայքարը, վոր մանավանդ ուղեկցվում է խոշոր հեղաշրջումներով, հարկադրում է աշխատանքի հին միջոցները փոխարինել աշխատանքի նոր միջոցներով դեռևս մինչև նրանց բնական մահը: Ազնաներ, ճգնաժամեր—անա, թե ինչն է գլխավորապես ստիպում լայն հասարակական մասշտաբով այնպես վաղաժամ նորոգելու արտադրական պատկանելիքները» (Մարքս, Կապիտալ II հ., էջ 110—111):

Իսկ հիմնական կապիտալի փոխարինումը նրա «բնական մահվանից» առաջ նշանակում է նոր կապիտալի ներդրման անհրաժեշտություն: Բարձրանում է պահանջարկ արտադրության միջոցների նկատմամբ,—այստեղից բխում է արտադրության ընդարձակում արտադրության միջոցներ արտադրող ճյուղերում, այստեղից բխում է բանվորների յետ ներգրավում արտադրության մեջ և սպառման առարկաների պահանջարկի աճում, այստեղից բխում է արտադրության ընդարձակում սպառման առարկաներ արտադրող ճյուղերում և այլն: Սկսվում է նոր աշխուժացում, վորին հետևում է նոր վերելք:

ձգնաժամերի պարբերակա- հիտեանք է ճգնաժամի, այսպիսով հիմք է ծառայում նոր վերելքի համար: «Ճգնաժամը մշտապես յելակետ է հանդիսանում կապիտալի նոր խոշոր ներդրումների համար՝ հետևաբար, գործը գիտելով ամբողջ հասարակության տեսակետից, նա շատ թե քիչ չափով նոր նյութական հիմք է տալիս սպառողների հաջորդ ցիկլի համար» (Մարքս, Կապիտալ, II հ., էջ 122):

Ճգնաժամին հաջորդող նոր վերելքն արդեն տեղի յե ունենում ավելի կենտրոնացած կապիտալի հիման վրա, վորն ավելի բարձր որգանական կազմ ունի, քան մինչև ճգնաժամը: Այս պատճառով արտադրողական ուժերը ճգնաժամից հետո ավելի ուժեղ են, քան մինչև ճգնաժամը: ձգնաժամն այսպիսով նպաստում է հասարակական արտադրողական ուժերի ամրացման, բայց սրան նպաստում է արտադրողական ուժերի խորհակման միջոցով:

Վոր չափով վոր ճգնաժամից հետո կապիտալն ավելի կենտրոնացած է և ավելի բարձր որգանական կազմ ունի, ապա հասարակական արտադրությունն էլ կարող է շատ ավելի արագ աճել, քան մինչև ճգնաժամը: Բայց սա նշանակում է, վոր նա-

արտադրողական արտադրության և կապիտալիսական յուրացման հասարակությանն անեն մի նգնաժամից հետո ավելի յե սրվում, քան նախ մինչև նգնաժամը, վոր արտադրության անսահման ընդարձակման ձգտումը դարձյալ պետք է բաղախվի, և այն էլ շատ ավելի ուժեղորեն բաղախվի հասարակության սպառողական ուժի հետ, վորին սահմանափակում է կապիտալը: Պետք է վրա հասնի ավելի ուժեղին ու ավելի խորտակիչ ճգնաժամ:

Աշխուժացումն սկսվում է հին, հիմնական կապիտալը նորով փոխարինելու կապակցությամբ, այսինքն հասարակական արտադրության I ստորաբաժանումից (արտադրության միջոցների արտադրություն), II ստորաբաժանման վերելքը հետևում է I ստորաբաժանման վերելքին: Բանվոր դասակարգի սպառման ընդարձակումը կրկին վոչ թե արտադրության նպատակն է, այլ միայն ընդլայնած արտադրության հետևանքը: Նա դարձյալ կապիտալիզմի հիմնական հակասության հետևանքով հետ կմնա արտադրության ընդարձակումից:

Հենց վոր սկսվում է վերելքը, մեծանում է ապրանքների պահանջարկը և բարձրանում են գները: Այս դեպքում ապրանքների պահանջարկն աճում է շատ ավելի մեծ չափով, քան դրա պահանջմունքը կա կապիտալիստական վերաբաղման համար. պահանջարկն արհեստականորեն ուղեկցվում է առևտրի, վարկի, սպեկուլյացիայի կողմից:

Այսպիսով, ճգնաժամը չի վերացնում հակասությունը, այլ միայն ժամանակավորապես շրջում է», հավասարեցնում է, ճգնաժամը միայն «մի ակնթարթ վերականգնում է խախտված հավասարակշռությունը», վորպեսզի իսկույն ևեթ խախտի նրան:

Ինչպես և վերացնում ճգնաժամերը բուրժուազիան: Մի կողմից ահագին քանակությամբ արտադրողական ուժերի հարկանքի վոչնչացման ճանապարհով, մյուս կողմից նվաճելով նոր շուկաները և ավելի ընդարձակ շահագործման յինթարկելով հները: Հետևաբար վոչ այլ բանով, քան ավելի ընդարձակ և ուժեղին ճգնաժամեր նախապատրաստելով և նվազեցնելով նրանց հակադրելու միջոցները» (Մարքս և Ենգելս, Կոմունիստական մանիֆեստ: Կուսկրատ 1932 թ., Յերևան):

Յեվ իրոք, սկսած 1825 թվից կապիտալիստական աշխարհն ապրել է մի շարք ճգնաժամեր, վորոնք կրկնվել են մոտավորապես 10 տարին մեկ, իսկ հետո 6—7 տարին մեկ: ճգնաժամեր տեղի յեն ունեցել 1825 թ., 1836 թ., 1847 թ., 1857 թ., 1866 թ., 1877 թ.: 80-ական թվականներին և 90-ական թվականներին

սկզբին տեղի ունեցավ դադար կարեւորագոյն կապիտալիստական յերկիրներէ արտադրութեան մեջ. այնուհետեւ սկսվում է վերելք, վոր վերջանում է 1900—1901 թ. թ. ճգնաժամով: Այնուհետեւ գալիս են 1907 թ., 1913 թ., 1921 թ. և 1929—1934 թ. թ. ճգնաժամերը: Այս վերջին ճգնաժամը ամենաուժեղն է այն բոլոր ճգնաժամերի մեջ, վոր յերբեիցե ապրել է կապիտալիզմը: (Արդ՛ ճգնաժամի մասին մենք կխոսենք վերջին դիւնում):

Յուրաքանչյուր նոր ճգնաժամ տեղի յե ունենում արտադրողական ուժերի այլեւի բարձր մակարդակի վրա, քան նախընթացը, ուստի ճգնաժամերն ամեն անգամ ավելի ու ավելի խոր բնույթ են կրում:

Այսպիսով գերարտադրութեան ճգնաժամերը պարբերական ճգնաժամեր են, նրանք անխուսափելիորեն կրկնվում են վորոշակի ժամանակամիջոց հետո: Հենց այն պատճառը, վոր առհասարակ ճգնաժամ է առաջացնում, հանդիսանում է նաև ճգնաժամերի պարբերականութեան պատճառը: Հասարակական արտադրութեան ու կապիտալիստական յուրացման հակասութիւնը, վոր նգնաժամի պատճառն է, իր ժամանակավոր լուծումն է գտնում նգնաժամի մեջ, բայց այնպիսի լուծում, վորն անխուսափելի յե դարձնում նոր նգնաժամը: Ճգնաժամերը բոլորում են կապիտալիզմի հենց բնութարանից, և ուստի նրանք կարող են վերացվել միայն նասարակական արտադրողական ուժերի նկատմամբ կապիտալի գերիշխանութիւնը վոչնչացնելով, կապիտալիզմը վոչնչացնելով:

3. ՃԳՆԱԺԱՄԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ճգնաժամերը կապիտալիզմի բոլոր հակասութիւններէ ամենացայտուն արտահայտութիւնն են: Ճգնաժամի ժամանակ միանգամայն ակներև է դառնում, թե ինչ անհաշտելի հակասութեան մեջ են գտնվում հասարակական արտադրութիւնն ու կապիտալիստական յուրացումը:

Հասարակական արտադրութիւնը, վոր պետք է բավարարէ արտադրողների պահանջմունքները, կապիտալիզմը վեր է ածում այդ պահանջմունքների բավարարմանը խոչընդոտ հանդիսացող միջոցի: Բանվոր դասակարգը սովորաբար և լինում է զրկանք կրում վոչ թե այն պատճառով, վոր նա շատ քիչ է արտադրել, այլ այն պատճառով, վոր նա չափազանց շատ սպառման առարկաներ է արտադրել:

Եթանվորները գրկվում են գոյութեան ամեն միջոցից հենց այն պատճառով, վոր նրանք այդ միջոցներն արտադրել են չափազանց

եծ քանակութեամբ» (Նեգելս, Անտի-Դյուրինգ: Ընդդժումն իմն ե.— 1. Ս.):

Բանվորները զրկվում են աշխատանքից վոչ թե այն պատճառով, վոր չկան արտադրութեան միջոցներ, այլ այն պատճառով, վոր արտադրութեան այդ միջոցները չափազանց շատ են: Բանվորների ու արտադրութեան միջոցների միջև կանգնած է կապիտալը, վոր խանգարում է նրանց միացմանը:

Ճիշտ այն պահին, յերբ գործազրկութիւնը, կարիքն ու սովը հասնում են իրենց ամենաբարձր կետին, վոչնչացվում են արտադրութեան միջոցներն ու սպառման առարկաները, վորոնք կարող են գործադրվել գործազրկութեան, կարիքի ու սովի վոչնչացման համար:

Ճգնաժամերի բնույթն իբրև առատու-
նգնաժամ արտադրողական ուժերի յնվ արտադրողական նասարկութիւնների բաշխումն է
թյունն է, կատարյալ պարզութեամբ ցույց է տալիս, վոր կապիտալիստական արտադրողական հարաբերութիւններն անհամատեղելի, անհաշտելի յեն հասարակութեան գոյութեան հետ: Ճգնաժամերը ցույց են տալիս ամբողջ ակնառութեամբ, վոր հասարակութեան գոյութեան համար անհրաժեշտ է վերացնել կապիտալիզմը, հասարակական արտադրութիւնն ազատել կապիտալի գերիշխանութիւնից:

Արտադրութեան նախկին յեղանակների համեմատութեամբ կապիտալիզմը հանդիսացավ հասարակական մի ձև, վորն արագորին գարգացրեց հասարակական արտադրողական ուժերը: Ճգնաժամերը ցույց են տալիս, վոր կապիտալիզմն այնքան է զարգացնել ժամերը ցույց են տալիս, վոր նա արդեն կանցնում է արտադրողական ուժերի մեջ, սակայն գարգացնում է արտադրողական ուժերի վիթխարի քայքայման գնով:

«Ճգնաժամի ժամանակ հասարակական արտադրութեան և կապիտալիստական յուրացման հակասութիւնը վերածվում է յերկու թեմանի ուժերի ամենադաժան բաղխման (Նեգելս, Անտի-Դյուրինգ: Ընդդժումն իմն ե.— 1. Ս.): Հասարակական արտադրութիւնը Ընդդժումն իմն ե.— 1. Ս.): Հասարակական արտադրողական հարաբերութիւնը և գալիս կապիտալիստական արտադրողական հարաբերութիւնների շրջանակներէից, և ուստի խանգարվում է կապիտալիստական արտադրութեան ամբողջ մեխանիզմը:

Ճգնաժամը, դա յերկու թշնամի ուժերի բաղխումն է այս բանի իսկական մտքով: Հասարակական արտադրութիւնը, ինչպես

Թափոխվող շրջանների պարզ սիմպտոմները¹ նա համարում ե նրանց պատճառները (Մարտ, Կապիտալ, 1 հ.):

Ճգնաժամների պատահականությունը ու վերացնելիությունը Թեորիան այնպիսի խղճուկ սնանկացման յենթարկվեց, վոր վերջին ասրիններս բուրժուական քաղաքատնտեսությունն առհասարակ մի կողմ է նետել ճգնաժամների բացատրման ամեն մի փորձ և դրա փոխարեն զբաղվում է դրանց պարզ նկարագրությունով: Կապիտալիզմի ժամանակ ճգնաժամների վերացնելիությունն ապացուցելու խնդիրն իր վրա յե վերցրել սոցիալ-դեմոկրատիան, բուրժուազիայի այս գործակալությունը բանվոր դասակարգի մեջ:

Սոցիալ-դեմոկրատիան չի կարող պարզապես կրկնել բուրժուական տնտեսագետների պնդումները, նա նրանց քողարկում է մարքսիստական ֆրազարանությունը:

Սոցիալ-դեմոկրատիան ունի ճգնաժամների յերկու ամենից ավելի տարածված թեորիա. որանք են՝ 1) դիսպրոպորցիոնալություն թեորիան և 2) թերասպառման թեորիան:

Նախընթաց շարադրանքի մեջ մենք արդեն ցույց տվինք, վոր արտադրության ճյուղերի դիսպրոպորցիոնալությունը և մասսաների սահմանափակ սպառումը բղխում են հասարակական արտադրության և կապիտալիստական յուրացման հիմնական հակասությունից և վոր վոչ դիսպրոպորցիոնալությունը, վոչ ել մասսաների սահմանափակ սպառումը չեն կարող դիտվել իբրև ճգնաժամների պատճառներ. ճգնաժամների պատճառը կապիտալիզմի հիմնական հակասությունն է:

Սոցիալ-ֆաշիստ թեորետիկները ճգնաժամների պատճառը դիտում են մերթ դիսպրոպորցիոնալության, մերթ սպառման նեղ մակարդակի մեջ: Նրանցից վոմանք պնդում են, թե ճգնաժամների պատճառը ճյուղերի դիսպրոպորցիոնալ զարգացումն է և վոր ճգնաժամները վոչ մի ընդհանուր բան չունեն մասսաների պրոլետարական կացություն հետ, իսկ մյուսները պնդում են, վոր ճգնաժամների պատճառը մասսաների թերասպառումն է: Յերկու հայացքների ներկայացուցիչներն ել արտաքուստ կարծես թե կողմնակից են մարքսիստական թեորիային. չի՞ որ Մարքսն ել խոսում եր դիսպրոպորցիոնալության մասին, խոսում եր թերասպառման մասին: Իսկ իրականում այս յերկու թեորիան ել արմատապես հակասում են մարքսիզմին:

Դիսպրոպորցիոնալության թեորիան

Դիսպրոպորցիոնալության թեորիայի ամենաակնազարկը ներկայացուցելը գերմանական սոցիալ-ֆաշիստների առաջնորդներից մեկն է՝ Հիլֆերդինգը, վոր իր թեորիան փոխ է առել Տուգան-Բարանովսկուց: Վերջինս պնդում եր, վոր արտադրության ճյուղերի միջև (I և II ստորաբաժանումների) պրոպորցիոնալությունը պահպանելիս հնարավոր է կապիտալիզմի անճգնաժամը զարգացումը նույնիսկ այն դեպքում, յերբ անձնական սպառումը հասցվի զերոյի: Ուստի ճգնաժամի պատճառը միայն պրոպորցիոնալության խախտումն է, այսինքն դիսպրոպորցիոնալությունը:

Վերև (տես եջ 57) մենք արդեն ըստեյություն վերլուծեցինք այն պարզապ ֆրազի վողջ անմտությունը, վոր արտադրության միջոցների արտադրության և սպառման առարկաների արտադրության միջև հնարավոր է պրոպորցիոնալություն անկախ հենց այս սպառման կացությունից ու չափից: Ուստի մենք այլևս չպետք է վերլուծենք դիսպրոպորցիոնալության թեորիան: Միայն հիշեցնենք, վոր արտադրության դիսպրոպորցիոնալությունը կապիտալիզմի հիմնական հակասությունն անխուսափելի արդյունքն է «Արտադրության անարխիա», «արտադրության պլանաչափության բացակայությունը» — ինչի մասին է խոսում այս արտադրության հասարակական ընույթի և հայտությունները: Արտադրության հասարակական ընույթի և յուրացման անհատական ընույթի հակասության մասին» (ԼեՆԻՆ, II հ., եջ 39):

Բացասելով մասսաների սպառման ցածր մակարդակը, Հիլֆերդինգը դրանով իսկ բացասում է կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը, վոր արտադրության ընդարձակման առջև խոչընդոտ է դնում հասարակության սպառման սահմանափակ ուժի կերպարանքով: Բայց կապիտալիզմի այս հիմնական հակասության, դրան ճգնաժամներն անխուսափելի դարձնող պատճառի, բացասումն իբրև ճգնաժամներն անխուսափելի դարձնող պատճառի, վոր հարկավոր է սոցիալ-դեմոկրատներին ապացուցելու համար, վոր կապիտալիզմի ժամանակ ճգնաժամները կարող են վերացվել յեկապիտալիզմի ճյուղերի դիսպրոպորցիոնալությունը, հարթե միայն վերացվի ճյուղերի դիսպրոպորցիոնալությունը, հարկավոր է «կազմակերպված կապիտալիզմի» թեորիայի հիմնավորման համար:

Սոցիալ-դեմոկրատական յերկրորդ թեորիայի — թերասպառման թեորիայի — ամենաակնազարկը ներկայացուցելը մեր արդեն հիշատակած Տարանովն է: Այս թեորիան ել նոր չհնրան ստեղծել է, ինչպես նախընթաց գլխում

¹ Սիմպտոմներ՝ նախանշաններ, ցուցանիշներ:

մենք տեսանք, դեռևս XIX դ. սկզբին շվեյցարական մանր-բուր-
ժուական տնտեսագետ Սիսմոնդին: Սիսմոնդին պնդում էր. թե
քանի վոր ճգնաժամերը բղխում են մասսաների թերասպառու-
ժից և քանի վոր կապիտալիզմի ժամանակ մասսաները դատա-
պարտված են թերասպառման, ապա ճգնաժամերն էլ անվերաց-
նելի յեն: Սրանից Սիսմոնդին յեղրակացնում էր, թե անհրաժեշտ
է վերադառնալ հետ, դեպի մանր արտադրութիւնը:

Ժամանակակից սոցիալ-դեմոկրատիան հանձին Տարնովի և
ուրիշների վերցնում է այս թեորիան և միանգամայն հակադիր
յեղրակացութիւն անում. քանի վոր ճգնաժամը բղխում է թե-
րասպառումից, քանի վոր կապիտալիստները ճգնաժամից պա-
կաս չեն տուժում, քան բանվոր դասակարգը, ապա կապիտա-
լիստներն ուղղակի շահագրգռված են, վոր բանվորներն ավելի
սպառեն: Յեթե կապիտալիստները բանվորներին բարձր աշխա-
տավարձ տան, ապա ճգնաժամերն առմիշտ կվերանան, և Տարնո-
վը քննցնում է բանվորներին այն հեքիաթներով, թե կապիտա-
լիստներն իրենք կբարձրացնեն աշխատավարձը: Սրա համար
միայն անհրաժեշտ է, վոր... բանվորներն ավելի աշխատեն:

Յեթե Սիսմոնդին մասսաների թերասպառումից յեղրակաց-
նում է, թե կապիտալիզմը պրոգրեսիվ չէ և կոչ են անում հետ,
դեպի մանր արտադրութիւնը, ապա Տարնովը նրա նմաններն,
ընդհակառակը, հանգում են կապիտալիզմի շատագոյութիւն,
փորձելով գործն այնպես պատկերել, թե կապիտալիստներն ար-
յամբ են շահագրգռված աշխատավարձի բարձրացումով և վոր
բարձրացումը վերջ կդնի կապիտալիզմի ժամանակվա ճգնաժա-
մերին:

Կապիտալիզմի ժամանակ ճգնաժամերի հաղթահարման սո-
ցիալ-Փաշիստական դեղատոմսերը նույնպես քիչ են որիգինալ
ինչպես և ճգնամերի նրանց բացատրությունները:

Աշխատավարձը բարձրացնելով ճգնաժամերը հաղթահարելու
հրաշագործ միջոցը տակավին անցած դարի վերջին հնարել է
դերմանակաւն բուրժուական տնտեսագետ Չոմբարդը բանվորներին
հիմարացնելու համար:

Վոր աշխատավարձի բարձրացումը չի կարող կանխել ճգ-
նաժամը՝ ցույց է տալիս այն փաստը, վոր հենց ճգնաժամի նա-
խորյակին, այն է՝ արդյունաբերական արտադրութիւն վերելքի
Փազում աշխատավարձը սովորաբար աճում է: Վերելքի շրջանում
աշխատավարձի բարձրացումը սոսկ «ճգնաժամի մրկականիւն է»
(Մարքս, Կապիտալի II հ., էջ 297):

Բայց կարող են տեսլ, թե ինչ նշանակութիւն ունի ար-
տադրութիւնը ու սպառման հակասութիւնը կապիտալիզմի ժա-
մանակ, հակասութիւնը, վոր առաջադրել է Լենինն ընդդէմ բուր-
ժուական ջազագոյութիւնի, վորոնք բացասում են ճգնաժամերի
կապը մասսաների սպառման ցածր մակարդակի հետ:

Կապիտալիզմի ժամանակ արտադրութիւնը ու սպառման հա-
կասութիւնը, վոր հայտարարել է Մարքսը և դարգացրել Լենի-
նը, վոչ մի ընդհանուր բան չունի թերասպառման թեորիայի
հետ: Մենք ավարար սպառումը (վոր իբրև թե բացատրում է
ճգնաժամերը) գոյութիւն է ունեցել տնտեսական ամենատարբեր
ոեթիմների ժամանակ, իսկ ճգնաժամերը կազմում են միայն
մի ոեթիմի՝ կապիտալիստական ոեթիմի տարբերիչ հատկանիշը»
(Լենին, II հ., էջ 36): Հետևաբար բանն առհասարակ անբավա-
րար սպառումը չէ, պարզապես արտադրութիւնը ու սպառման
հակասութիւնը չէ, այլ այս հակասութիւնը ընդլայնել, իբրև կա-
պիտալիզմի հիմնական հակասութիւն արտահայտման ձևի: Այս
բանը չէր կարող տեսնել մանր բուրժուալիստի իդեոլոգ
Սիսմոնդին, այս չեն ուղղում տեսնել կապիտալիզմի սոցիալ-Փա-
շիստական ապոլոգետները:

Բանն այն է, վոր կապիտալիզմը հանուն իր կուտակման
պահանջմունքների ճգնում է անսահմանորեն ընդարձակել հասա-
րակական արտադրութիւնը և հենց ինքն էլ խոչընդոտ է դնում
այս ընդարձակման առջև՝ իջեցնելով մասսաների սպառումը:
Հետևաբար, ամբողջ գործը հասարակական արտադրութիւնը ու
կապիտալիստական յուրացման հակասութիւնն է: Թերասպառ-
ման սոցիալ-Փաշիստական թեորիան այնպես, ինչպես և դիս-
պրոպոգրիտնալիստական թեորիան բացասում է այս հակասու-
թիւնը նպատակ ունենալով ապացուցել ճգնաժամերի վերացնե-
լութիւնը կապիտալիզմի ժամանակ:

Ռ. Լուքսեմբուրգի ճգնաժամերի թեորիան
Ռ. Լուքսեմբուրգի
Բողոքում է նրա կուտակման թեորիայից:
Վերև ցույց արվեց, վոր նա, ճիշտ այնպես, ինչպես և Սիսմոնտին,
անկարելի յի համարում արտադրանքի իրացումը դուռ կապի-
տալիստական հասարակութիւն մեջ: Մասսաների սպառման ցա-
ծը մակարդակի հետևանքով դուռ կապիտալիզմի մեջ պետք է
լինի մշտական գերարտադրութիւն, պերմանենտ ճգնաժամ:
Կապիտալիստական արտադրանքի իրացումը հնարավոր է իբրև
թե «յերորդ անձանց» «արտաքին» վոչ-կապիտալիստական շու-
կայում: Վորչափով վոր կապիտալիստները վաճառում են մանր

արտագրողները շրջանում, այդ չափով կուտակումը տեղի յն
ուեննում հարթ, բայց հենց վոր կրճատվում է այդ էյերորդ ան-
ձանց» պահանջարկը, ճգնաժամն անխուսափելի յի դառնում:

Լենինը ցույց է տվել, վոր թերասպուման սիստեմիայի ան-
թերիան ճգնաժամերը բացատրում է վոչ թե կապիտալիստական
արտադրութեան ներքին հակասութեւններով, այլ արտաքին
յերեւոյթներով: Սիստեմիայի թերիան ճգնաժամերը բացատրում
է բանվոր դասակարգի արտադրութեան ու սպառման հակա-
սութեամբ, յերկրորդ այսինքն Մարքսի թերիան:—(Լ. Ս.)—արտա-
դրութեան հասարակական բնութի և յուրացման մասնավոր
բնութի հավասարութեամբ: Հետեւաբար, առաջինը յերեւոյթները
արմատը տեսնում է «արտադրութեանից դուրս... յերկրորդը՝
հատկապես արտադրութեան պայմաններում» (Լենին II հ., էջ 36):

Լենինի այս խոսքերը լրիվ և ամբողջութեամբ պահպանում
են իրենց ուժը նաև Ռ. Լուքսեմբուրգի վերաբերմամբ:

Բացասելով հավելյալ արժեքի կուտակվող մասի վաճառման
հնարավորութեւնը կապիտալիստական սիստեմի սահմաններում
և ճգնաժամերը բացատրելով «յերրորդ անձանց» պահանջարկի կըր-
ճատումով, Ռ. Լուքսեմբուրգը զրանով իսկ բացատրում է ճգնա-
ժամերը վոչ թե կապիտալիզմի ներքին հակասութեւններով, այլ
կապիտալիզմի հարաբերութեւններով զեպի նրա արտաքին միջա-
վայրը: Հետեւաբար, նա եյապես շեղվել է կապիտալիզմի հիմնա-
կան հակասութեւնից:

ճգնաժամի մտերմաց-
կան-լենինյան բնորոյի
նուսախարչութեւնը

Մենք տեսնում ենք վոր ճգնաժամերը
կապիտալիզմի հիմնական հակասութեամբ
չբացատրելու ամեն մի փորձ ըստ եյու-
թեան այդ հակասութեան բացասումն է: Իսկ կապիտալիզմի հիմ-
նական հակասութեան բացասումը ուղղակի թե անուղղակի ճա-
նապարհով տանում է զեպի հրաժարում պրոլետարական հեղա-
փոխութեւնից:

Ճգնաժամերի մարքսիստական-լենինյան թերիայի հեղա-
փոխական մեծ նշանակութեւնն այն է, վոր նա ցույց է տալիս,
վոր ճգնաժամերը բխում են կապիտալիզմի բուն, եյութեւնից
և ուստի կարող են վերացվել միայն կապիտալիզմի հետ միասին:
Ճգնաժամերի մեջ ամեն անգամ ավելի լրիվ ու սուր կերպով
մերկանում են կապիտալիզմի բոլոր հակասութեւնները և զբա-
վորվում է կապիտալիզմի անընդունակութեւնը կառավարելու
հասարակական արտադրութեւնը: Ճգնաժամերն ամեն անգամ
իրենց ամբողջ հասակով հարց է դնում կապիտալիզմը վերացնե-

լու անհրաժեշտութեան, պրոլետարական հեղափոխութեան ան-
հրաժեշտութեան մասին: «Մի կողմից արտադրութեան կապիտա-
լիստական յեղանակն ինքն է դրսևորում իր անընդունակութեւն-
ը հետագայում կառավարելու արտադրողական ուժերը, մյուս
կողմից՝ արտադրողական ուժերն իրենք հարաճուն ուժով նեա-
վում են զեպի այս հակասութեան վոչնչացումը, զեպի իրենց
աղատագրումն իրենց կապիտալիստական հատկութեւններից:
զեպի նրանց բնույթի՝ հասարակական տրտադրողական ուժերի
բնույթի փաստական անումը» (Նեգել, Անդի-Պյուրիզմ):

Ճգնաժամերի այս հեղափոխական նշանակութեւնն առանձ-
նապես ընդգծում էր Լենինը: «Պրոլետարիատի բանական ամբանում
և բոլոր յերկիրներում: Նրա դիտակցականութեւնը, համախմբ-
վածութեւնն ու վճռականութեւնն աճում են վոչ թե որերով,
այլ ժամերով: Յեկ կապիտալիզմը հաջողութեամբ հող է տանում
ճգնաժամերի հաճախացման մասին, վորոնցից ոգտվում են այս
բանակը կապիտալիզմի խորտակման համար» (Լենին, XII հ.,
էջ 93):

Ճգնաժամերի նշանակութեւնն լենինյան հարցադրումն ա-
մենասերտ կերպով կապված է այն անհաշտ պայքարի հետ, վոր
Լենինը մղում էր վերարտադրութեան ու ճգնաժամերի մարքս-
յան թերիայի քննադատները դեմ, մարքսյան թերիայի մեա-
կողմանի մեկնաբանութեան վորձերի դեմ իբրև դիսպրոպրեցիո-
նալութեան կամ իբրև թերասպուման թերիայի:

Այս պայքարում Լենինը, բացելով ճգնաժամերի մարքսյան
թերիայի ամբողջ խոր բովանդակութեւնը, զարգացրեց կապի-
տալիզմի հիմնական հակասութեան մարքսյան ուսմունքը, իբրև
ճգնաժամերի պատճառ, ինչպես և փայլուն կերպով մշակեց ճգնա-
ժամերի մարքսյան թերիայի նաև մյուս կողմերը: Լենինը ցույց
տվեց, վոր Մարքսը արտադրութեան ու սպառման հակասութեւնը գի-
լութեւնը և արտադրութեան ու սպառման հակասութեւնը՝ հասարակա-
տում էր իբրև կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան՝ յուրացման հակասու-
կան արտադրութեւնն ու կապիտալիստական յուրացման հակասու-
թեան արտահայտութեան յերկու կողմը, յերկու ձևը: Պայքարելով
թեան արտահայտութեան յերկու կողմը, առանձնապես այն
մարքսիզմի բոլոր բացահայտ թշնամիները, առանձնապես Ֆրադաբանու-
«մարքսիստներին» դեմ, վորոնք մարքսիստական Ֆրադաբանու-
թեամբ թագնված՝ իրականամ աղճատում ու կեղծում էին մարք-
սիզմը, ամորձատելով նրա հեղափոխական բովանդակութեւնը,
«Լենինը սրեց ու զարգացրեց Մարքսի ուսմունքը կապիտա-
լիզմի հիմնական հակասութեան վերաբերյալ իբրև ճգնաժամերի

պատճառի: Յե՛վ իբրև հակակշիռ ուղորտունիզմին, վոր ձգտում էր շեղել բանվոր դասակարգին կապիտալիզմի դեմ հեղափոխական պայքար մղելու ուղուց դեպի «զուրկ տնտեսական» պայքարի ուղին, դեպի «հեֆոբիզմի ու բուրժուազիայի հետ համաձայնվելու ուղին», «թեորիաներ» հնարելով կապիտալիզմի ժամանակվա ճգնաժամերը վերացնելու հնարաձորութեան մասին, Լենինն ամբողջ հասակով պրոլետարիատի առաջ խնդիր դրեց հեղափոխական դասակարգային պայքար մղելու կապիտալիզմի տապալման համար, վորը նաև վերջ կդնի ճգնաժամերին:

«Ճգնաժամը ցույց է տալիս, վոր բանվորները չեն կարող սահմանափակվել կապիտալիստներից ստանալիք առանձին զիջումներին համար պայքարելով... գալիս է կրախը, և կապիտալիստները վաճ միայն հետ են վերցնում իրենց տված զիջումները, այլև ոգտվում են բանվորների անոգնականութեամբ վարձնել ավելի իջեցնելու համար: Յե՛վ այսպես անխուսափելիորեն կշարունակվի մինչև այն ժամանակ քանի դեռ սոցիալիստական պրոլետարիատի բանակները չեն տապալի կապիտալի ու մասնավոր սեփականութեան գերիշխանութունը» (Լենին, IV հ., էջ 166—167):

5. ՃԳՆԱԺԱՄԵՐԻ ԱՆԿԱՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՍՀՄ-ՈՒՄ :

Պրոլետարական հեղափոխութեանը վոչնչացնում է կապիտալի իշխանութեանը հասարակական արտադրողական ուժերին նկատմամբ և զբանով իսկ վերացնում հասարակական արտադրութեան և կապիտալիստական յուրացման հակառութեանը, վերացնում է ճգնաժամերի բուն պատճառը: Յեթե կապիտալը ձգտում է տնտեսմանորեն ընդարձակել արտադրութեանը կուտակման նպատակով, յեթե այս կուտակումը պայմանավորում է հասարակութեան սպառողական ուժը, վոր խոչընդոտ է դնում արտադրութեան աճման առջև, ապա ԽՍՀՄ-ում, ընդհակառակը գնողականութեան աճումն առաջ է անցնում արտադրութեան աճումից:

Արտադրողական ուժերը ծառայում են պահանջմունքների բավարարման նպատակներին, իսկ մասսաների պահանջմունքներն անխախտորեն պետք է աճեն: Նրանք աճում են և անսահմանորեն պետք է աճեն, վորովհետև նրանք սահմանափակված չեն կապիտալով: Այսպիսով արտադրութեան աճմանը չի հակադրված մասսաների ցածր սպառողական ուժը, ընդհակառակը՝ սպառումը առաջ է մղում արտադրութեանը: «Մեզ մոտ՝

ԽՍՀՄ-ում մասսաների սպառման (գնողունակութեան) աճումն ամբողջ ժամանակ առաջ է անցնում արտադրութեան աճումից, առաջ է մղում նրան» (Սալիև, Լենինիզմի հարցեր): «Աշխատավորութեան նյութական դրութեան սխտեմատիկ բարելավումն ու նրանց պահանջմունքների (գնողունակութեան) անընդհատ աճումը մշտապես լինելով արտադրութեան ընդարձակման աճող պատճառ, բանվոր դասակարգին յերաշխսավորում է գերարտադրութեան ճգնաժամերից, գործազրկութեան աճումից և այլն» (Նույն տեղում):

Չնայած ԽՍՀՄ չինական պարսպով չի անջատված կապիտալիստական աշխարհից, չնայած մենք առևտրական կապեր ունենք համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի ջրապտույտի մեջ մտցված կապիտալիստական յերկիրների հետ, ճգնաժամը չէր կարող տարածվել մեր տնտեսութեան վրա, վորովհետև մեր արտադրութեան սխտեմն ինքը բացառում է ճգնաժամերի հնարավորութեանը: Կապիտալիստական համայն աշխարհը վողողած համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի ալիքները ջարդվում են ընդհարվելով մեր տնտեսութեան սոցիալիստական սխտեմին: Սա հարկելով մեր տնտեսութեան սոցիալիստական սխտեմին: Սա այնքան ահներև փաստ է, վոր ԽՍՀՄ բոլոր թշնամիները հարկադրված են ընդունելու:

Տրոցկին պնդում էր, վոր մեր տնտեսութեանը գտնվում է համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսութեան վերահսկողութեան տակ և վոր կապիտալիստական յերկիրներին ճգնաժամը կընդգրկի նաև ԽՍՀՄ: Այս պնդումը ամենասերտ կապ ունի կընդգրկի նաև ԽՍՀՄ: Այս պնդումը կառուցելու անկարելիութեանը բերում է ԽՍՀՄ-ում սոցիալիզմ կառուցելու անկարելիութեանը և այն բանին, վոր մեր տնտեսութեանը պետ կապիտալիզմի սխտեմ է: Կապիտալիստական յերկիրներին ամենաուժեղ ճգնաժամը և սոցիալիստական արտադրութեան բուն աճումը ԽՍՀՄ-ում շուտ ցիալիստական արտադրութեան բուն աճումը և մերկացնում նրա հակահեղափոխական բնույթը:

ԽՍՀՄ-ում ճգնաժամերի հնարավոր լինելու հարցի առթիվ հանդես յիկան նաև աջ ուղորտունիստները: Յինելով կուլակի՝ սոցիալիզմի մեջ ներաճելու իրենց թեորիայից, բացասելով կուլակի յերաճման անհրաժեշտութեանը, և ինդուստրացման արագ լեկտիվացման անհրաժեշտութեանը, ալիքը հանձին իրենց նախկին թեորեմալի անհրաժեշտութեանը, ալիքը հանձին իրենց նախկին թեորեմալի կան առաջնորդ ընկ. Բուխարինի առաջադրեցին մի թեորեմալի, թե ինդուստրացման արագ տեմպը դիսպրոպորցիոնալութուն դրիս, թե ինդուստրացման արագ տեմպը դիսպրոպորցիոնալութուն է ստեղծում մեր տնտեսութեան մեջ (այն է՝ դիսպրոպորցիոնալ

լուծելու արդյունաբերութեան ու գյուղատնտեսութեան միջև), խախտում է մեր տնտեսութեան «սեկտորներէ հավասարակշռութեանը» և վոր սա անխուսափելիորեն պետք է տանի դեպի ճգնաժամ: Ընդ է, ընդ. Բուխարինը սրա հետ միասին պընդում էր, թե սա հատուկ ճգնաժամ է, պերարտադրութեան ճգնաժամ չէ, այլ «շուռ տված» ճգնաժամ: Բայց սա ամենևին չի փոխում աջերի թեորիայի բուն ելուծյունը, վոր հանգում է այն բանին, վոր ինդուստրացման արագ տեմպը հարուցում է «տնտեսական հիմնական պրոպորցիաների խախտում յերկրում» (Բուխարին, Տնտեսագետի դիտողութեաններ):

Այս հայացքը բղխում է մեր վերև վերլուծած աջ ոպորտունիստական «աշխատանքային ծախսումների որենքից» և «հավասարակշռութեան» թեորիայից:

Ընդ. Բուխարինը պերարտադրութեան մարքայան թեորիան դիտում էր իբրև հավասարակշռութեան թեորիա և հավասարակշռութեան այս չափանիշը կիրառում էր նմանապես և արդյունաբերութեան ու գյուղացիական տնտեսութեան հարաբերակցութեան հարցի վերաբերմամբ սոցիալիստական շինարարութեան պայմաններում: Սոցիալիստական շինարարութեան համար իբրև թե անհրաժեշտ է հավասարակշռութեան գյուղատնտեսական հատվածի և սոցիալիստական արդյունաբերութեան միջև:

Հավասարակշռութեան աջ ոպորտունիստական այս թեորիան լրիվ ու ամբողջութեամբ մերկացրեց ընդ. Ստալինը, վորը աջերի դեմ պայքարելիս պերարտադրութեան մարքայատեղանքին յայն թեորիան վարճացրեց սոցիալիստական շինարարութեան ինդիքները վերաբերմամբ: Սոցիալիստական ընդլայնած վերարտադրութեան անմտութեան և առանց գյուղատնտեսութեան ընդլայնած վերարտադրութեան: Բայց «մեր մանր-գյուղացիական տնտեսութեան», — ասում է ընդ. Ստալինը, — վոչ միայն իբր մասսայով ամեն տարի չի իրականացնում ընդլայնած վերարտադրութեանը, այլև, ընդհակառակը, նա միշտ չէ, վոր հնարավորութեան ունի իրականացնելու նույնիսկ պարզ վերարտադրութեանը... Կարելի չէ արդյոք քիչ թե շատ տեղական ժամանակաշրջանում խորհրդային իշխանութեանն ու սոցիալիստական շինարարութեանը խարսխել յերկու ջարբեր հիմքերի վրա՝ ամենախոշոր ու միացյալ սոցիալիստական արդյունաբերութեան և ամենամանրագույն ու հետամնաց մանր-տպրանքային գյուղացիական տնտեսութեան վրա: Վոչ, չի կարելի: Սա յերբեք

պետք է վերջանա ամբողջ ժողովրդական տնտեսութեան լիակատար քայլաբայութեամբ» (Ստալին, Լենինի դիմի հարցեր):

Այլերի պահանջը սեկտորների հավասարակշռութեան պահանջն լու վերաբերյալ ըստ ելուծյան այն պրոպորցիաների պահանջման պահանջն է ժողովրդական տնտեսութեան մեջ, վոր դասավորվել են կապիտալիզմի ժամանակ: Բայց հարց է ծագում, թե ինչպէս կարելի չէ սոցիալիզմ կառուցել չխախտելով այս «պրոպորցիաները»: Չէ վոր այս պրոպորցիաներն արտահայտում են մասսաների ցածր սպասում, նրանք սահմանված են կապիտալի պահանջմունքներով, և վոչ թե հասարակութեան պահանջմունքներով: Ինչպէս կարելի չէ սոցիալիզմ կառուցել չկիրառելով ինդուստրացման արագ տեմպ, վորը միակն է, վոր հնարավորութեան է տալիս համայնացնելու մանր-գյուղացիական տնտեսութեանները: Վոչ մի կերպ չի կարելի: Ուստի հավասարակշռութեան թեորիան և աշխատանքային ծախսումների որենքը արտահայտում են վոչ այլ ինչ, բայց յեթե նահանջ սոցիալիստական շինարարութեան դժվարութեանները հանդեպ, հրաժարում այս շինարարութեանից, մանր ապրանքային արտադրութեան հավերժացում և դրանով նրա ստեղծած կապիտալիզմի հավերժացում:

Ճգնաժամը, ժողովրդական տնտեսութեան լիակատար քայլաբայութեան անխուսափելիորեն վրա կհասնեն սեկտորների հարվածների մեծահամարով «հավասարակշռութեանը» պահպանելու դեպքում: Կուսակցութեան իրականացրած արագ ինդուստրացումը, և գյուղացիական տնտեսութեան կոլեկտիվացումը, վորոնց աջերը և պատկերացնում է յին իբրև «հավասարակշռութեան խախտում», վոչ միայն ճգնաժամ չառաջացրին մեր տնտեսութեան մեջ, այլև, ընդհակառակը, հիմք հանդիսացան արտադրութեան և մասսաների բարեկեցութեան արագ աճման համար այն ժամանակ, յերբ կապիտալիստական աշխարհում նրա «հավասարակշռութեամբ» հանդերձ փոթորկում է աննախընթաց ուժի ճգնաժամը:

Բնական էր միայն մարքսիզմի գանձարանից դուրս բերել վերարտադրութեան թեորիան և հակադրել նրան սեկտորների հավասարակշռութեան թեորիային, վորպեսզի այս վերջին թեորիայից հետք անգամ չմնա» (Ստալին, Լենինի դիմի հարցեր):

ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄ

Բոլոր նախընթաց գլուխներում մենք հետաժողովրդաց յեղանք, թե ինչպես եւ արտահայտվում կապիտալիզմի հիմնական հակասութիւնը եւ ինչպես եւ նա սրվում ամբողջ ժամանակ: Մենք տեսանք, թե ինչպես եւ աճում կապիտալիստական շահագործումը եւ ինչպես կապիտալի կուտակման պրոցեսում սրվում եւ բուրժուազիայի ու պրոլետարիատի հակասութիւնը. թե ինչպես եւ կապիտալի որդանական կազմի աճման հետեւանքով ընկնում շահույթի միջին նորման եւ ինչպես այս անկումը դրդում եւ կապիտալիստներին ել ավելի շատ զարգացնելու արտադրողական ուժերը եւ ուժեղացնելու պրոլետարիատի շահագործումը, այսինքն ել ավելի շատ սրելու հասարակական արտադրութեան ու կապիտալիստական յուրացման հակասութիւնը: Վերջապես, մենք տեսանք, թե ինչպես ձգնաժամերի մեջ կապիտալիզմի հիմնական հակասութիւնը հանդես եւ գալիս յերկու թշնամական ուժերի բաղխման ձեով:

Կապիտալիզմը դուրս չի գալիս իր հիմնական հակասութիւնից եւ չի կարող դուրս գալ, այլ շարժվում եւ նրա մեջ: Հասարակական արտադրութեան ու կապիտալիստական յուրացման հակասութիւնը կապիտալիզմի բուն էությունն եւ Մտաբերինք: թե ինչպես առաջացավ կապիտալիզմը: Նա անհատական արտադրութիւնը դարձրեց հասարակական, բայց չվերացրեց անհատական արտադրութեան համապատասխանող՝ յուրացման մասնավոր ձեւը: «Արտադրութեան միջոցները եւ արտադրութիւնն ինքն ըստ էության դարձել են հասարակական. բայց նրանք յենթարկված են յայն յուրացման այնպիսի ձեւի, վոր հիմնված եւ մասնավոր անհատական արտադրութեան վրա՝ հատուկ այն ժամանակին, յերբ ամեն մեկը տիրում եր իր սեփական արտադրանքին եւ ինքն եր նրան շուկա հանում: Արտադրութեան նոր ձեւը յենթարկվեց յուրացման հիմն ձեւին, չնայած նա միանգամայն խորտակեց նրա հիմքերը» (Նեգելս, Անտի-Դյուրինգ: Ընդգծումն իմն եւ—Լ. Ս.): Այս հակասութիւնը, այսինքն հասարակական արտադրու-

թեան յենթարկումը մասնավոր յուրացման հաղորդում եւ «արտադրութեան նոր յեղանակին նրա կապիտալիստական բնույթը» (նույն տեղում): «Ապրանքային ցնեսուսային կազմակերպած հասարակական աշխատանքի արդունքի յուրացում մասնավոր անձանց կողմից,—անա, քեւ վորն եւ կապիտալիզմի էությունը» (Լենին, I հ.: Ընդգծումն իմն եւ—Լ. Ս.):

Այս բոլորից բխում եւ, վոր կապիտալիզմի բուն զարգացումը վոչ այլ ինչ եւ, բայց յեթե հասարակական արտադրութեան ու կապիտալիստական յուրացման հակասութեան զարգացում: Այս նշանակում եւ, վոր արտադրութիւնն ավելի ու ավելի յե դառնում հասարակական եւ ուստի ավելի ու ավելի անհամատեղելի կապիտալիստական յուրացման հետ: Բայց կարող եւ արդյոք կապիտալիզմը անվերջ զարգանալ, այսինքն կարող եւ նա հաջիտեանապես շարժվել հասարակական արտադրութեան ու կապիտալիստական յուրացման այս սրվող հակասութեան մեջ: Վոչ չի կարող: Յերբ կապիտալիզմի հիմնական հակասութիւնը վերածվում եւ յերկու թշնամական ուժերի բաղխման (գերարտադրութեան ճգնաժամ), կապիտալիզմն ամեն անգամ նրան հաղթահարում եւ այնպիսի միջոցներով, վորոնք տանում են դեպի հակասութեան ել ավելի մեծ սրում: Հետեւաբար պետք եւ հասնի մի մոմենտ, յերբ հասարակական արտադրողական ուժերը պետք եւ սկսեն քայքայվել ու նեխել կապիտալիստական յուրացման ճնշման տակ եւ պետք եւ վոչնչացվի կապիտալիստական յուրացման տիրապետութիւնը, վորպեսզի հասարակական արտադրողական ուժերի զարգացումը կարողանա շարունակվել:

Վերհիշենք, թե ինչ եւ ասում Մարքսը արտադրողական ուժերի ու արտադրական հարաբերութիւններին հակասութեան մասին:

«Հասարակութեան նյութական արտադրողական ուժերն իրենց զարգացման վորոտեղի ասիմետրի վրա հակասութեան մեջ են մտնում գոյութիւն ունեցող արտադրական հարաբերութիւնների հետ, կամ վար գոյութիւն ունեցող արտադրական հարաբերութիւններն միայն— հանդիսանում եւ սրա իրավաբանական արտահայտութիւնը միայն— այն գոյութեան հարաբերութիւնների հետ, վորոնց մեջ նրանք միմեկ այժմ զարգանում են: Այս հարաբերութիւններն արտադրողական ուժերի զարգացման ձեւերից փոխարկվում են նրանց կապակցութեան: Այն ժամանակ վրա յե նախում սոցիալական հեղափոխութեան գարաւորումը» (Մարքս, Ֆաղաքատնտեսութեան քննադատութեան շուրջը, առաջաբան: Ընդգծումն իմն եւ—Լ. Ս.):

Յերբ կապիտալիստական արտադրողական հարաբերութիւն-

ներն այնքան են դարգացրել արտադրողական ուժերին, վոր նրանք դարձել են վերջիններխ կապանքները, վոր յե հասնում պրոլետարիատի սոցիալական հեղափոխությունը: Պրոլետարիատն այն դասակարգն է, վոր ամենից ավելի յե տուժում կապիտալիզմի հետագա գոյությունից, այն դասակարգը, վոր իր մեջ մարմնավորում է հասարակական արտադրությունը: Կապիտալի կուտակման անման և նրա համակենտրոնացման ու կենտրոնացման հետ միասին ճանձում է աղքատությունը, կեղեքումը, հարստահարումը, աշխատեցումն ու շահագործումը, բայց դրա հետ միասին տնում է նաև բանվոր գոտակարգի վրդովմունքը, մի դասակարգ, վոր անընդհատ մեծանում է, կրթվում, միավորվում ու կազմակերպվում արտադրության կապիտալիստական պրոցեսի բուն մեխանիզմի կողմից: Կապիտալի մոնոպոլիան դառնում է արտադրության այն յեղանակի կապանքները, վոր նրա հետ միասին և նրա շնորհիվ հասել է ծաղկման: Արտադրության միջոցների կենտրոնացումը և աշխատանքի հանրայնացումը հասնում են մի կետի, յեք նրանք անհամարժեք յեղանակի յեմ դառնում նրանց կապիտալիստական քաղանքի հետ: Վերջինս պայքում է: Խիստ է կապիտալիստական մասնավոր սեփականությունը ժամը: Ենպեսպիտաններին եմպրոպիացիայի յեմ յեմբարդում» (Մարքս, Կապիտալ, I հ.: Ընդգծումն իմն է—Լ. Ս.):

Մարքսը գիտականորեն պայտուցեց պրոլետարական հեղափոխության անհրաժեշտությունն ու անխուսափելիությունը, հասարակական արտադրողական ուժերի հաղթության անխուսափելիությունը կապիտալիստական արտադրողական հարաբերություններին նկատմամբ և հիմնականում նշեց պրոլետարիատի հաղթության ուղին: Բայց Մարքսի ժամանակ հասարակական արտադրության ու կապիտալիստական յուրացման հակասությունը դեռևս չեր հասել եր գորգացման բարձր աստիճանին:

Միայն XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին կապիտալիզմը մտավ իր գարգացման վերջին փուլը, յերբ կապիտալիստական արտադրողական հարաբերությունները արտադրողական ուժերի գարգացման ձևերից փոխարկվեցին նրանց կապանքներին և խանգարում են նրանց հետագա անմանը և յերբ, մյուս կողմից, պրոլետարիատի կեղեքումն այնպիսի չափեր ու ձևեր ընդունեց, վոր կապիտալիզմի տապալումը դարձավ պատմականորեն անհետաձգելի խնդիր:

Կապիտալիզմի այս վերջին փուլը—իմպերիալիզմը—չեյին կարող ուսումնասիրել Մարքսն ու Ենգելսը: Իմպերիալիզմի, իբրև

կապիտալիզմի տանձին, բարձրագույն ու վերջին փուլի, իբրև պրոլետարական հեղափոխության նախորդակի, եյության հայտարարումը պատկանում է Լենինին, վորն իմպերիալիզմի իր թեորիայով ավելի գարգացրեց Մարքսի ու Ենգելսի ուսմունքը և այս հիման վրա մշակեց պրոլետարական հեղափոխության թեորիան:

Լենինը ցույց տվեց, վոր իմպերիալիզմը ինչ-վոր պատահական յերևույթ չէ, վոր կապիտալիզմի գարգացման հիմնական որենքները անխուսափելիորեն տանում են դեպի կապիտալիզմի փոխարկումն իմպերիալիզմի: «Իմպերիալիզմն անել է իբրև կապիտալիզմի հիմնական հասկարկունների գարգացում և ուղղակի օտարմանարկումն առհասարակ» (Լենին, XIX հ., եջ 141: Ընդգծումն իմն է—Լ. Ս.):

Կապիտալիզմի՝ իմպերիալիզմի փոխարկվելու պրոցեսում վճռական նշանակություն ունեք համակենտրոնացման որենքը:

1. ՀԱՄԱԿԵՆՏՐՈՆԱՅՈՒՄ ՅԵՎ ՄՈՆՈՊՈԼԻՍ

Ինչպես նախընթաց դուրսներում ցույց տրվեց, կապիտալիզմի գարգացումն ընթացում է արտադրության արագ համակենտրոնացման միջոցով: Թե ինչ աստիճանի հասավ համակենտրոնացումը XX դ. սկզբին, ցույց են տալիս հետևյալ տվյալները: Գերմանիայում 1907 թ. ցույց են տալիս հետևյալ տվյալները: Դեռևս 1907 թ. կազմում 50-ից ավելի բանվոր ունեցող ձեռնարկությունները կազմում էին ձեռնարկությունների ամբողջ թվի 0,9% և իրենց մեջ կենտրոնացում էին բոլոր արդյունաբերական բանվորների 37%-ը: 1925 թ. այս ձեռնարկությունները կազմում էին ձեռնարկությունների ամբողջ թվի 1,2%-ը, իսկ նրանցում դբաղված նարկությունների ամբողջ թվի 48%-ը: Բանվորները՝ բոլոր արդյունաբերական բանվորների 48%-ը: ՀԱՄՆ-ում 1909 թ. տարեկան 1 միլ. դոլարից ավել արտադրանք ունեցող ձեռնարկությունները թիվը կազմում էր արդյունաբերական ձեռնարկությունների ամբողջ թվի 1,1%-ը: Նրանցում բնական ձեռնարկությունների ամբողջ թվի 30,5%-ը, իսկ նրանց արտադրանքը կազմում էր ամբողջ արդյունաբերական արտադրանքի 43,8%-ը: 1929 թ. այս ձեռնարկությունների թիվը կազմում էր 5,6%-ը, նրանք բոլոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների 5,6%-ը, նրանքում դբաղված բանվորները՝ բոլոր արդյունաբերական բանվորների 58%-ը, իսկ նրանց արտադրանքը՝ ամբողջ արդյունաբերական արտադրանքի 69,3%-ը:

վորութիւննից: Մոնոպոլիան ապահովում է հսկայական յեկամուտներ և հանդուժանքները կիւրծելի չափերի տեխնիկական արտադրական միավորների առաջացման» (Լեմին, XIX հ., էջ 87):

Մոնոպոլիաները մրցութային հասարակ ազատութունից ազատում են լիակատար հանրայնացման

Վերն և այս մոնոպոլիաների նշանակութիւնը: Նրանց նշանակութիւնն այն է՝ վոր նրանք արտադրութեան հանրայնացումը հասցնում են կապիտալիզմի ժամանակ հնարավոր ամենաբարձր սահմանին: Մոնոպոլիայի մեջ արտադրութեան հանրայնացումն արտահայտվում է վոչ միայն նրանով, վոր աշխատանքը հանրայնացված է մի ձեռնարկութեան սահմաններում, վոր ավելի ու ավելի յե աճում առանձին ձեռնարկութեաններին ու արտադրութեան ճյուղերի կախումը միմյանցից, — մոնոպոլիայի մեջ կապիտալիստները կազմակերպորեն նույնպէս խոշոր ձեռնարկութեանները կապակցում են մի միաւնական ամբողջի մեջ: Մոնոպոլիաները կատարում են ամբողջ հասարակական արտադրութեան, հումքի, աղբյուրների, բանվորական ուժի, վաճառահանման շուկաների և այլոց հաշվառում: «Մրցութեանը վերածվում է մոնոպոլիայի: Ստացվում է արտադրութեան հանրայնացման վիթխարի պրոգրես» (Լեմին, XIX հ., էջ 89: Ընդգծում են: — Լ. Ս.):

Այն փաստը, վոր կապիտալիստներն իրենք են խոշոր ձեռնարկութեանները միացնում մի միասնական ամբողջի մեջ, նշանակում է, վոր արտադրութեան հանրայնացումը հասել է այնպիսի բարձր աստիճանի, վորի վրա կապիտալիստներն իրենք են հարկադրված արտադրողական ուժերը գործադրելու իրեն հասարակական արտադրողական ուժեր: «Հարթապես աճող արտադրողական ուժերի պայքարն ընդդէն իրենց սեփական հասկութեաններին իրեն կապիտալի, նրանց հասարակական բնութեան ընդունելու աճող անհրաժեշտութեանը հենց ստիպում է իրենց իսկ կապիտալիստներին ավելի ու ավելի հաճախ գործադրել դրանք իրեն հասարակական արտադրողական ուժեր, վորչափով վոր այդ հնարավոր է կապիտալիստական հարաբերութեաններին ժամանակ» (Նեգելս, Անտի-Դյուրինգ):

Արտադրողական ուժերի հասարակական բնույթի այս «ընդունումը» կատարվում է անկախ կապիտալիստների կամքից ու գիտակցութեանից, — մոնոպոլիաները հանդես են գալիս իրեն համակենտրոնացման անխուսափելի հետևանք նրա զարգացման վորոշակի աստիճանի վրա: Բայց փաստը մնում է փաստ, վոր մըրցութեանն իր բացասումն է դտնում մոնոպոլիայի մեջ: «Կապի-

տալիզմն իր ինքնիշխանական փուլում բնորոշ մտեցնում է արտադրութեան ամենաբարձրագույն ճանաչացման, եւ կապիտալիստներին, հակառակ նրանց կամքի ու գիտակցութեան, այսպես ասած՝ քարե և քալիս մի ինչ վար նոր հասարակակարգ, վոր անցողիկ է մրցութեան կատարյալ ազատութունից դեպի կատարյալ հանրայնացում» (Լեմին, XIX հ., էջ 89: Ընդգծում են: — Լ. Ս.):

Այսպիսով, մոնոպոլիաների նշանակութեանը նրանց տնտեսական բնութեան է: Հասարակութեան արտադրողական ուժերը հասել են զարգացման այնպիսի բարձր աստիճանի, վոր կապիտալիստներն իրենք են հարկադրված իրենց ուղած ձևով հանրայնացնել դրանք: Բայց այս հանրայնացումը կապիտալիստական հանրայնացում է, նա չի վերացնում կապիտալիստական յուրացումը, և հետևաբար կապիտալիզմի հիմնական հակասութեանը: Յերը արդեն իսկական հանրայնացման կարիք դպացող արտադրողական ուժերը յենթարկվում են կապիտալիստական հանրայնացման՝ մոնոպոլիաների ձեռք, ապա նրանք եւ ավելի կաշկանդված են լինում իրենց զարգացման մեջ:

Մոնոպոլիաները հանդիսանում են մրցութեան հակադրութունը, բայց նրանք մրցութեանը չեն վերացնում, այլ գոյութուն են ունենում նրա հետ միասին: Այս դեպքում մրցութեանը նոր ձևեր է ընդունում և շատ ավելի սրվում է:

Սովորաբար արդյունաբերութեան վորեւ ճյուղի մոնոպոլիան չի ընդգրկում այս ամբողջ ճյուղը, վորեւ արտադրութեան հարյուր տոկոսով մոնոպոլիան հազվադեպ բացառութեան է: Նախ յուր տոկոսով մոնոպոլիան հազվադեպ բացառութեան է մեջ չմտնող տեղի յե ունենում մրցութեան պայքար մոնոպոլիայի մեջ չմտնող կապիտալիստների միջև (այսպէս կոչված աուտսայդերներ) և, յերկրորդ, աուտսայդերների ու մոնոպոլիաների միջև: Այս պայթարում մոնոպոլիաները կիրառում են ամեն տեսակ միջոցներ, ինչպէս որ. գների ժամանակավոր խիստ իջեցումն իրենց մրցակիցներին սնանկացնելու նպատակով, բոյկոտ հայտարարելը կիցներին անհրաժեշտ հումքից զրկելու նպատակով. մոտոտսայդերներին անհրաժեշտ հումքից զրկելու նպատակով. մոնոպոլիաները կանգ չեն առնում պայքարի այնպիսի յեղանակներին առջև, ինչպէս իրենց մրցակիցների ձեռնարկութեաններին հրկիզումներն ու պայթեցումները:

Մրցութեան է տեղի ունենում նմանապէս և բուն մոնոպոլիաների ներսում: Այն դեպքերում, յերը մոնոպոլիստական միավորութեան մեջ մտած ձեռնարկութեաններն ինքնուրույն են մնում արտադրական տեսակետից (կարտելներ, սինդիկատներ), նրանց

միջև պայքար է տեղի ունենում արտադրանքի ընդհանուր վաճառահանման մասնակցելու բաժնի համար (այսպես կոչված կվոտները): Կարող է կամ սինդիկատ կազմակերպելիս յուրաքանչյուր ձեռնարկութան մասնակցութան բաժինն ընդհանուր վաճառահանման մեջ սահմանվում է ձեռնարկութան արտադրական հզորութան համապատասխան: Կարտելում մասնակցող ամեն մի կապիտալիստ ձգտում է ընդարձակել իր ձեռնարկութունը, տեխնիկապես լավացնել նրան, վորպեսզի այնուհետև իր համար պահանջի վաճառահանման մեջ մասնակցելու ավելի մեծ բաժին: Քանի վոր կապիտալիստների միջև համաձայնութունը կնքվում է նրանց ուժերի հարաբերակցութան հիման վրա, ապա ուժերի այս հարաբերակցութան փոփոխութան հետևանքով սրվում է կվոտների պայքարը: Հաճախ կարտելը քայքայվում է և առաջանում է նոր կարտել:

Նմանապես պայքար է տեղի ունենում միևնույն նյութի մոնոպոլիաների միջև այն դեպքում, յերբ տվյալ ձյուղում գոյութուն ունի վոչ թե մեկ, այլ միքանի մոնոպոլիստական միութուն:

Այնուհետև մրցութունը զարգանում է արտադրության օտարերկրյա նյութերի մոնոպոլիաների միջև, որինակ մրցութուն արհեստական ու բնական նավթի, արհեստական ու բնական մետաքսի, կառուչուկի միջև և այլն: Պայքար է տեղի ունենում միևնույն պահանջմունքը բավարարող վորոշ ապրանքներ մյուսներով փոխարինելու համար. որինակ յերկաթուղային, ավտոմոբիլային և ողային արանսպորտի մրցութունը, ածխի ու նավթի, գրամոֆոնի ու ռադիոյի, ռադիոյի ու լրագրի մրցութունը և այլն և այլն:

Վերջապես, պայքար է մղվում օտարերկրյա նյութերի միջև: Մինչ-մոնոպոլիստական կապիտալիզմում միջազգային մրցութուն տանում էր ցրված կապիտալիստների մասսան: Յերբ հաստատվում է մոնոպոլիաների տիրապետութունը, համաշխարհային շուկայում մրցութունը դառնում է մրցութուն փոքրածիր վ գիզանտ մոնոպոլիաների միջև: Ուստի մրցութունն ունենում է շատ ավելի կտրուկ և սուր բնույթ:

Մոնոպոլիաները, անելով ազատ մրցութունից, չեն վերացնում նրան, այլ գայություն են ունենում նրա վրա և նրա կողքին, սրտով առաջացնելով մի օտար առաջնապես սուր ու կտրուկ հակասություններ, բաղաձայններ, կոնֆլիկտներ» (Լենին, XIX հ. էջ 142: Ընդգծումն իմն է.— Լ. Ս.):

Մոնոպոլիստական կապիտալիզմի անցումային ռեսուրսը կապիտալիստական մոնոպոլիան չի կարող մրցութունը վերացնել հենց այն պատճառով, վոր նա կապիտալիստական մոնոպոլիա չէ, այսինքն արտադրութան հասարակական միջոցների մասնավոր սեփականութան վրա հիմնված մոնոպոլիա: Այս պատճառով մոնոպոլիան գոյութուն ունի մրցութան հետ միասին: Հետևաբար, յեթե, մի կողմից՝ մոնոպոլիաների գոյութունը վկայում է, վոր արտադրողական ուժերը մտել են իրենց զարգացման այնպիսի փուլի մեջ, վոր գործնապես անխուսափելի յե դառնում նրանց լրիվ հանրայնացումը, յեթե մոնոպոլիաներն ապացույց են այն բանի, վոր գործնապես հասունացել է մրցութան լիակատար ազատությունից լիակատար հանրայնացման անցնելու անհրաժեշտությունը, յեթե «մոնոպոլիան անցումն է կապիտալիզմից դեպի ավելի բարձր արտադրական կապիտալիզմ» (Լենին, XIX հ., էջ 142: Ընդգծումն իմն է.— Լ. Ս.),— ապա մյուս կողմից, մոնոպոլիաները, կապիտալիստական մոնոպոլիաներ լինելով՝ չվերացնելով մրցութունը, այլ գոյութուն ունենալով մրցութան հետ միասին և ուժեղացնելով պայքարը կապիտալիստների միջև, ել ավելի սրում են կապիտալիզմի հիմնական հակասութունը, ել ավելի կաշկանդում են հասարակական արտադրողական ուժերի զարգացումը:

Մոնոպոլիան անցումն է դեպի սոցիալիզմ վոչ այն տեսակետից, վոր մոնոպոլիստական կազմակերպութուններն իրենք սոցիալիստական տարրեր են: Կապիտալիստական մոնոպոլիաներն այսպիսի տարրեր չեն և չեն կարող լինել քանի վոր նրանք պատկանում են կապիտալիստներին, և վոչ թե անմիջական արտադրողներին: Սոցիալ-դեմոկրատներն է, վոր փորձում էին և փորձողներին: Սոցիալ-դեմոկրատներն է, վոր սոցիալիստական արձում են մոնոպոլիաները պատկերել իբրև սոցիալիստական արտադրութան սկիզբ («կազմակերպված կապիտալիզմի» և «տնտեսական դեմոկրատիայի» թեորիաները), վորպեսզի բանվոր դասակարգին խաբեն կապիտալիզմի՝ սոցիալիզմի մեջ խաղաղ ներածելու պատրանքներով:

Լենինը ցույց տվեց, վոր մոնոպոլիան անցումն է դեպի սոցիալիզմ միայն հետևյալ յերկակի իմաստով: Նախ՝ մոնոպոլիան անտեսնում է դեպի արտադրութան ամենաբազմակողմանի հանրայնացումը» (Լենին XIX հ., էջ 89), նա վկայում է արտադրութան լիակատար ու բազմակողմանի հանրայնացման գործնական հնարավորութունն ու անհետաձգելի անհրաժեշտությունը. մոնոպոլիաների գոյութունը վկայում է, վոր սոցիալիզմը հենց ուղիղ լի բաղխում է հասարակութան դուռը: Յերկրորդ՝ մոնոպոլիան

միջև պայքար է տեղի ունենում արտադրանքի ընդհանուր վաճառահանման մասնակցելու բաժնի համար (այսպես կոչված կվոտները): Կարտել կամ սինդիկատ կազմակերպելիս յուրաքանչյուր ձեռնարկութան մասնակցութան բաժինն ընդհանուր վաճառահանման մեջ սահմանվում է ձեռնարկութան արտադրական հզորութան համապատասխան: Կարտելում մասնակցող ամեն մի կապիտալիստ ձգտում է ընդարձակել իր ձեռնարկութունը, տեխնիկապես լավացնել նրան, վորպեսզի այնուհետև իր համար պահանջի վաճառահանման մեջ մասնակցելու ավելի մեծ բաժին: Քանի վոր կապիտալիստների միջև համաձայնութունը կնքվում է նրանց ուժերի հարաբերակցութան հիման վրա, ապա ուժերի այս հարաբերակցութան փոփոխութան հետևանքով սրվում է կվոտների պայքարը: Հաճախ կարտելը քայքայվում է և առաջանում է նոր կարտել:

Նմանապես պայքար է տեղի ունենում միևնույն նյութի մոնոպոլիաների միջև այն դեպքում, յերբ ավյալ ձյուղում գոյութուն ունի վոչ թե մեկ, այլ միջանի մոնոպոլիստական միութուն:

Այնուհետև մրցությունը զարգանում է արտադրության արբեք նյութերի մոնոպոլիաների միջև, որինակ մրցութուն արհեստական ու բնական նավթի, արհեստական ու բնական մետաքսի, կառուչուկի միջև կայն: Պայքար է տեղի ունենում միևնույն պահանջ մունքը բավարարող վորոշ ապրանքներ մյուսներով փոխարինելու համար. որինակ յերկաթուղային, ավտոմոբիլային և ողային տրանսպորտի մրցությունը, ածխի ու նավթի, գրամոֆոնի ու ռադիոյի, ռադիոյի ու լրագրի մրցությունը և այլն և այլն:

Վերջապես, պայքար է մղվում արբեք յերկիրների մոնոպոլիաների միջև: Մինչ-մոնոպոլիստական կապիտալիզմում միջազգային մրցութուն տանում եր ցրված կապիտալիստների մասսան: Յերբ հաստատվում է մոնոպոլիաների տիրապետութունը, համաշխարհային շուկայում մրցությունը դառնում է մրցութուն փոքրաթիվ գիզանտ մոնոպոլիաների միջև: Ուստի մրցութունն ունենում է շատ ավելի կտրուկ և սուր բնույթ:

«Մոնոպոլիաները, անելով ազատ մրցությունից, չեն վերացնում նրան, այլ գոյություն են ունենում նրա վրա և նրա կողքին, սրտով առաջացնելով մի օտր առաճնապես սուր ու կտրուկ կապալարյուններ, բաղադրումներ, կոնֆլիկտներ» (Լենին, XIX հ. էջ 142: Ընդգծումն իմն է.— Լ. Ս.):

Մոնոպոլիստական կապիտալիզմը Կապիտալիստական մոնոպոլիան չի կապիտալիզմը արտադրության հասարակական միջոցների մասնավոր սեփականութան վրա հիմնված մոնոպոլիա: Այս պատճառով մոնոպոլիան գոյութուն ունի մրցության հետ միասին: Հետևաբար, յեթե, մի կողմից՝ մոնոպոլիաների գոյութունը վկայում է, վոր արտադրողական ուժերը մտել են իրենց զարգացման այնպիսի փուլի մեջ, վոր գործնապես անխուսափելի յե դառնում նրանց լրիվ հանրայնացումը, յեթե մոնոպոլիաներն ապացույց են այն բանի, վոր գործնապես հասունացել է մրցության լիակատար ազատությունից լիակատար հանրայնացման անցնելու անհրաժեշտությունը, յեթե «մոնոպոլիան անցումն է կապիտալիզմից դեպի ավելի բարձր արտադրական կապիտալիզմ» (Լենին, XIX հ., էջ 142: Ընդգծումն իմն է.— Լ. Ս.), — ապա մյուս կողմից, մոնոպոլիաները, կապիտալիստական մոնոպոլիաներ լինելով՝ չվերացնելով մրցությունը, այլ գոյութուն ունենալով մրցության հետ միասին և ուժեղացնելով պայքարը կապիտալիստների միջև, ել ավելի սրում են կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը, ել ավելի կաշկանդում են հասարակական արտադրողական ուժերի զարգացումը:

Մոնոպոլիան անցումն է դեպի սոցիալիզմ վոչ այն տեսակետից, վոր մոնոպոլիստական կազմակերպություններն իրենք սոցիալիստական տարրեր են: Կապիտալիստական մոնոպոլիաներն այսպիսի տարրեր չեն և չեն կարող լինել, քանի վոր նրանք պատկանում են կապիտալիստներին, և վոչ թե անմիջական արտադրողներին: Սոցիալ-դեմոկրատներն են, վոր փորձում եյին և փորձողներին: Սոցիալ-դեմոկրատներն իբրև սոցիալիստական արձան են մոնոպոլիաները պատկերել իբրև սոցիալիզմի և «տնտեսադրության սկիզբ» («կազմակերպված կապիտալիզմի» և «տնտեսական դեմոկրատիայի» թեորիաները), վորպեսզի բանվոր դասակարգին խաբեն կապիտալիզմի՝ սոցիալիզմի մեջ խաղաղ ներանցելու պատրանքներով:

Լենինը ցույց տվեց, վոր մոնոպոլիան անցումն է դեպի սոցիալիզմ միայն հետևյալ յերկակի խմաստով: Նախ՝ մոնոպոլիան ընտանցում է դեպի արտադրության ամենաբազմակողմանի հանրայնացումը» (Լենին XIX հ., էջ 89), նա վկայում է արտադրության լիակատար ու բազմակողմանի հանրայնացման գործնական հանրավորությունն ու անհետաձգելի անհրաժեշտությունը. մոնոպոլիաների գոյութունը վկայում է, վոր սոցիալիզմը հենց ուղիղ ճանապարհով է հասարակության դուռը: Յերկրորդ՝ մոնոպոլիան

իրբև կապիտալիստական մոնոպոլիա վոչ միայն չի լուրջատրում արտադրութեան լրիվ հանրայնացում, այլ ել ավելի ուժեղացնում է կապիտալիստ-մոնոպոլիստների այժմ արդեն փոքրիկ մի կուլտի կապիտալի գերիշխանութունն ու ճնշումը հասարակութեան վրա:

«Արտադրարարները դառնում են հասարակական, իսկ յուրացումը մնում է մասնավոր: Արտադրարարի հասարակական միջոցները մնում են փոքրաթիվ անձանց մասնավոր սեփականություն: Ձեռք-կանոններն ճանաչվող ազատ մրցարարի բնդիմանուր արջանակները մնում են, և փոքրաթիվ մասնավորիստների մնումը մնացած հասարակարարի միտումը դառնում է հարյուրապատիկ ծանր, ռուտ-փեյի, անհանելի» (Լեներն, XIX հ., էջ 89: Ընդգծումն իմն ես):

Ուստի կապիտալիզմի վերածումը մոնոպոլիստական կապիտալիզմի վոչ միայն մոտեցնում է լիակատար հանրայնացման անհրաժեշտութեան, այլև անհետաձգելի անհրաժեշտութեան՝ այժմ հանրայնացումը կատարելու վոչ այլ կերպ, քան կապիտալի տիրապետութունը բունի տապալելու ճանապարհով, այսինքն պրոլետարական հեղափոխութեան ճանապարհով: «Հասկապես այժմ միմյանց հակառու «սկզբունքներ»—մրցարարն ու մոնոպոլիստը միացումն է, վար եյական է իմպերիալիզմի համար, հասկապես այժմ է, վար նախապատաստում է կրախր, այսինքն սոցիալիստական հեղափոխությունը» (Լեներն, XX հ., էջ 297: Ընդգծումն իմն ես):

2. ԲԱՆԿԵՐԻ ՆՈՐ ԳԵՐԸ: ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼ

Սրբյուրենարբերութեան մեջ կապիտալի համար մակենտրոնացման ու կենտրոնացման հետ միասին տեղի չե ունենում նմանապես բանկերի համակենտրոնացում ու կենտրոնացում: Մի կողմից՝ և հենց վարկային գործում տեղի ունի մրցութուն, վոր տանում է գեպի համակենտրոնացում, իսկ մյուս կողմից՝ արդյունաբերութեան համակենտրոնացման աճումն առաջացնում է բանկերի աճում, վորոնք ինչպես մենք տեսանք (տես 1 պր. էջ 224—225) միջնորդական դեր են կատարում ժամանակավորապես ազատ փողային կապիտալիստների բաշխման գործում արդյունաբերական ու առևտրական կապիտալիստների միջև:

Թե XX դ. սկզբին, այսինքն այն ժամանակ, յերբ կապի-

տալիզմը վերջնականապես վերածվեց իմպերիալիզմի, ինչ աստի-անի հասավ բանկերի համակենտրոնացումը, ցույց են տալիս հետևյալ տվյալները: Գերմանիայում 1912 թ. կար 172 բանկի միլիոն մարկից բարձր կապիտալով: Նրանցից Բեռլինի 9 խո-րը բանկ, այսինքն բանկերի ընդհանուր թվի 5,20% (չհաշված բարձր բանկերը, վոր մեկ միլիոն մարկից պակաս կապիտալ ու-նեն) կենտրոնացնում էին բոլոր ավանդների 49%: 1926 թ. արդեն միայն 6 ամենախոշոր բանկեր կենտրոնացնում էին բո-լոր ավանդները 82,50%: Անգլիայում բանկերի թիվը 1890 թ. կողմ 104-ից 1931 թ. հասավ 43-ի, իսկ բանկերի տրամադրու-թյան տակ յեղած միջոցների գումարը այս նույն ժամանակամի-ջակում 464 միլ. ֆ. ստերլինգից հասավ 963 միլիոնի: Լոնդոնի ինդ խոշորագույն բանկ (այսպես կոչված «մեծ հնդյակ») 1900 թ. իրենց մեջ կենտրոնացնում էին յերկրի բոլոր բանկային ավանդների 27%: 1913 թ. 39,70%, իսկ 1924 թ. արդեն 72,4%: Բանկերի համակենտրոնացման այսպիսի պատկեր ենք տեսնում նաև ֆրանսիայի իմպերիալիստական յերկիր-երում:

Այնպես, ինչպես արդյունաբերութեան մեջ համակենտրոնա-վումն իր զարգացման բարձր աստիճանի վրա «ընդհուպ մոտեց-նում է մոնոպոլիային», այնպես ել բանկային գործում համա-կենտրոնացման զարգացման վորոշակի աստիճանի վրա նրանից նման է բանկային մոնոպոլիան:

Յերբ փողային ազատ կապիտալները դադարում են բազմա-թիվ մանր բանկերում ցրված լինելուց և համակենտրոնանում են սակավաթիվ խոշոր բանկերում, այս վերջիններս հսկայական անտեսական իշխանութուն են ստանում ամբողջ տնտեսութեան վրատմամբ: Այստեղ բանկերի գործարքների ու կապիտալների մեջ քանակական աճումն անխուսափելիորեն հանգում է այն բանին, վոր բանկերի դերն արմատապես փոխվում է:

Իր մեջ համախմբելով բոլոր կապիտալիստների ընթացիկ փողայինը, խոշոր բանկերի մի փոքրիկ խմբակ հնարավորու-թյուն է ստանում իմանալու նրանց գործերի վիճակը, վերահա-սելու նրանց և վերջապես վարկի պայմանները վատթարացնե-լու կամ բարելավելու միջոցով իրեն յինթարկելու արդյունաբե-րական կապիտալիստներին և համապատասխան ձևով ուղղու-թյուն տալու նրանց գործունեյութանը: Իսկ սա նշանակում է, վոր «բանկային գործը զարգացնելու և նրան փոքրաթիվ հիմնարկ-ներում համակենտրոնացնելու հեռ գուրքերաց բանկեր միջնորդեն-

րի համեստ դերից գերանում և դառնում են ամենագոր մոնոպո-
լիսներ, վարձի սեւրիւում են կապիտալիսներն ու մանր սնեստ-
սերերի ամբողջութամբ վերցրած համարյա ամբողջ փողային կա-
պիտալը, ինչպես և սվյալ յերկրի և մի ամբողջ շաբ յերկրներին
արտադրութեամբ միջոցներին և հումքի մեծ մասը» (Լենին, XIX հ.,
էջ 93: Ընդգծումն իմն է:—Լ. Ս.):

Բանկերի պարզ միջնորդներից ամենադոր մոնոպոլիստներն
վերածվելը չափազանց արագացնում է բուն արդյունաբերու-
թյան մեջ համակենտրոնացման պրոցեսն ու մոնոպոլիստներին
առաջացման պրոցեսը: Առաջին՝ մոնոպոլիստ բանկերն առաջին
հերթին վարկավորում են և այն ել ավելի ձեռնտու պայման-
ներով են վարկավորում մոնոպոլիստական կազմակերպութուն-
ների մեջ միավորված խոշոր ձեռնարկութուններին: Յերկրորդ
բանկերն իրենք հարածուն չափով անմիջականորեն արդյունա-
բերության մեջ ներգնում են իրենց տրամադրության տակ գտնը-
ված կապիտալները:

Արդյունաբերության այս աճող յենթարկումը բանկերին և
բանկերի կողմից իրենց միջոցների անմիջական ներդրումն ար-
դյունաբերության մեջ չափազանց հեշտացված է շնորհիվ այն
բանի, զոր կապիտալիզմի մոնոպոլիստական կապիտալիզմ գառ-
նալու ժամանակ ընդհանուր տարածում են գտել փայտախրահան
ընկերությունները:

Փայտախրահան ընկերու-
թյուններ

Փայտախրահան ընկերության ձեռով կազ-
մակերպված ձեռնարկության կապիտալը
վորեկ մեկ կապիտալիստի չի պատկանում:

Փայտախրահան ընկերության հիմնադիրը կամ հիմնադիրները
(վորոնց թվի մեջ է մտնում նաև բանկը) բաց են թողնում վո-
րոշակի թվով ակցիաներ: Յեթե փայտախրահան ընկերության
կապիտալը պետք է կազմի որինակ 1 միլ. ուրբի և յեթե ամեն
մի ակցիայի գինը սահմանված է 100 ո., ապա բաց է թողնվում
10 հազար հատ հարյուր ուրբյանոց ակցիաներ: Այս ակցիաներն
մի մասը գնում են ընկերության հիմնադիրներն իրենք, իսկ
մյուս մասը՝ ուրիշ կապիտալիստներ: Ամեն մի փայտախր հեռնար-
կության սեփականակիցն է: Գործերը վարում է փայտախրերի
ընդհանուր ժողովում ընտրված վարչությունը (ընդվորում ամեն
մի փայտախր այնքան ձայն ունի, զորքան ակցիաներ ունի): Ամեն
մի փայտախր իրավունք ունի ստանալու շահույթի (գրիվիդենդի)
վորոշակի մասը իր գնած ակցիաների թվի համապատասխան:

Թեև ամեն մի փայտախր ձայնի իրավունք ունի փայտախրեր

ի ընդհանուր ժողովում, բայց փաստորեն ընկերության գործե-
րը գտնվում են խոշոր կապիտալներով ակցիաներ ունեցող խոշոր
փայտախրերի ձեռքին: Փորձը ցույց է տալիս, զոր բավական է
ուսենալ ակցիաների 40% -ը, զորպեսզի վճռական նշանակու-
թյուն ունենաս փայտախրերի ընդհանուր ժողովում վարչություն
ընտրելիս և մնացած բոլոր հարցերը լուծելիս: Այսպիսով, խոշոր
փայտախրերը հանդիսանում են ընկերության փաստական տերե-
րը, նրանք տնտրինում են վոչ միայն ձեռնարկության մեջ մտ-
ցրած իրենց սեփական կապիտալը, այլև մնացած բոլոր փայտախ-
րերի կապիտալը: Հետևաբար փայտախրական ընկերությունները
հանդիսանում են կապիտալի կենտրոնացման մի ձևը:

Բանի վոր ամեն մի փայտախր ուզած ըրպելին կարող է
ծախել իր ակցիաները, ապա ձեռնարկության փայտախրահան
նկը կապիտալը գարձնում է չափազանց շաբձուճակ և սրա նե-
սվաթին դիմագրկում է նրան: Փայտախրերը վոչ մի առնչություն
վրանեն արտադրության հետ: Փայտախրական ընկերության պատ-
չունեն արտադրության մեջ արտադրությունը գտնվում է վար-
կանող ձեռնարկության մեջ արտադրությունի տակ, իսկ փայտախրերը,
նու զիրեկտորներին ղեկավարության տակ, իսկ փայտախրերը,
այս թվում նաև հիմնադիր փայտախրերը միմիայն հանդիսանում
են յեկամուտ ստացող սեփականատերեր: Ձեռնարկություններին
փայտախրական ձեռ մեջ տեղի յե ունենում կապիտալի սեփակա-
նության անջատում արտադրության կառավարումից: Ձեռնարկու-
թյունների փայտախրական արտադրությունը հնարավոր է
ապացուց է, զոր հասարակական արտադրությունը հնարավոր է
նաև կապիտալիստների մեկուսացման ժամանակ:

Վորչափով վոր ձեռնարկության փայտա-
խրական ձեռն ընդհանուր տարածում է
գտել, վորչափով վոր կապիտալիստական
մոնոպոլիստներն ել կազմակերպված են փայտախրական ընկե-
րությունների ձեռով, ապա չափազանց ուժեղանում է բանկերի
տերեր մոնոպոլիստների առաջացման և կապիտալի համակենտրո-
նացման մեջ: Խոշոր բանկերն իրենց են յենթարկում արդյունա-
րությունը վոչ միայն վարկի միջոցով, այլև համապատասխան
ձեռնարկությունների ակցիաները գնելու միջոցով: Մոնոպոլիստ-
բանկն այս դեպքում հարկ չի դրում գնելու տվյալ ձեռնարկու-
թյան բոլոր ակցիաները. նա միայն գնում է նրանց այն մասը,
զոր ապահովում է բանկի վճռական դերը փայտախրական ընկե-
րության մեջ: Բացի սրանից, փայտախրական ընկերություն հիմ-

նելիս ակցիաները բաց են թողնվում բանկի միջոցով, և բանկն ամենասկզբից հանդիսանում է ընկերության հիմնադիրներից մեկը:

Արդյունաբերության՝ բանկերին յենթարկվելու գործում առանձնապես մեծ նշանակություն ունի այսպես կոչված «մասնակցության սխեմը», յերբ սահմանվում է վորոշ փայտաիրական ընկերությունների կախումը մյուսներից: Յենթադրենք, թե վորև խոշոր բանկ, վոր ունի 5 միլ. ուրբու կապիտալ, գնել է վորև փայտաիրական ընկերության ակցիաներից 2 միլ. ուրբու: Յեթե այս վերջինս իր հերթին նույն ձևով մասնակցում է ուրիշ փայտաիրական ընկերության մեջ, ասենք, 4 միլ. ուրբու կապիտալով, ապա դուրս է գալիս, վոր բանկն արդեն գերիշխում է վո՛չ միայն առաջին, այլև յերկրորդ փայտաիրական ընկերության վրա և տնորինում է բանկի կապիտալին միքանի անգամ գերազանցող կապիտալ: Այսպիսով, խոշոր մոնոպոլիստ բանկերն իրենց են յենթարկում արդյունաբերության, տրանսպորտի, առևտրի և հենց բանկային գործում՝ յեղած հսկայական թվով փայտաիրական ընկերություններ: Այսպես, որինակ, դեռ մինչև պատերազմը Գերմանիայի խոշորագույն բանկը—Գերմանական բանկը—անմիջականորեն մասնակցում էր 30 բանկերի մեջ. այս վերջիններից 14-ը մասնակցում էին դարձյալ 48 բանկի մեջ, վորոնցից 6-ը մասնակցում էին դարձյալ 9 բանկի մեջ: Այսպիսով, գերմանական բանկը փաստորեն գերիշխում էր 87 բանկերի վրա, իսկ նրանց միջոցով նաև հսկայական թվով արդյունաբերական ձեռնարկությունների վրա:

Բայց յերբ բանկը դառնում է արդյունաբերական ձեռնարկությունների փայտեր և «մասնակցության սխեմի» միջոցով իրեն է յենթարկում բազմաթիվ արդյունաբերական, առևտրական ու բանկային ձեռնարկություններ, ապա նա արդեն դադարում է հին մտքով բանկ լինելուց,—բանկն արդեն հանդես է գալիս արդյունաբերական կապիտալիստի դերում: Մյուս կողմից՝ արդյունաբերական խոշոր մոնոպոլիստներն էլ դառնում են բանկերին մասնակցողներ նրանց ակցիաները գնելու միջոցով: Վո՛չ միայն բանկերն ունեն իրենց ներկայացուցիչներն արդյունաբերական ընկերությունների վարչություններում ու հսկիչ խորհուրդներում, այլև հակառակը՝ արդյունաբերական խոշոր միավորությունները ներկայացուցիչներ ունեն բանկերի վարչություններում ու խորհուրդներում: Ձեզվում է արդյունաբերական ու բանկային մոնոպոլիաների միջի սահմանը: Խոսքը մոնոպոլիս-

ների մի փոքրիկ խմբակ գերիշխում է թե՛ արդյունաբերության, թե՛ առևտրի, թե՛ վառակի վրա:

Յերբ արդյունաբերության ու բանկային գործի համակենտրոնացման դարգացման վորոշակի աստիճանի վրա այս համակենտրոնացումից աճում են մոնոպոլիաները, տեղի յե ունենում խոշոր մոնոպոլիստական արդյունաբերական կապիտալի սերտաձումը խոշոր բանկային մոնոպոլիստական կապիտալի հետ,—առաջանում է ֆինանսական կապիտալ:

«Արտադրության համակենտրոնացում. մոնոպոլիաներ, վոր աճում են նրանից. բանկերի ձուլում կամ սերտանում արդյունաբերության հետ—աճա ֆինանսական կապիտալի առաջացման պատճառով և այս գաղափարի բովանդակությունը» (Լենին, XIX հ., էջ 107: Ընդգծում իմն է.—Լ. Ս.):

Իբրև ֆինանսական կապիտալի հիմնարկներ, բանկերն իրենց մեջ համախմբում են ամբողջ կապիտալիստական տնտեսության ղեկավարման ու կառավարման թելերը, նրանք «հազարավոր ու հազարավոր ցրված տնտեսություններ» վեր են ածում «համազգային կապիտալիստական միասնական տնտեսության» (Լենին XIX համաշխարհային-կապիտալիստական տնտեսության» (Լենին XIX հ., էջ 96): Յեթե արդյունաբերության մի ամբողջ ձյուղում, իսկ հաճախ էլ միքանի ձյուղերում խոշորագույն ձեռնարկություններ (կոմբինատներ) միավորող արդյունաբերական մոնոպոլիաները (կոմբինատներ) անցնում են հանդիսանում մրցության լիակատար ազատությունանցնում են հանդիսանում մրցության լիակատար ազատությունից դեպի լիակատար համայնացում, յեթե նրանցում նախադրելից դեպի լիակատար համայնացում յոցիալիստական կազմալինները հասունացել են արտադրության սոցիալիստական կազմակերպման համար, ապա յերկրի ամբողջ տնտեսության նկատմամբ կոնտրոլն ու հսկողությունը իրենց ձեռքում կենտրոնացնող բանկերն այնպիսի հիմնարկներ են, վորոնք կարող են ողտադրել արտադրությունը պլանաչափ կազմակերպելու համար ամբողջ յերկրի մասշտաբով: «Բանկերը հասարակական մասշտաբով ստեղծում են արտադրության միջոցների ընդհանուր հաշվետարության ու ընդհանուր բաշխման ձև, բայց հատկապես միայն ձև» (Մարքս, կապիտալ, II հ., էջ 435—436):

Բայց ինչպես վոր արդյունաբերական ֆինանսական ուղեգրիսիա մոնոպոլիաները, աշխատանքի հանրայնացումը բարձրացնելով ամենաբարձր աստիճանի, վոր հնարավոր է կապիտալիզմի ժամանակ, չեն դադարում կապիտալիստական մոնոպոլիաներ լինելուց և ուստի չեն վերացնում անարխիան, այլ ուժեղացնում են և էլ ավելի արգելակում արտադրողական

ուժերի զարգացումը,—այնպես ել խոշոր մոնոպոլիստ—բանկերը՝ համախմբելով ամբողջ յերկրի տնտեսութեան կոնտրոլը, չեն դադարում կապիտալիստական հաստատութիւններ լինելուց և ուստի իրենց կարողութեանն սգտագործում են վոչ թե հասարակական արտադրութեան պլանայափ կազմակերպման համար, այլ ժողովրդական մասսաներին կողոպտելու համար հոգուտ ֆինանսական կապիտալի մագնատներին մի փոքրիկ խմբի:

Արտադրութեան միջոցների ընդհանուր բաշխում—ահա, թե գործի ձևական կողմից ինչ է աճում արդի բանկերից, վորոնք Ֆրանսիայում լինելով ինչ-վոր յերեքից—վեց և Գերմանիայում վեցից—ութ խոշորագույն բանկ, տնորինում են բազմաքանակ միլիարդներ: Բայց արտադրութեան միջոցների այս բաշխումն իր բովանդակութեամբ բնավ «ընդհանուր» չէ, այլ մասնավոր, այսինքն համապատասխանեցրած խոշոր—և առաջին հերթին խոշորագույն մոնոպոլիստական կապիտալի շահերին, վոր գործում է այնպիսի պայմաններում, յերբ բնակչութեան մասսան ապրում է կիսաքաղց, յերբ յերկրագործութեան ամբողջ զարգացումն անհուսալիորեն հետ է մնում արդյունաբերութեան զարգացումից, իսկ արդյունաբերութեան մեջ «ծանր ինդուստրիան» տուրք է վերցնում նրա բոլոր ճյուղերից» (Լեճին, XIX հ., էջ 99):

Այսպիսով, ֆինանսական կապիտալ նշանակում է կապիտալիստների մի փոքրիկ խմբակի գերիշխանութիւնն ամբողջ հասարակական արտադրութեան վրա, ֆինանսական ոլիգարխիայի¹ գերիշխանութիւնն, վորն իր հզորութեանն սգտագործում է բանվոր դասակարգի ու բնակչութեան բոլոր աշխատավորական խավերի շահագործումն ուժեղացնելու համար:

Ֆինանսական կապիտալը փաստորեն իրեն է յենթարկում բուրժուազիայի ամբողջ պետական ապարատը, անկախ նրանից՝ թե ինչ ձև ունի բուրժուական պետութիւնը: Բուրժուական դեմոկրատիան սոսկ մի շիրմա յի ֆինանսական ոլիգարխիայի խարդախ գործարքների համար: Պատգամավորներին ու խոշոր չեմպիոններին կաշառելու միջոցով, բանկերում ու մոնոպոլիստական այլ կազմակերպութիւններում նրանց յեկամտավոր պաշտոններ տրամադրելու միջոցով ֆինանսական ոլիգարխիան լրիվ ու ամբողջութեամբ տիրապետում է պետական ապարատին, վորք մի գործիք է հանդիսանում նրա վոչ միայն քաղաքական այլև տնտեսական գերիշխանութեան համար: «Մոնոպոլիան, քանի վոր

¹ Ոլիգարխիա՝ մարդկանց փոքրիկ խմբակի գերիշխանութիւն:

նա կազմվել է և տնորինում է միլիարդներ, քացարձակ անխուսափելիութեամբ թափանցում է հասարակական կյանքի բոլոր կողմերի մեջ, անկախ քաղաքական կառուցվածքից» (Լեճին, XIX հ., էջ 116):

Ֆինանսական կապիտալը, վոր կապիտալիստական մոնոպոլիան հասցնում է նրա ամենաբարձր աստիճանին,—ֆինանսական մագնատների մի խմբակի անկոնտրոլ գերիշխանութիւնը, ել ավելի սրում է կապիտալիզմի հիմնական հակասութիւնը և ուժեղացնում մոնոպոլիստական կապիտալիզմի անցումային բնույթը:

Մոնոպոլիստների ու ֆինանսական կապիտալի գերիշխանութիւնը չի սահմանափակվում այն յերկիրների սահմաններով, վորտեղ արտադրութեան համակենտրոնացումը հասել է իր զարգացման ամենաբարձր աստիճանին. նա տարածվում է նաև ավելի հետամնաց յերկիրների վրա: Իմպերիալիզմը հաւաքաբար հանդիսանում է ֆինանսական կապիտալի գերիշխանութեան ու կեղեքման սխտեմ է: Ֆինանսական կապիտալն իրեն է յենթարկում ամբողջ աշխարհը և կեղեքում հետապալն յերեն է յենթարկում ամբողջ աշխարհը և կեղեքում հետամնաց յերկիրներին, ժողովուրդներին: Այս գերիշխանութեան կարևորագույն գործիքներից մեկը կապիտալի արտահանումն է:

3. ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄԸ

Կապիտալի արտահանումը մի յերկրից մյուսը ապրանքների արտահանումից տարբերվում է հետևյալով: Յերբ արտահանվում է ապրանքը, ապա նրանում արդեն պարփակված է հավելյալ արտահանքը, վոր արտադրված է այս ապրանքն արտահանած յերկրում: Թեք, վոր արտադրված է այս ապրանքն արտահանած յերկրում, Արտաքին շուկայում, այսինքն ապրանքն ներմուծող յերկրում, ապրանքի մեջ պարփակված հավելյալ արժեքը միայն իրացվում է, փոխարկվում է փողի: Այլ է դրութիւնը կապիտալն արտահանելիս:

Կապիտալն արտահանվում է վարկային և արտադրողական կապիտալի ձևով: Վարկային կապիտալի արտահանումը հանդիսանում է փոխառութիւն, վոր արտահանող յերկրի կապիտալիստները տրամադրում են մյուս յերկրի կառավարութեանը կամ յիմաց տոկոսներ է վճարում: Այս դեպքում հավելյալ արժեքն յիմաց տոկոսներ է վճարում: Այս դեպքում հավելյալ արժեքն արտահանում, այլ այն յերկրի, վոր կապիտալ է արտահանում, այլ այն յերկրի, վոր կապիտալ է ներմուծում, և հավելյալ արժեքը հոսում է դեպի կապիտալ արտահանող կապիտալիստները: Ճիշտ այդպես ել կապիտալը արտադրութեան մի-

ընդհանրի ձևով արտահանելու, յերբ կապիտալիստներն իրենց ձեռնարկությունները հիմնում են ուրիշ յերկրում, հավելյալ արժեքը ստեղծվում է կապիտալ ներմուծող յերկրում և յուրացվում կապիտալ արտահանող յերկրի կապիտալիստների կողմից:

Կապիտալի յերկու ձևով արտահանումն էլ տեղի յե ունեցել մոնոպոլիստական կապիտալիզմից շատ առաջ, բայց նա չէ գերիշխել յերկիրների միջև գոյություն ունեցող հարաբերություններում,—գերիշխել է անյրանքների արտահանումը: Միայն մամուլոյիստական կապիտալիզմի ժամանակաբաժանումն է, վոր կապիտալի արտահանումը գերազուցում է պարսնակների արտահանումը, և ճեշտական հարաբերություններ յերկիրների միջև առաջին հերթին վորոշվում են կապիտալի արտահանումով: Կապիտալի արտահանման այս գերակշռումը պայմանավորվում է կապիտալիզմի մոնոպոլիստական կապիտալիզմ դառնալով:

Կապիտալիզմի արտահանման պատճառները Մոնոպոլիստների ու Ֆինանսական կապիտալիզմի գերիշխանությունը հանգում է այն բանին, վոր իմպերիալիստական յերկիրներում առաջանում է կապիտալի ավելցուկ, վորը և արտահանվում է հետամնաց յերկիրները: Այս «ավելցուկ» կապիտալը գոյանում է հետևյալ հիմնական պայմանների հետևանքով, վոր ստեղծում է Ֆինանսական կապիտալի գերիշխանությունը:

1. Մասսաների կյանքի ցածր մակարդակը: Կապիտալիզմին առհասարակ հատուկ է բանվոր դասակարգի ու աշխատավորական մասսաների աղքատացում, իսկ Ֆինանսական կապիտալի ժամանակաշրջանում աղքատացումը չափազանց ուժեղանում է, և մասսաների գնողական ուժը նվազում է այն բանի հետևանքով, վոր մոնոպոլիստները գները պահպանում են բարձր մակարդակի վրա: Յերկրի ներսում ապրանքները ծախվում են ավելի բարձր գներով, քան արտաքին շուկայում (դեն շարժած եքսպորտ, դեմպինգ): Ներքին շուկայի նեղանալու հետևանքով կապիտալներին մի մասը դառնում է ավելցուկ:

2. Ուժեղանում է արտադրության տարբեր ճյուղերի զարգացման անհամաչափությունը, առանձնապես ուժեղանում է դյուր դատնտեսության զարգացման հետ մնալը: Յեթե կապիտալիզմը կարողանար վերացնել գյուղատնտեսության հետ մնալը արդյունաբերությունից, ապա ավելցուկ կապիտալների մի մասը կդադարեր ավելցուկ լինելուց:

3. Ուժեղանում է առանձին յերկիրների զարգացման անհամաչափությունը: Հետամնաց յերկիրներում կապիտալի որդանա-

կան կազմը ավելի ցածր է, և այս պատճառով շահույթի միջին նորման ավելի բարձր է, քան զարգացած յերկիրներում: Հետամնաց յերկիրներում բանվորական ուժն ու հումքն ավելի եժան են: Այս բոլորն ավելի ձեռնտու յե դարձնում կապիտալի գործադրումը հետամնաց յերկրում և ֆինանսական կապիտալի յերկիրներում ստեղծում է կապիտալի «ավելցուկ»:

«Բացի դեռ կապիտալիզմը մնում է կապիտալիզմ, կապիտալի ավելցուկը օրջանառվում է վոյ բե բարձրացնելու համար սլյալ յերկրի մասսաների կյանքի մակարդակը, վորովհետև սա կլինեք կապիտալիստների օտնույթի իջեցում, այլ օտնույթը բարձրացնելու համար՝ կապիտալի արտահանումն, հետևանց յերկիրներն արտահանման յու միջոցով» (Լենին, XIX հ., էջ 120: Ընդգծումն իմն է.—Լ. Ս.):

Թե վորքան արագ է աճում կապիտալի արտահանումը XX դ. սկզբին, ցույց են տալիս հետևյալ տվյալները: Արտասահման արտահանված կապիտալների ընդհանուր գումարը Անգլիայում 1902 թվից մինչև 1914 թ. մեծացավ 62 միլիարդ ֆրանկից մինչև 75—100 միլիարդ, Ֆրանսիայում 27—37 մլրդ. ֆրանկից մինչև 60 մլրդ. Գերմանիայում 12,5 մլրդ. ֆրանկից մինչև 44 մլրդ.: Հյուսիս-Ամերիկյան Միացյալ Նահանգները մինչև պատերազմ մի յերկիր էյին, վորտեղ կապիտալի ներմուծումը գերակշռում էր արտահանմանը: Միայն պատերազմից հետո ՀՄՄՆ դերը կապիտալիզմի համաշխարհային արտահանման մեջ արմատապես փոխվեց: 1910 թ. Գերմանիայի, Անգլիայի ու Ֆրանսիայի բոլոր յերկրում էյին Յեվրոպայում, 36,5% Անգլիայում (Հյուսիսային և Հարավային) և 31,5% Ասիայում, Աֆրիկայում ու Ավստրալիայում: Ուրիշ խոսքով՝ այս յերկիրներից արտահանված կապիտալի յերկու յերրորդից ավելին տեղավորված էր արտայեվրոպական հետամնաց յերկիրներում: «Ֆինանսական կապիտալը, կարելի յե հետամնաց յերկիրներում: «Ֆինանսական կապիտալը, կարելի յե հետամնաց յերկիրներում է առաջին բոլոր յերկիրների վրա» (Լենին, XIX հ., էջ 213: Ընդգծումն իմն է.—Լ. Ս.):

1914—1918 թթ. համաշխարհային պատերազմից հետո բավականաչափ տեղաշարժեր կատարվեցին կապիտալիստների համաշխարհային արտահանության մեջ առանձին յերկիրների դերի փոփոխության իմաստով: Բայց կապիտալի ընդհանուր արտահանումը չնվազեց, այլ մեծացավ: Այսպես յերկիրներում արտահանումը (Անգլիա, Ֆրանսիա, Նորս իմպերիալիստական յերկիրներում (Անգլիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա և ՀՄՄՆ) արտահանված կապիտալների ընդհանուր գումարը 1913 թ. կազմում էր 1,2 մլրդ. դոլար, իսկ

հայտությունն և գտնուած այն փաստը, վոր արտադրողական ուժերը հատուկացել են լիակատար հանրայնացման ու պլանաչափ կազմակերպության համար վոչ միայն ազգային, այլև համաշխարհային մասշտաբով:

Միջազգային մոնոպոլիաների Եռանկյունը

Յեթե կապիտալիստների մոնոպոլիստական միավորություններն առանձին յերկիրներին ներսում չեն վերացնում մրցությունները, չեն կազմակերպում տնտեսությունը յերկրի ներսում, այլ, ընդհակառակը, ուժեղացնում ու սրում են պայքարը, ապա միջազգային մոնոպոլիաներն ավելի քիչ կարող են արտադրությունը կազմակերպել համաշխարհային մասշտաբով: Միջազգային մոնոպոլիաներն ավելի պակաս կայուն են, քան առանձին յերկիրներին ներսի մոնոպոլիաները: Յերբ կարտելային համաձայնություն և կնքվում խոշոր կապիտալիստների միջև, նրա հիմքն և դարձվում նրանց ուժերի հարաբերակցությունը. մեծ կապիտալ ունեցող կապիտալիստները մեծ բաժին են ստանում վաճառահանումից: Բայց զարգացման անհամաչափության հետևանքով ուժերի հարաբերակցությունը մշտապես փոխվում է, և ժամանակի ընթացքում դասավորվում է ուժերի այնպիսի հարաբերակցություն, վորին դադարում է համապատասխանելուց նախկին համաձայնությունը, վոր կնքված է այժմ արդեն գոյություն չունեցող հին ուժերի հարաբերակցության հիման վրա: Պայքար և սկսվում մոնոպոլիստական միավորության մասնակիցների միջև համաձայնության պայմանները վերաքննելու համար, պայքար, վոր վերջանում է կամ կարտելի քայքայումով ու նորի առաջացումով կամ թե չե ուժերի նոր հարաբերակցության հիման վրա նոր համաձայնություն կնքելով:

Միջազգային կարտելներում այս պայքարը շատ ավելի սուր բնույթ ունի: Առանձին յերկիրների զարգացման անհամաչափությունը, ինչպես ցույց կտրվի ստորև (սույն գլխի § 9-ում) ել ավելի ուժեղանում է իմպերիալիզմի ժամանակ մինչմոնոպոլիստական կապիտալիզմի համեմատությամբ: Ուստի միջազգային կարտելներին մասնակցողներին ուժերի հարաբերակցությունն արագորեն փոփոխվում է: Միջազգային մոնոպոլիստական միավորությունները մեծ մասամբ չեն կարող ստեղծել տրեստների ձևով, վորտեղ լրիվ ձուլվում են միավորության մեջ մտնող ձեռնարկությունները, — նրանք գոյություն ունեն գլխավորապես իբրև կարտելներ, վորոնք առհասարակ ավելի պակաս կայուն կազմակերպություն են, քան տրեստները: Վերջապես միջազգային կարտելային համա-

ձայնության պայմանները վորոշելու համար պայքարելիս նրա մասնակիցները՝ առանձին իմպերիալիստական յերկիրների մոնոպոլիստական միություններն իրենց ձեռքին ունեն ներգործության այնպիսի միջոց, վորպիսին չունեն միևնույն յերկրի կապիտալիստները յերկրի ներսում մոնոպոլիստական միավորություն կազմելու: Այս միջոցը պետության ղինված ուժն է: Ուժերի հարաբերակցություն փոփոխության դեպքում շուկաների բաժանման պայքարը մղվում է նաև պատերազմի միջոցով: Այսպես, 1914—1918 թ. թ. համաշխարհային իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ քայքայվեցին համարյա բոլոր միջազգային կարտելները, իսկ պատերազմից հետո նորերը ստեղծվեցին արդեն պատերազմի հետևանքով դասավորված ուժերի հարաբերակցության հիման վրա: Բայց պատերազմից հատուկացած 15 տարվա ընթացքում ուժերի հարաբերակցությունը կրկին փոփոխվեց, և այս պատճառով գործն ընթանում է դեպի նոր վերաբաժանում:

Այսպիսով միջազգային կարտելները հաճախում են վոչ թե աշխարհի բաժանման համար մղվող պայքարի դադարեցումը և վոչ թե անցում դեպի իմպերիալիստական յերկիրների խաղաղ համաբուժումը, այլ միայն պայքարի վարժակի ձև: Պայքարը գործակցություն, այլ միայն պայքարի վարժակի ձև: Պայքար և մտում է, նրա բովանդակությունը չի փոխվում — սա պայքար է «առաջավոր» իմպերիալիստական յերկիրների ֆինանսական մագնատների փոքրիկ խմբի կողմից ամբողջ յերկրագնդի բնակչության շահագործման մեջ հնարավորության չափ մասնակցություն թյան մեծ բաժին ունենալու համար: Իսկ պայքարի ձևերը փոխվում են: Պայքարը տեղի յե ունենում մերթ «խաղաղ» ձևով, ժամանակավոր կարտելային համաձայնությունների ձևով, մերթ բացահայտ ղինված ընդհարման, պատերազմի ձևով:

«Պայքարի ձևը կարող է փոխվել և մշտապես փոխվում է կախում ունենալով տարբեր, համեմատաբար մասնակի ու ժամանակավոր պատճառներից, իսկ պայքարի ելույթները, նրա դասանակավոր բովանդակությունը և զուգակի չի կարող փոխվել, քանի կարգային բովանդակությունը» (Լենին, XIX հ., էջ 130):

Տ. ԱՇԽԱՐՀԻ ՏԵՐԻՏՈՐԻԱԼ ԲԱԺԱՆՈՒՄԻ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ, ՅԵՎ, ՊԱՅԲԱՐԸ ՆՐԱ ՎԵՐԱԲԱԺԱՆ ՀԱՄԱՐ

Կապիտալն արտահանելու և միջազգային կարտելներ կազմելու միջոցով ֆինանսական կապիտալի մտղնատներն աշխարհը

միմյանց միջև բաժանում են անհետապես: Բայց աշխարհի այս անտեսական բաժանմանն անխուսափելիորեն հետևում է նրա տերիտորիալ-քաղաքական բաժանման պայքարը համապատասխան իմպերիալիստական պետությունների միջև, վորովհետև պետությունը ֆինանսական ոլորտիսիայի ձեռքին վոչ միայն գործիք է յերկրի ներսի կեղեքման համար, այլև նրա պայքարի գործիքն է մյուս յերկրներին աշխատավորական մասսաների շահագործման համար: Աշխարհի անտեսական բաժանման պայքարը ձևում է պայքար նրա տերիտորիալ բաժանման համար, հետամընաց յերկրներն իմպերիալիստական պետություններին քաղաքականորեն յենթարկելու համար:

Շտաբի բաժանման վախճանը

Իմպերիալիզմի համար բնորոշ է վոչ թե աշխարհի տերիտորիալ բաժանման պայքարը, այլ այն փաստը, վոր XX դ. սկզբին, այսինքն իմպերիալիզմի ժամանակաօրջանի սկզբին ամբողջ յերկրագունդն արդեն բաժանված եր իմպերիալիստական պետությունների միջև: Այս մասին վկայում են հետևյալ տվյալները:

1876 թ. գաղութներ ունեցող բոլով յեվրոպական պետություններին, ինչպես և Հյուսիս-ամերիկյան միացյալ Նահանգներին պատկանում եր Աֆրիկայի հողային ամբողջ տարածություն 10,8%,-ը, 1900 թ.—արդեն 90,4%,-ը, Պոլինեզիայում (Մեծ ավիկանոսի կղզիները) 1876 թ.—56,8%,-ը, իսկ 1900 թ.—98,9%,-ը, Ասիայում 1876 թ.—51,5%,-ը, իսկ 1900 թ.—56,6%,-ը: Ավստրալիայում 100%,-ը և 100%,-ը: Ամերիկայում 27,5%,-ը և 27,2%,-ը: Յեթե նկատի ունենաք, վոր Ասիայի բավականաչափ մասը (Չինաստան, Պարսկաստան, Թյուրքիա), ինչպես և Հարավային Ամերիկայի բոլոր պետությունները կիսակախման մեջ եյին գտնվում խոշոր կապիտալիստական յերկրներին, ապա այս թվերը ցույց են տալիս, վեր XX դ. սկզբին ամբողջ աշխարհն արդեն բաժանված եր իմպերիալիստական յերկրներին միջև:

1914 թ. 6 «մեծ պետություն» (Անգլիա, Ռուսաստան, Ֆրանսիա, Գերմանիա, ՀԱՄՆ և Ճապոնիա), վորոնց տերիտորիան կազմում եր յերկրագնդի ամբողջ մակերևույթի 12,3%,-ը, տիրապետում եյին յերկրագնդի մակերևույթի 48,5%,-ը կազմող գաղութներին: Դեռևս սրան պետք է ավելացնել մանր պետություններին ինչպես Հոլանդիայի, Բելգիայի և այլոց գաղութային տիրապետության տակ գտնվող 7,4%,-ը հողը և 10,8%,-ը կիսազաղութները: Ամբողջ յերկրագնդի 66,7%,-ը, այսինքն յերկու յերրորդը գրանցվում եր իմպերիալիստական պետությունների ուղղակի կաթ

անուղղակի հպատակություն տակ: Այս կախում ունեցող յերկրներին բնակչությունը կազմում եր յերկրագնդի ամբողջ բնակչություն 56,1%,-ը:

Կապիտալիզմը գերանել է գաղութային կեղեքման և մի բառն «առաջավոր» յերկրների կողմից յերկրի բնակչության վիթխարի մեծամասնության ֆիեմոստիկ յանդամն համախառնային սթեսմի» (Լենին, XI հ., էջ 74: Ընդգծումն իմն ե:—Լ. Ս.):

Դաղուքներ մեծեմ իսպերիալիզմը յեվ իմպերիալիզմի օրջանում

Խոշոր կապիտալիստական պետությունները գաղութներ ունեյին նաև մինչև իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանը: Իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանի սկզբում գաղութների նվաճումը վոչ թե սկսվեց, այլ վերջացավ: Բայց իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում եյապես փոխվում է գաղութների նշանակությունը և գաղութային քակաքականության բովանդակությունը:

Իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում կապիտալների արտահանումը գերակշռում է ապրանքների արտահանմանը: Յերբ գերազանցապես ապրանքներ են արտահանվում հետամնաց յերկրերը, ապա արտահանող յերկրերը շահագրգռված են, վոր վաճառահանման մշտական շուկա ունենա այս յերկրում: Իսկ յերբ սկսում է գերակշռել կապիտալի արտահանումը, ապա արտահանող յերկրն արդեն ձգտում է յերաշխիք ստեղծել արտահանված կապիտալների պահպանման համար, իսկ սրա լավագույն յերաշխիքը այդ յերկրի յենթարկումն է իրեն:

Այնուհետև, կապիտալիզմի զարգացումով ավելի ու ավելի յսրվում պայքարը հումքի համար (մասամբ հումքի պաշարների անհամապատասխանության հետևանքով առհասարակ, մասամբ գյուղատնտեսության հետ մնալու հետևանքով): Համաշխարհային մոնոպոլիաների միմյանց դեմ պայքարելիս ավելի կայուն կլինի այն յուրիաների միմյանց դեմ պայքարելիս ավելի կայուն կլինի այն յուրիաները, վորն ունի հումքի ապահովված աղբյուրներ: Այստեղից կարելի է տեսնել, վորն ունի հումքի համար իրեն հումքի աղբյուրները, այս դեպքում պայքարը տեղի յե ունենում հումքի վոչ միայն արդեն գտնված, այլ հնարավոր աղբյուրների համար:

Քանի վոր առանձին յերկրներին մոնոպոլիստական միություններ միմյանց դեմ պայքարելիս գործադրում են այնպիսի միջոց, ինչպես բարձր մաքսահարկերը ներմուծվող ապրանքների համար, ապա յուրաքանչյուր իմպերիալիստական յերկիր ձգտում է ընդարձակել իր տերիտորիան, վորպեսզի ունենա ուրիշ յերկրների ապրանքներ մուտքից պաշտպանված վաճառահանման շուկա: Հետևաբար իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում գաղութ-

յերկրի մասշտաբով. կապիտալի արտահանումը մի միասնական ամբողջի մեջ և շարժապարտ ամբողջ համաշխարհային տնտեսութ-
յունը, իսկ միջազգային կարտելները մեջ դրսևվորվում և արտա-
դրութունը համաշխարհային մասշտաբով կազմակերպելու հնա-
բավորութունն ու անհրաժեշտութունը:

Սակայն կապիտալիզմը, վոր իր զարգացման ամենաբարձր
իմպերիալիստական փուլում արտադրողական ուժերը հասցրել և
մինչև այն կացության, վոր նրանք վերջնականապես հասունաց-
ցել են իրենց լրիվ հանրայնացման համար, միաժամանակ արգե-
լակում ու կասեցնում և նրանց զարգացումը, թույլ չի տալիս,
վոր իրոք հանրայնանան հասարակության արտադրողական ու-
ժերը:

Մոնոպոլիաները գոյութուն ունեն մրցության հետ միա-
սին: Արտադրութունը կազմակերպելով արտադրության ամբողջ
ձյուղերի, իսկ յերբեմն ել միջանի ձյուղերի խոշոր մասշտաբով,
խոշոր մոնոպոլիստներն այս կազմակերպությունն ոգտադրծում
են շահագործումն ուժեղացնելու և մնացած մոնոպոլիստների
դեմ պայքարելու համար հանուն հավելյալ արժեքի ավելի մեծ
բաժնի: Նրանք չեն վերացնում արտադրության անարխիան, այլ
ուժեղացնում են նրան: Ինչպես վոր կապիտալիզմն առնասարակ,
ուժեղացնելով արտադրության հասարակական կազմակերպու-
թյունն ամեն մի առանձին ձեռնարկության մեջ, դրանով իսկ
ուժեղացնում և ամբողջ հասարակական արտադրության անար-
խիան,—այնպես ել «արդյունաբերության միջանի ձյուղերում
ստեղծվող մոնոպոլիան ուժեղացնում ու սրում և քառասյուղությու-
նը, վոր հատուկ և ամբողջ կապիտալիստական արտադրությանը»
(Լենին, XIX հ., էջ 92):

Բանկերը, վոր աճում ու դառնում են համապարփակ բնույ-
թի կապիտալիստական հիմնարկներ, վորոնք իրենց ձեռքումն են
պահում ամբողջ տնտեսությունը, ոգտագործվում են վոչ թե ար-
տադրությունն ազգային մասշտաբով կազմակերպելու համար, այլ
մի գործիք են հանդիսանում ֆինանսական կապիտալի մի բուռն
մազնատների ձեռքին, ֆինանսական ոլիգարխիայի ձեռքին
ամբողջ բնակչությանը կողոպտելու և թալանելու համար: Միջազ-
գային կարտելները, վոր հնարավորություն են դրսևվորում ար-
տադրությունը կազմակերպելու համաշխարհային մասշտաբով,
իրականում ուժեղացնում են արտադրության անարխիան և հան-
դիսանում են մոնոպոլիստների փոխադարձ պայքարի մի ձև թշ-
խարհի բաժանման համար, պայքար, վոր անխուսափելիորեն վեր-

և ածվում համաշխարհային կատաստրոֆաների, համաշխարհային
իմպերիալիստական պատերազմների:

Կապիտալիզմի մակարու-
ծությունն ու նիսունը

Քանի վոր կապիտալիզմն իր զարգացման
ամենաբարձր փուլում արտադրողական
ուժերը հասունացնում և լիակատար հան-

րայնացման համար և դրա հետ միասին թույլ չի տալիս, վոր
այդ հանրայնացումը կատարվի, այս կապիտալիզմի նեխումն ան-
խուսափելի յե: «Մասնավոր սնեստեղան և մասնավոր—սեփական-
նախարհան հարաբերությունները կազմում են մի քաղանք, վորն
առդեն չի համապատասխանում բովանդակուրյանը, վորն անխու-
սափելիորեն պեժ և նեխի, յեթե առեստեղաններն չգնվի նա
վերացումը» (Լենին, XIX հ., էջ 174: Ընդգծումն իմն ե.—Լ. Ս.):

Իր զարգացման ամենաբարձր փուլում կապիտալիզմի նե-
խումը պայմանավորված և իմպերիալիզմի իբրև մոնոպոլիստա-
կան կապիտալիզմի ամբողջ եյությամբ: Ամենից առաջ ինքը մո-
նոպոլիան, վորչափով վոր նա մրցության հակադրությունն և,
վորչափով վոր նա գնիրը բարձրացնելու միջոցով ապահովում և
բարձր շահույթներ, նվազեցնում և արտադրության տեխնիկան
կատարելագործելու զրդապատճառները, այսինքն ստեղծում և
լճացման տեխնիկան: Ավելի ու ավելի հաճախանում են այն դեպ-
քերը, յերբ մոնոպոլիստական կազմակերպությունները նոր գյու-
տերը գնում են վոչ թե նրա համար, վորպեսզի դրանք կերտեն,
այլ նրա համար, վորպեսզի դրանց ընթացք չտան:

Մոնոպոլիան, վոր մրցության հակադրությունն և, չի վի-
րացնում մրցությունը, այլ գոյութուն և ունենում նրա հետ միա-
սին: Այս պատճառով ել տեխնիկական պրոգրեսը չի դադարում:
Բայց մոնոպոլիստները դրանով հանդերձ գիտակցաբար կասեց-
նում են նրան: Վերջին միջանի տարում բուրժուական գիտնա-
կաններն ու խոշոր կապիտալիստներն ավելի ու ավելի հաճախ
են պնդում, թե մարդկության ամբողջ դժբախտությունը տեխնի-
կան պնդում, թե մարդկության ամբողջ դժբախտությունը տեխնի-
կայի զարգացումն և, վոր չափազանց շատ և առաջ գնացել:
Այսպես, 1931 թ. գերմանական սոցիալ-ֆաշիստական արհմիու-
թյունների համագումարում գլխավոր զեկուցողներին մեկը՝ պրոֆ.
Լեդերերն ուղղակի արտահայտվեց տեխնիկական պրոգրեսը կա-
սեցնելու անհրաժեշտության ոգտին: Իսկ գերմանական ծանր
պրոլետարիատի ղեկավար որդան Ադրմանական հանքագոր-
ծարանային լրագիրը՝ դեռևս 1930 թ. ուղղակի ու առանց այլևայ
ության հայտարարում և, թե կապիտալիզմի ամբողջ բարեբախ-

տությունն այն է, վոր նա դեռևս ի վիճակի յե կասեցնելու տեխ-
նիկական պրոգրեսը:

1929—1934 թ. թ. ձգնաժամի շրջանում բոլոր կապիտալիս-
տական յերկիրներում, առանձնապես ՀԱՄՆ-ում, հրապարակ յե
կան մի շարք նախագծեր, վորոնք առաջադրում եյին այնպիսի
միջոցառումներ, ինչպես գյուտերի արգելումը, ձեռնաշխատու-
թյան վերադառնալը և այլն:

Իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում հասարակական արտա-
դրության ու կապիտալիստական յուրացման հակասությունն
այնքան սրվեց ու ակներև դարձավ, վոր կապիտալիստներն
իրենք շատ լավ հաշիվ են տալիս իրենց, վոր արտադրողական
ուժերի հետագա աճումը անխուսափելիորեն պետք է պայթեցնի
կապիտալիստական թաղանթը: Այս պատճառով կապիտալիստնե-
րը ձգտում են կասեցնել արտադրողական ուժերի աճումը: Այս
պատճառով կապիտալիզմը դառնում է նեխող կապիտալիզմ: Յեվ
չնայած վոր իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում արտադրողական
ուժերն այնուամենայնիվ աճում են կապիտալիստների փոխա-
դարձ պայքարի սրման հետևանքով, «լճացման ու նեխման թեմ-
դեցք, վոր հատուկ է մոնոպոլիային, շարունակում է իր հերթին
գործել, և արդյունաբերության առանձին ճյուղերում, առանձին
յերկիրներում, վորոշ ժամանակամիջոցներում նա հաղթանակում
է» (Լեճիճ, XIX հ., էջ 151):

Կապիտալիզմի նեխումն առանձնապես ուժեղացնող և իմ-
պերիալիզմը մակաբույծ կապիտալիզմի վերածող ֆակտորը կա-
պիտալի արտահանումն է և գաղութների տիրապետումը: Վորքան
ավելի յե աճում կապիտալի արտահանումը և գաղութների շահա-
գործումը, իմպերիալիստական յերկիրներում այնքան ավելի յե
աճում կապիտալիստների ու մանր-բուրժուազիայի այն խավը
վոր իր յեկամուտն ստանում է արտասահմանյան փոխառություն-
ներից, այն անձանց խավը, վոր միանգամայն կտրված են ար-
տադրությունից և ապրում են «կուպոններ խուզելով», այն ան-
ձանց խավը, «վորոնց պրոֆեսիան պարապությունն է» (Լեճիճ,
XIX հ., էջ 152): Ռայնսթեյների¹ (հասարու) այս խավը դեռ մինչև
պատերազմն այնքան մեծացավ, վոր որինակ Անգլիայում ուսն-
տյաների յեկամուտը հինգ անգամ գերազանցում էր արտաքին

¹ Ռանտյե՝ այն անձնավորությունը, վոր ստանում է ոչ թե հողա-
յին ունեւոր, այլ ունեւոր փոխաբերական իմաստով, այսինքն՝ արտադրության
կազմակերպման հետ կապ չունեցող յեկամուտ

առևտրի ամբողջ յեկամտին (իսկ պետք է նկատի ունենալ, վոր
Անգլիան յեղել է ամենադարգացած արտաքին առևտուր ունեցող
յերկիրը):

«Կապիտալի արտահանումը՝ իմպերիալիզմի տնտեսական
ամենաեական հիմքերից մեկը, ել ավելի ուժեղացնում է բան-
տյաների խավի այս կատարյալ կտրվածությունն արտադրու-
թյունից, մակաբուծության կնիքն է դնում ամբողջ յերկրի վրա,
վորն ապրում է միքանի անդրովկայանյան յերկիրների ու գաղութ-
ների աշխատանքը շահագործելով» (Նույն թեղում):

Իմպերիալիզմը յերկիրները փոքրաթիվ խմբի ֆինանսական
կապիտալի գերիշխանությունն է մնացած ամբողջ աշխարհի վրա,
ուստի ուսնայաների խավի աճումով տեղի յե ունենում այս իմ-
պերիալիստական յերկիրների դատուհն իբրև պեսալյուն-ուսնայե-
նեթի իրենց շահագործած մնացած բոլոր յերկիրների նկատմամբ:
Իմպերիալիստական պետությունները վերածվում են մակաբույծ
պետություն—ուսնայաների, վորոնք վիթխարի գերշահույթներ
են դուրս ծծում գաղութներից ու կիսագաղութներից: Այս կապակ-
ցությամբ նշանակելի փոփոխություններ են առաջանում հենց
մայրերկիրներում, փոփոխություններ, վորոնք վկայում են
կապիտալիզմի անընդհատ աճող մակաբուծության ու նեխման
մասին: Պրոլետարիատի մասսաները Պրոլետյան վատթարացման
հետ միասին զարգանում են արդյունաբերության այն ճյու-
ղերը, վորոնք պերճանքի առարկաներ են արտադրում բուր-
ժուազիայի համար, աճում է տնային ծառաների թիվը, այն
անձանց թիվը, վորոնք շքեղ ուստորաններում, ոթիներում, կու-
րորտներում և այլուր զբաղված են բուրժուազիային սպասարկելով:
Բայց սրա փոխարեն արդյունաբերության գլխավոր ճյուղերում
նվազում է բանվորների թիվը: Այսպես, անգլիայում վարձու աշ-
խատանք կատարող այն անձանց թիվը, վորոնք զբաղված են
բուրժուազիայի սպառման առարկաներն արտադրող ճյուղերում
և անմիջականորեն սպասարկում են բուրժուազիային, 1923
և անմիջականորեն սպասարկում են 28%-ով, իսկ արդյունաբերու-
թյան մինչև 1930 թ. ավելացել է 28%-ով, իսկ պակասել է 30%-ով:
Թյան գլխավոր ճյուղերի բանվորների թիվը պակասել է առանձնա-

Իմպերիալիզմի մակաբույծ բնույթն ու նեխումն առանձնա-
պես ցայտուն են արտահայտված միլիտարիզմի աճման մեջ: Նախ
և առաջ՝ ռազմական արդյունաբերության աճումը նշանակում է
հասարակության հսկայական արտադրողական ուժերը դարձնել
կործանման միջոցների արտադրություն: Իմպերիալիզմի ժամանակ
արդյունաբերության վոշ մի ճյուղ չի կարող հասնել ռազմական

արդյունաբերութեան անմասն հետևից: Վոչ մի ճյուղում այնքան գյուտեր ու կատարելագործումներ չեն արվում, ինչպես ռազմական արդյունաբերութեան մեջ: Յերկրորդ՝ ինքը պատերազմը արտադրողական ուժերի ուղղակի խորտակումն է, վոր ընդունում է վիթխարի, կատաստրոֆիկ չափեր:

Իսպանիայի գրե մահացող կապիտալիզմն է Մյսպիսով, իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում հանրայնացման համար արդեն լրիվ հասունացած հասարակական արտադրողական ուժերի ու կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունների հակասությունը հասել է այնպիսի սրության, վոր ինչքան կապիտալիզմը գոյություն ունի և իր տեղը չի գիշում սոցիալիզմին, սկսվում է նրան խոստում: Հենց «Իսպանիայի գրե սնտեսական եյուրյունից բոլորում է, վոր նրան պես է բնութեկ իբրև անցողիկ կամ, ավելի նրոս, մահացող կապիտալիզմ» (Լենին, XIX հ., էջ 173: Ընդգծումն իմն է:—Լ. Ս.):

Յերբ մենք ասում ենք, թե իմպերիալիզմը մահացող կապիտալիզմն է, ապա սա իհարկե չի նշանակում, թե կապիտալիզմն ինքնին մահանում է: Կապիտալիզմին չի սկսում նշանակում է դասակարգային հակասությունների, առաջին հերթին բուրժուազիայի ու պրոլետարիատի հակասության ծայրահեղ սրում: Ֆինանսական կապիտալի ճնշումն այնքան անտանելի յե դառնում, պրոլետարիատի աղքատացումն այնքան մեծանում է, վոր արդեն միանգամայն անխուսափելի յե դառնում պրոլետարիատի ապստամբությունը կապիտալիստական մասնավոր սեփականության դեմ:

7. ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՈՒՄՆ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Պրոլետարիատի գրաբյան վաստակումն է Կապիտալի կուտակումը, նրա համակենտրոնացումն ու կենտրոնացումը զուգորդվում են բանվոր դասակարգի դրության բացարձակ վատթարացման հետ: Սա կապիտալիզմի ընդհանուր, բացարձակ որենքն է: Արդեն հենց միայն սրանից բխում է, վոր իմպերիալիզմի ժամանակ, յերբ համակենտրոնացումը հասնում է զարգացման այնպիսի բարձր աստիճանի, վոր նրանից աճում է մոնոպոլիան, բանվոր դասակարգի աղքատացումը պետք է չափազանց ուժեղանա: Սա ամենից առաջ արտահայտվում է պահեստաբանակի աճումով: VI գլխում գործադրկության վերաբերյալ մեջբերված տրվ-

յալները (տես I պր. էջ 165) բավական ակնառու վկայում են արդյունաբերական պահեստաբանակի այս սաստիկ աճման մասին իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում:

Կապիտալի համակենտրոնացման և որդանական կազմի աճումով աճում է նաև աշխատանքի ինտենսիվությունը, կանանց ու յերեխաների աշխատանքի կիրառումը և այլն:

Յեթե մինչև XX դ. սկիզբը, այսինքն մինչև իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանը յերբեմն վորոշ չափով աճում էր ռեալ աշխատավածքը (վոր, իհարկե, չէր նշանակում պրոլետարիատի բացարձակ աղքատացման դադարում), ապա իմպերիալիզմի ժամանակ սկսվում է ռեալ աշխատավարձի ընդհանուր անկում (տես VI գլխի տվյալները, I պր. էջ 180):

Բանվոր դասակարգի կազմակերպվածության աճման հետ զուգորթաց իմպերիալիզմի շրջանում մեծանում է կապիտալի կազմակերպվածությունը: Մոնոպոլիաներն իրենց կազմակերպությունն ամենից առաջ ոգտագործում են բանվոր դասակարգի դեմ: Բանվորներն արդեն զործ ունեն վոչ թե առանձին կապիտալիստներին, այլ նրանց մոնոպոլիստական կազմակերպություններին հետ, վորոնք հատուկ ֆոնդեր են ստեղծում գործադուլներին դեմ պայքարելու համար, վորոնք միասնական ճակատով, իջեցնում են աշխատավարձը և այլն: Կապիտալիստների մոնոպոլիստական միությունները բանվոր դասակարգի կյանքի մակարդակի վրա հարձակվելիս ավելի ու ավելի յեն կիրառում պայքարի այն միջոցը, վոր առաջ համարյա չէր կիրառում, այն է՝ լուկաուտը, այսինքն արդյունաբերության միամբողջ ճյուղի բոլոր բանվորների թվի հարաբերությունն ուրինակ Գերմանիայում լուկաուտների թվի հարաբերությունն աշխատանքի ու կապիտալի միջև ծագած կոնֆլիկտների թվին 1900 թ. կազմում էր 5,4 % իսկ 1906 թ. — ընդհանուր թվին 12,1 %: Պրոլետարիատի ու բուրժուազիայի փոխադարձ պայքարի սրումն իմպերիալիզմի ժամանակ առանձին ակնառությամբ յերևում է հետևյալ աղյուսակից (Գերմանիայում):

Տարիներ	Գործադուրով ու լուսառուտով ընդհանրված բանվորների ընդհանուր թիվը	Նրանցից գործադուր- վոր	Տոկոսներ	Նրանցից լու- սառուտի յե- թարկված	Տոկոսը
1899—1903	9 6 459	83 384	86,4	13 675	13,6
1904—1908	277 817	210 933	75,4	66 884	24,6
1909—1913	327 593	226 187	69,0	101 406	31,0

Այստեղ նախ մենք տեսնում ենք այն բանվորների թվի աճումը, վորոնք մասնակցել են բուրժուազիայի դեմ տնտեսակա բացահայտ ընդհարումներին, և, յերկրորդ, լուսառուտների աճումն իբրև պրոլետարիատի դեմ մոնոպոլիստական կապիտալի պայքարելու միջոց:

Կապիտալի ուժի ու դրուժյան աճումը, նրա կազմակերպվածութան աճումը բանվոր դասակարգի դեմ պայքարելիս արդեն անբավարար եր դարձնում բանվոր դասակարգի պայքարի նախկին միջոցները բուրժուազիայի դեմ. բանվոր դասակարգն ավելի ու ավելի յե մոտենում կապիտալի գերիշխանութան բռնի տապալման անհրաժեշտութանը: «Իմպերիալիզմը մոնոպոլիստական տրեստների ու սինդիկատների, բանկերի ու ֆինանսական ոլիգարխիայի ամենազորութունն է արդյունաբերական յերկիրներում: Այս ամենագործարար դեմ պայքարելիս բանվոր դասակարգի սովորական մեթոդները՝ արհմիություններն ու կոոպերացիան, պարլամենտական կուսակցություններն ու պարլամենտական պայքարը՝ միանգամայն անբավարար դուրս յեկան: Կամ հանձնվիր կապիտալի վորոժմածութանը, քարշ տուր գոյությունտ առաջվա պես և ցածացիր, կամ դիմիր նոր դինքի—այսպես է հարցը դնում իմպերիալիզմը պրոլետարիատի միլիոնավոր մասսաների առջև: Իմպերիալիզմը բանվոր դասակարգին մոտեցնում է հեղափոխության» (Սթալին, Լենինի դմի հարցեր: Ընդգծումն իմն է.— Լ. Ս.):

Իմպերիալիզմի ժամանակ հասունանում են վոչ միայն սոցիալիզմի արտադրական նախադրյալները այլև պրոլետարիատի հեղափոխական ուժը, վոր կոչված է տապալելու կապիտալի գերիշխանութունը և, հաստատելով իր դիկտատուրան, կառուցելու կոմունիստական հասարակություն:

Փանվորական աբսոլուտ. Մակայն ֆինանսական կապիտալը դեռ իմն յեվ սպորտուսիզմը վորոշ ժամանակ միջոցներ է գտնում արհեստականորեն պահպանելու ներսող կապիտալիզմի գոյությունը:

Այս միջոցները վոչ միայն բանվոր դասակարգի բռնի ճնշման ուժեղացումն է (վոստիկանություն, բանակ և այլն), այլև բանվոր դասակարգի վերնախավի կաշառումը, հենց բանվոր դասակարգի մեջ այնպիսի խավ ստեղծելը, վորը նշանակված է ներսող պառակտելու բանվոր դասակարգի ուժը և խաբեյության մեթոդներով բանվորական մեծ մասսաներին հետ պահելու հեղափոխական յելություններից:

Այս կաշառումը կատարվում է ուղղակի ճանապարհով, մեծ առճիկով պաշտոններ և ուղղակի կաշառք տալով արհմիություններին, ների, քաղաքական կուսակցությունների «առաջնորդներին», լրագրերի խմբագիրներին և այլն: Այս կաշառումը կատարվում է նաև բանվորական արխատիկատիայի վերին խավի աշխատավարձը բարձրացնելով, այսինքն բարձրացնելով բարձրորակ բանվորներին խավի աշխատավարձն ի հաշիվ գաղութներից ստացված դերաշահութի:

Բանվոր դասակարգի՝ բուրժուազիայից կաշառված վերնախավը ամբողջ ուժով ձգտում է բանվոր դասակարգի մեջ պահպանել նրա դրությունը կապիտալիզմի ժամանակ բարելավելու հնարավորության պատրանքը, սոցիալիզմին խաղաղ անցնելու պարլամենտական մեթոդների պատրանքը, նա բանվոր դասակարգի մեջ սերմանում է նացիոնալիզմ ու շովինիզմ և բանվոր դասակարգին ոգտադործում է իմպերիալիստական բուրժուազիայի նպատակներին համար,—մի խոսքով նա հանդիսանում է ոպորյի սունիզմի կրողը բանվոր դասակարգի մեջ, բուրժուական ազդեցության տարածողը բանվոր դասակարգի վրա: Նա վոչ միայն կաշառում է արհմիություններին հետ է պահում կապիտալիզմի գերիշխանական բանվոր դասակարգին հետ է պահում կապիտալիզմի դեմ հեղափոխական յելութ կատարելուց, այլև, իր ձեռքով ի դեմ հեղափոխական յելութ կատարելուց, ապահովագրական քում պահելով արհմիությունների ապարատը, ապահովագրական դրամարկղները, բանվորական կոոպերացիան և այլն, կազմակերպորեն նույնպես խափանում է բանվոր դասակարգի պայքարը (գործադուրների խափանում և այլն):

«Բուրժուացած բանվորների կամ «բանվորական արխատիկատի» այս խավը, վորոնք միանգամայն մեշջանական են բռնից կենսաձևով, աշխատավարձի չափով, իրենց աշխարհայացքով՝ հանդիսանում են Ո ինտերնացիոնալի հենարանը, իսկ մեր դրերին բուրժուազիայի սոցիալական (վոչ ուղղական) գլխավոր մեծագրեր: Վորովհետև սրանք բուրժուազիայի իսկական գործակալներն են բանվորական շարժման մեջ, կապիտալիստների գա-

և պրոլետարիատի համար այն տեսակետից, վոր նա արմատապես խախտում է կապիտալիզմի պիրքերը, գաղութներն ու կախում եւնեցող յերկրները դարձնելու իմպերիալիզմի ռեզերվներից պրոլետարիատն հեղափոխության ռեզերվներ» (Ստալին, *Լենինի իգիտությունները*։ Լենինի իգիտությունները)։

Հակասությունների սրումն հեղափոխության միջով

Վերջապես իմպերիալիզմը թուլացնող կարևորագույն ֆակտորներից մեկը հակասություններն են իմպերիալիստական յերկրներին միջև, պայքարն աշխարհի վերաբաժանման համար, վոր անխուսափելիորեն տանում է դեպի համաշխարհային պատերազմներ։ Մի կողմից՝ պատերազմ նշանակում է անհամար թշվառություններ բանվոր դասակարգի ու բոլոր աշխատավորների համար, — այս հանգամանքը ծայրահեղ չափերով սրում է դասակարգային հակասություններն իմպերիալիստական յերկրներին ներսում։ Մյուս կողմից՝ իմպերիալիստական յերկրներին միջև մղված պայքարը փոխադարձաբար թուլացնում է իմպերիալիստներին և այդ չափով ուժեղացնում հեղափոխական պրոլետարիատի դերքերը։

Իմպերիալիստների միջև մղվող այս պայքարը «սանում է դեպի իմպերիալիստների փոխադարձ թուլացումը, կապիտալիզմի դիրքերի թուլացումն առհասարակ, դեպի պրոլետարիատի հեղափոխության մտնելը մտնելու, դեպի այս հեղափոխության գործնական անհրաժեշտությունը» (նույն տեղում, էջ 7։ *Լենինի իգիտությունները*։)։

Իմպերիալիստական յերկրներին փոխադարձ թուլացումը թեթևացնում է «առաջին յերկու ճակատների՝ հեղափոխական-պրոլետարիական ճակատի և գաղութային-ազատագրական ճակատի միացումն իմպերիալիզմի դեմ» (նույն տեղում, էջ 20)։

Իմպերիալիզմը պրոլետարիատի հեղափոխության ախորժակն է

Հակասությունների այս յերեք շարքի՝ 1) հակասություններ բուրժուազիայի ու պրոլետարիատի միջև, 2) հակասություններ մայրերկրներին ու գաղութների միջև և 3) հակասություններ կապիտալիստական յերկրներին միջև՝ զուգորդությունը անխուսափելի յե դարձնում պրոլետարիատի հեղափոխական ավանգարդի հաղթանակը ոպորտունիզմի դեմ և բանվոր դասակարգին մոտեցնում է պրոլետարիական հեղափոխության։ «Հակասությունների այս սրումը պատմական անցումային շրջանի ամենահզոր ցարժիչ ուժն է, մի քաղցան, վոր սկսվել է հա-

մալաբարային ֆինանսական կապիտալի վերջնական հաղթանակի ժամանակից» (Լենին, XIX հ., էջ 171։ *Լենինի իգիտությունները*։)։
Իմպերիալիզմը կապիտալիզմի վերջին, բարձրագույն, անցումային փուլն է։ «Իմպերիալիզմը պրոլետարիատի սոցիալական հեղափոխության նախորդակնն է» (Լենին, XIX հ., էջ 77։ *Լենինի իգիտությունները*։)։ քանի վոր արտադրողական ուժերը հասցնելով մինչև նրանց լիակատար հասունացումը հանրայնացման համար, հանդիսանալով նեխող, մահաբույժ, մահացող կապիտալիզմ, նա դրանով իսկ դասակարգային հակասությունները հասցնում է սրման ամենաբարձր աստիճանի և նախապատրաստում է հեղափոխական պայթյունը։

8. ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄԻ ՍՈՑԻԱԼ-ԴԵՄՈԿՐԱՏԱԿԱՆ «ԹԵՈՐԻԱՆԵՐԸ»

Վոր իմպերիալիզմն ինչ-վոր նոր բան է կապիտալիզմի դարձագրման նախընթաց շրջանի համեմատությունում — սա գիտակցում են բուրժուական եկոնոմիստները։ Այս նորը — վիթխարի մոնոպոլիտների առաջացումը, բանկերի արմատապես փոխված դերը և այլն — այնքան ցայտուն է ու ակներև, վոր պարզապես բացասել այն միանգամայն անկարելի յե։ Բուրժուական գիտնականները հըսկայական «գիտական» աշխատություններ են նվիրում կարտելիայական «գիտական» արտահանման պրոբլեմներին նկարաների, բանկերի, կապիտալի արտահանման պրոբլեմներին միայն գրությունը և այլն։ Բայց լավագույն դեպքում նրանք միայն տալիս են կապիտալիզմի դարձագրման իմպերիալիստական փուլի այս բոլոր յերևույթների արտաքին նկարագրումը այս բոլոր նրանք չեն կարող իրոք գիտականորեն բացատրել այս բոլոր յերևույթներին նշանակությունը, իմպերիալիզմի պատմական դերը։ Իմպերիալիզմի դարձագրման ճակատները դեռ վաղուց՝ XIX դ. նախ՝ բուրժուական քաղաքատնտեսությունը դեռ դադարել է գիտության կրիստում, իմպերիալիզմից շատ առաջ, դասական սոցիալիստական թյուն լինելուց։ Յերկրորդ՝ իմպերիալիզմի ուսումնասիրության իրոք գիտական մոտեցման ամեն մի փորձ անխուսափելիորեն պետք է հանդիպի այն բանի հայտաբերման, վոր իմպերիալիզմը կապիտալիզմի վերջին փուլն է, իսկ սա հավասարազոր է կապիտալիզմի նկատմամբ մահալճիռ կարգալուծ։ Սոցիալ-դեմոկրատիան, հանդիսանալով բուրժուազիայի գործակալությունը բանտի, հանդիսանալով բուրժուական մասսաների առջև վար դատակարգի մեջ, չի կարող բանվորական մասսաների, նա բացահայտ հանդես գալ իրեն իմպերիալիզմի պաշտպան, նա պետք է թագնվի մարքսիստական ֆրազներով կամ համեմայն պետք է թագնվի մարքսիստական ֆրազներով կամ համեմայն դեպս այնպես ձևացնի, թե իբր իմպերիալիզմը բացատրում է

կապիտալիզմի վերաբերյալ մարքսյան ուսմունքի հիման վրա և այս դեպքում կեղծի ու խեղաթյուրի Մարքսին:

Կառուցու իմպերիալիզմի բնորոշումը Ամենից առաջ կանգ առնենք իմպերիալիզմի այն թեորիայի վրա, վոր առաջադրել է Կառուցկին դեռևս համաշխարհային պատերազմի ժամանակ: Կառուցկին պնդում էր, թե իմպերիալիզմը քաղաքականութուն է, վոր նախընտրում էն բարձր զարգացում ունեցող արդյունաբերական յերկիրները ազրարային յերկիրները նվաճման համար: Կառուցկու այս վորոշման մեջ կա յերկու չափազանց կարևոր կետ, վորոնց նպատակն է հետ պահել պրոլետարիատի ուշադրութունը և ուժերը իմպերիալիզմի դեմ պայքարելուց:

Նախ Կառուցկին իմպերիալիզմը համարում է արդյունաբերական կապիտալի քաղաքականութուն. հետևաբար, նա վոչ մի նշանակութուն չի տալիս այն նոր բանին, վոր կա իմպերիալիզմի մեջ՝ մոնոպոլիաների ու ֆինանսապայման կապիտալի գերիշխանութունը: Դրանով իսկ Կառուցկին բացասում է պրոլետարիատի համար իրեն նոր խնդիրներ դնելու անհրաժեշտութունը կապիտալիզմի դեմ պայքարելիս և պայքարի նոր մեթոդներ կիրառելու անհրաժեշտութունը:

Յերկրորդ՝ Կառուցկու համար իմպերիալիզմը արդյունաբերական կապիտալի էտապի փուլն է և այն էլ միայն դերադասվող քաղաքականութունը: Հետևաբար Կառուցկին դրանով իսկ բացասում է, վոր իմպերիալիզմը կապիտալիզմի զարգացման փուլն է: Նա բանն այնպես է պատկերացնում, թե իբր բուրժուազիան կարող է կիրառել նաև ուրիշ, վոչ իմպերիալիստական քաղաքականութուն. նա նույնիսկ պնդում է, թե այս նվաճողական քաղաքականութունը ձեռնտու է իրեն բուրժուազիային: Կառուցն քաղաքականութունն անջատում է եկոնոմիկայից և կոչ է անում պայքարելու իմպերիալիստական քաղաքականության դեմ:

Բայց այն պայքարը բուրժուազիայի քաղաքականության դեմ, վոր չի դիպչում այս քաղաքականության հիմքին՝ եկոնոմիկային, իրականում ամենևին պայքար չէ:

Ուստի Կառուցկու թեորիան՝ իմպերիալիզմի դեմ պայքարելուց հրաժարվելու թեորիա չէ. նա աջակցութուն է իմպերիալիզմին:

Իմպերիալիզմի կառուցկիական վորոշման հետ սերտ կապի մեջ է նրա՝ «ուլտրա-իմպերիալիզմի» (գերիմպերիալիզմի) թեորիան: Կառուցկին պնդում է, թե տնտեսական զարգացումը տանում է դեպի զանազան յեր-

կիրները բուրժուազիայի շահերի այնպիսի սերտ միահյուսում, վոր բուրժուազիայի համար ավելի ու ավելի անձեռնտու չէ դառնում պայքարի այնպիսի միջոցի կիրառումը, ինչպես պատերազմն է ինքը տնտեսական զարգացումն իբր թե բուրժուազիային դրդում է խողաղ կերպով լուծելու կոնֆլիկտները և դրդում է համաձայնությունների, դրդում է ստեղծելու միասնական կազմակերպված համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսութուն: Իմպերիալիզմի զարգացումը տանում է դեպի «գերիմպերիալիզմը»:

Այս «թեորիան» յեխում է այն յինթադրությունից վոր բոլոր յերկիրներում կապիտալիզմի զարգացումն ընթանում է համաչափ և վոր ուստի տարբեր յերկիրները բուրժուազիայի ուժերի հարաբերակցությունը չի փոխվում: Բայց իրականում, ինչպես վերև արդեն նշվեց, վոչ միայն տեղի չէ ունենում անհամաչափ զարգացում, — իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում այս անհամաչափությունն ուժեղանում է. ուստի ուժերի հարաբերակցությունն չափությունն ուժեղանում է. ուստի ուժերի հարաբերակցությունն չափությունն չափաներում, յերբ ամբողջ աշխարհն արդեն բաժանված այն պայմաններում, յերբ ամբողջ աշխարհն արդեն բաժանված է և պայքարը մղվում է նրա վերաբաժանման համար, սա անխուսափելիորին հանգում է պատերազմներին: Վորովհետև «կապիտալիզմի ճողի վրա բացի պատերազմից ինչ ուրիշ միջոց կարող է թափվում համար այն անհամապատասխանությունը, վոր լինել վերացնելու համար այն անհամապատասխանությունը, վոր լինել վերացնելու համար այն անհամապատասխանությունը, վոր լինել վերացնելու համար այն անհամապատասխանությունը, վոր լինել վերացնելու համար այն անհամապատասխանությունը, վոր լինել վերացնելու համար այն անհամապատասխանությունը» (Լենին, XIX հ., էջ 150—151):

«Գերիմպերիալիզմի» թեորիան, վոր Կառուցկին ստեղծել է համաշխարհային իմպերիալիստական պատերազմի ամենայնուրե շրջանում, նպատակ ունի բանվոր դասակարգի մեջ սերմանել այն պատրանքը, թե այս պատերազմից հետո գալու չէ հավիտենական խողադրութուն, վոր այս պատերազմը «վերջին պատերազմն է»: Հետևաբար այս «թեորիան» պետք է բանվոր դասակարգի ուշադրությունը հետ գրավեր իմպերիալիստական պատերազմների իսկական պատճառից և պատերազմը քաղաքական միջոցից՝ իմպերիալիստական պատերազմը քաղաքական միջոցից: Այս «թեորիան» կոչ էր ցիական պատերազմի վերածելուց: Այս պատերազմում պաշտպանելու անում պրոլետարիատին սվյալ պատերազմում պաշտպանելու «եր» բուրժուազիային: Այսպիսով, «Գերիմպերիալիզմի» թեորիան վոչ միայն սխալ է, այլև նա խորապես թշնամի չէ պրոլետարիատի դասակարգային շահերին, նա ծառայում է «բա-

ժեղատուխոսունն իբրև պրոլետարիատի հեղափոխական ավանգարդի, առաջնորդի, ղեկավարի ու կազմակերպչի հեղափոխութեան համար և կուսակցութեան կանոնադրութեան հարցում կանգնեց մենշևիկները կողմն ընդդեմ բոլշևիկները:

Հենց այն պատճառով, վոր կուսակման ու իմպերիալիզմի նրա թեորիայից բխում է կապիտալիզմի ավտոմատ խորտակման մտապատկերը, իսկ այս մտապատկերից՝ մասսաների տարերային շարժման դրույթը, Ռ. Լուքսեմբուրգը հեղափոխութեան գլխավոր գործիքը համարում էր ընդհանուր գործադուլը, և վոր թե զինված ապստամբութեանը:

Գլխավորելով նախապատերազմյան գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի ձախ թևը և մի շարք ծառայութեաններ ունենալով ոպորտունիզմի դեմ մղած պայքարում, Ռ. Լուքսեմբուրգը այնուամենայնիվ պրոլետարական հեղափոխութեան տակտիկայի հիմնական հարցերում տատանվում էր մենշևիզմի ու բոլշևիզմի միջև, հաճախ հանդես գալով բոլշևիզմի դեմ: Նախապատերազմյան Գերմանիայում ձախ սոցիալ-դեմոկրատներն «ուսենն նաև մեծ ուղղը հեղափոխական գործեր... Հենց այս է պատճառը, վոր բոլշևիկները հաշվի էյին նստում նրանց հետ, իբրև ձախերի, և պաշտպանում էյին նրանց, առաջ էյին մղում նրանց: Բայց սա չի վոնչնչացնում ու չի կարող վոնչնչացնել այն փաստը, վոր գերմանիայի ձախ սոցիալ-դեմոկրատները դրա հետ միասին ունեյին նաև մի ամբողջ շարք քաղաքական ու թեորիական ամենալուրջ սխալներ, վոր նրանք դեռևս չէյին աղատվել մենշևիկյան բեռից և այս պատճառով կարիք էյին զգում բոլշևիկները ամենալուրջ քննադատութեան» (Ստալին, Լենինիզմի հարցեր): Ուստի ամեն մի փորձ գործն այնպես պատկերելու, թե բոլշևիկները թերահանատում էյին «ձախերի» սխալները, վոր այլ ինչ է, բայց յեթե տրոցկիստական այն զրպարտութեան ծպտյալ ներս խցկումը, թե իբր բոլշևիկներն իսկական հեղափոխական մարքսիստներ դարձան այն ժամանակ, յերբ նրանք 1917 թ. իբրև թե «վերազինվեցին», յուրացնելով Տրոցկու մենշևիկյան թեորիան ու տակտիկան»:

Յեվ այսպես մենք տեսնում ենք, վոր միակ ճշմարիտ, միակ գիտական թեորիան, վոր շարունակում ու զարգացնում է Մարքսի ուսմունքը կապիտալիզմի կործանման մասին, իմպերիալիզմի լենինյան թեորիան է: Լենինի մեծագույն ծառայութեանը վոր միայն այն բանի հայտարարումն է, վոր իմպերիալիզմը պրոլետարական հեղափոխութեան ժամանակաշրջանն է, այլև այն, վոր

նա իմպերիալիզմի որենքները, հետադուրման հիման վրա զարգացրեց Մարքս-Լենինի ուսմունքը պրոլետարական հեղափոխութեան, պրոլետարիատի զիկտատուրիայի մասին:

Գ. ԱՆՀԱՄԱՍՏԱՓ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ, ՈՐԵՆՔԸ ՅԵՎ ԳՐՈՒԵՏՏԱՐԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈՒՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մարքսը և Ենգելսը ապրում ու պայքարում էյին մինչ մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ժամանակաշրջանում, յերբ զարգացման անհամաչափութեան անհամեմատ ավելի թույլ էր և միանգամայն այլ բնույթ ուներ, քան իմպերիալիզմի շրջանում: Այս պատճառով նրանք գտնում էյին, վոր պրոլետարական հեղափոխութեանը կարող է հաղթել միայն իբրև միաժամանակյա հեղափոխութեան առաջիկ զարգացած կապիտալիստական յերկիրներում: Մինչդոնոպոլիստական կապիտալիզմի համար Մարքսի ու Ենգելսի այս հայացքը միանգամայն ճիշտ էր: Բայց իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում պրոլետարական հեղափոխությունը հաղթաբայան պայմաններ արմատապես փոխվեցին, ստեղծվեց մի դուրբայուն, յերբ պրոլետարական հեղափոխությունը կտրոզ է սկսվել և սոցիալիզմը կտրոզ է հաղթել նախ մեկ, առանձին վերցրած, և ապա վոր անպայման ամենազարգացած կապիտալիզմի յերկրում:

Իմպերիալիզմի ժամանակ այս հնարավորութեանը բղխում է առանձին յերկիրներ յերկրում և առանձին յերկիրներ յերկրում: Մարքսի և Ենգելսի հայացքը միանգամայն ուժեղացումից: Այս ուժեղացող անհամաչափութեան այն պայմաններում, յերբ աշխարհի բաժանումը վերջացած է և պայքար է տեղի ունենում նրա վերաբանում ժաման համար, դառնում է զարգացման վճռական ուժը և անժաման համար, դառնում է իմպերիալիստական պատերազմների, խուսափելիորեն հանգում իմպերիալիզմը: Իմպերիալիստական պեվորոնք թուլացնում են իմպերիալիզմը: Իմպերիալիստական պեվորոնքները միջև այնքան են խորանում հակասութեանները, տութեանները միջև այնքան են խորանում հաստատած պրոլետարիատը վոր մի յերկրում իր զիկտատուրան հաստատած պրոլետարիատը հնարավորութեան ունի ոգտագործելու այս հակասութեաններն յեր պետութեան ամրացնելու համար և ուրիշ յերկիրները պրոլետարիատի աշակցութեամբ, վորտեղ դեռևս կապիտալիզմը չի տապալված կառուցելու սոցիալիզմ:

Հմտորեն ոգտագործելով իմպերիալիստական պետութեանները հակասութեանները, մի յերկրում հաղթանակած պրոլետարիատը կարող է բոլոր իմպերիալիստական պետութեանները միաց-

յալ հարձակումը պրոլետարական դիկտատուրայի յերկրի վրա հետաձգել մինչև այն մոմենտը, յերբ ուժերի հարաբերակցությունն ավելի նպաստավոր կլինի սոցիալիստական պետութայն համար. իր աճման և իր անտեսական ու քաղաքական զորութայն ամրացանմ զուգընթաց պրոլետարական դիկտատուրայի յերկիրն իր արտաքին քաղաքականությամբ կարող ե նույնիսկ խորացնել հակասություններն իր իմպերիալիստական հակասություններէ միջև:

Սոցիալիզմի հաղթանակը սկզբնապես մի յերկրում սրում ե իմպերիալիստական յերկիրներէ ներսի հակասությունները, այս յերկիրներէ պրոլետարական լայն մասսաներին ցույց ե տալիս անտանելի կապիտալիստական ստրկությունից դուրս գալու ուղին. արագացնում ե բուրժուազիայի սոցիալ-դեմոկրատական գործակալութայն բանվոր դասակարգի վրա ունեցած ազդեցութայն անկումը և դրանով իսկ խորտակում իմպերիալիստական բուրժուազիայի գլխավոր սոցիալական հենարանը, պրոլետարական հեղափոխութայն այս գլխավոր խոչընդոտը:

«Տնտեսական ու քաղաքական զարգացման անհամաչափությունը կապիտալիզմի անվերապահ որենքն ե: Այստեղից հետեւում ե, վոր սոցիալիզմի հաղթությունը հնարավոր ե սկզբում մի քանի փոքրաթիվ կամ նույնիսկ մեկ, առանձին վերջրած, կապիտալիստական յերկրում: Այս յերկրի հաղթանակած պրոլետարիատը, եքսպրոպրեացիայի յենթարկելով կապիտալիստներին և իր մոտ կադակերպելով սոցիալիստական արտադրություն, կկանգնեք մնացած, կապիտալիստական աշխարհի դեմ, դեպի իրեն զրավելով մյուս յերկիրներէ կեղքված դասակարգերին, նրանցում ապրստամբություն բարձրացնելով կապիտալիստներէ դեմ, անհրաժեշտութայն դեպքում նույնիսկ ռազմական ուժով հանդես գալով շահագործող դասակարգերի ու նրանց պետություններէ դեմ» (Լենին, XVIII հ., էջ 232—233):

Իմպերիալիզմը աշխարհի բոլոր յերկիրները շղկապում ե մի միաւնական համաշխարհային տնտեսութայն մեջ, իմպերիալիզմը համաշխարհային գերիշխանութայն ու կեղեքման սիստեմ ե. իմպերիալիզմի ստեղծած հակասությունները համաշխարհային հակասություններ են: Այս պատճառով յուրաքանչյուր յերկրի ներքին հակասությունները հանդիսանում են իմպերիալիզմի համաշխարհային հակասությունների անխզելի բաղկացուցիչ մասը: Ուստի «պրոլետարական հեղափոխութայնը պիտի ե ամենից առաջ դիտել իբրև իմպերիալիզմի համաշխարհային սիստեմի հակասու-

թյունների գարգացման արդյունք, իբրև համաշխարհային իմպերիալիստական նահափ տրայի այս կամ այն յերկրում հսրվելու արդյունք» (Սալին, Լենինիզմի հարցեր, էջ 21: Ընդգծումն իմն ե: Լ. Ս.):

Իսկ յեթե պրոլետարական հեղափոխությունը համաշխարհային իմպերիալիստական ճակատի շղթայի կտրումն ե, ապա պարտադիր չե, վոր այս շղթան կտրվի ամենազարգացած կապիտալիստական յերկրում: «Այնպես կարող ե լինել, վոր հեղափոխություն սկսած յերկիրը, կապիտալի ճակատը ճեղքած յերկիրն ավելի պակաս զարգացած յերկիր ե կապիտալիստական տեսակետից, քան մյուս, պակաս զարգացած յերկիրները, վորոնք սակայն մնացել են կապիտալիզմի շրջանակներում» (նույն տեղում):

Սա, հասկանալի յե, վոր չի նշանակում, թե այսպիսի յերկիրը կարող ե լինել կապիտալիստական տեսակետից ամենապակաս զարգացած յերկիրը: Տվյալ յերկրում հեղափոխութայն հաղթութայն համար պահանջվում ե պրոլետարիատի առկայություն, վորը կարողանա կազմակերպել բուրժուազիային հաղթելու համար և իր հետևից տանել հետամնաց շահագործվող մասսաներին, պահանջվում ե, վոր այս յերկրում կապիտալիզմն արդեն հասնի զարգացման միջին մակարդակին:

Չենց այսպես եր բանը Ռուսաստանում, 1917 թ., նա հետամնաց յերկիր եր այնպիսի յերկիրներէ համեմատությամբ, ինչպես են Գերմանիան, Ֆրանսիան, Անգլիան և ուրիշ: Բայց կապիտալիզմն այնտեղ հասել եր այնպիսի մակարդակի, յերբ արդեն ակնհերե ելին խոշոր համակենտրոնացված արդյունաբերությունը, մոնոպոլիաներն ու ֆինանսական կապիտալը և հեղափոխական պրոլետարիատը՝ բոլշևիկյան կուսակցութայն գլխավորությամբ: Առավել պակաս զարգացած յերկիր չլինելով, Ռուսաստանը 1917 թ. այնուամենայնիվ դուրս յեկավ ամենաթույլ ողակն յերկիրների շարքում, վորովհետև նրա մեջ, իբրև մի իմպերիալիստական ճակատում միահյուսվել ու համախմբվել ելին հանգուցակետի այն ժամանակ միահյուսվել ու համախմբվել ելին համաշխարհային իմպերիալիզմի բոլոր հիմնական հակասությունները:

Այն նոր բանը, վոր Լենինը զարգացրեց մարքսիզմի մեջ պրոլետարական հեղափոխութայն հարցում, հետևաբար այն ե, վոր իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում պրոլետարական հեղափոխությունը կարող ե սկսվել և սոցիալիզմը կարող ե հաղթել նախ մեկ առանցին վերջրած կապիտալիստական յերկրում, իսկ հետո արդեն տարածվել առանձին յերկիրներէ վրա: Մի յերկրում սոցիալիզմի հաղթութայն Լենինի այս ուսմունքը անմիջականորեն բըղ-լիզմի հաղթութայն Լենինի այս ուսմունքը

խում եւ իմպերիալիզմի վերաբերյալ նրա ուսմունքից, վերը մարք- սիզմի անմիջական շարունակութիւնն ու զարգացումն եւ:

Ով բացասում է զարգացման անհամաչափութեան ուժեղացումն իմպերիալիզմի ժամանակ, և մի յերկրում սոցիալիզմ կառուցելու հնարավորութիւնը, նա իրականում առհասարակ բացասում է պրոլետարիական հեղափոխութեան հնարավորութիւնը: Յեթն այն յերկրի պրոլետարիատը, վորն ամենաթույլ ողակն է իմպերիալիստական շղթայում և վորտեղ արդեն հնարավոր է բուրժուազիայի տապալումը, հեղափոխութիւնը պետք է հետաձգել մինչև այն մոմենտը, յերբ ուրիշ յերկիրներում նույնպես ստեղծվի այսպիսի հեղափոխական դրութիւն, ապա սա նշանակում է, վոր պրոլետարիական հեղափոխութիւնն առհասարակ յերբեք չի սկսվի: Վերոյհետև զարգացման անհամաչափութիւնը վերին աստիճանի քիչ հավանական է դարձնում, վոր բոլոր կապիտալիստական կարևորագույն յերկիրներում միաժամանակ ստեղծվի հեղափոխական սիտուացիա: Սոցիալ-ֆաշիստները խաբում են բան- վոր դասակարգին, ասելով, թէ իրենք դեմ չեն հեղափոխութեան, բայց չեն կարող հեղափոխութիւնն սկսել, քանի վոր ուրիշ յերկիրներէ բանվորները չեն սկսում: Այսպիսի հարցադրումը նշանակում է ընդհանուր հրաժարում հեղափոխութիւնից:

Սոցիալ-ֆաշիստական այս տեսակետը պաշտպանում է հակահեղափոխական տրոցկիզմը: Ինչպես մենք վերև տեսանք, Տրոցկին ըստ եյուրթեան կանգնած է «գերիմպերիալիզմի» կառուցիական թեորիայի հողի վրա, վոր բացատրում է զարգացման անհամաչափութեան ուժեղացումը իմպերիալիզմի ժամանակ: Այս պատճառով Տրոցկին հանդես եր գալիս և հանդես է գալիս իմպերիալիզմի ժամանակ զարգացման անհամաչափութեան վերաբերյալ և մի յերկրում սոցիալիզմ կառուցելու հնարավորութեան վերաբերյալ լենինյան ուսմունքի դեմ: Նա պնդում է, վոր զարգացման անհամաչափութիւնը մշտապես հասուկ է յեղել կապիտալիզմին, վոր իմպերիալիզմի ժամանակ տեղի յի ունենում այս համաչափութեան վոչ թէ ուժեղացում, այլ թուլացում, վորովհետև, ասում է Տրոցկին, իմպերիալիզմի ժամանակ տեղի յի ունենում առանձին յերկիրներէ զարգացման մակարդակների նիվելիրովկա, համահարթում,—ուստի սոցիալիզմի կառուցումը մի յերկրում իբրև թէ անկարելի յի: Իր հակահեղափոխական թեորիան հիմնավորելու համար Տրոցկին բացասում է իմպերիալիզմն իբրև կապիտալիզմի զարգացման առանձին փուլ և առանձին յերկիրների հա-

մահարթումը հակադրում է նրանց զարգացման անհամաչափութեանը:

Ահա մտայնութիւն զարգացման որեքեք իմպերիալիզմի ժամանակ

կապիտալիզմն առհասարակ չի կարող համաչափ զարգանալ, հենց դրա համար էլ նա կապիտալիզմ է հասարակական ար-

տադրութեան ու կապիտալիստական յուրացման իր հակասութեամբ և այս հիմնական հակասութիւնից բխող անարխիստիզմ, ճգնաժամերով և այլն: Բայց արդոյք թուլանում է անհամաչափութիւնը կապիտալիզմի զարգացման զուգընթաց: Վոչ, չի կարող թուլանալ, վորովհետև կապիտալիզմի զարգացումը նրա հիմնական հակասութեան զարգացումն է: Զարգացման անհամաչափութեան թուլացումը կնշանակել կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան թուլացում, մահացում: Հենց միմիայն սրանից բխում է վոր վորչափով իմպերիալիզմը կապիտալիզմի զարգացման բարձրագույն փուլն է, վորչափով վոր իմպերիալիզմի ժամանակ կապիտալիզմի հիմնական հակասութիւնը հասնում է իր սրման ամենաբարձր աստիճանին, ապա զարգացման անհամաչափութիւնն էլ վոչ միայն չի թուլանում, այլև, ընդհակառակը, չափազանց ուժեղանում է: Բայց սա քիչ է: Վորչափով վոր իմպերիալիզմը պարզապես կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան սրումը չէ, այլ կապիտալիզմի առանձին փուլը, վոր խորապես տարբերվում է այլ կապիտալիզմի՝ նրան նախորդող զարգացումից, այդ չափով տեղի կապիտալիզմի՝ նրան նախորդող զարգացման անհամաչափութեան ուժեղացում, այլ այս անհամաչափութեան բուն բնույթի փոփոխութիւն:

Իմպերիալիզմի ժամանակ զարգացման անհամաչափութեան այս առանձին ընդհանր վորոշող ֆակտորը հանդիսանում է նախաշխարհի բաժանման ավարտումն ու նրա վերաբաժանման պայ- աշխարհի բաժանման մի իմպերիալիստական յերկրի դեղում է քարը, վոր ամեն մի իմպերիալիստական յերկրի դեղում է առաջ անցնելու իր ախոյաններից, վորպեսզի աշխարհի վերաբաժանման պայքարում մյուսներից ավելի ուժեղ լինի: Յերկրաբաժանման պայքարում մյուսներից բարձր մակարդակը բորդ՝ արտադրողական ուժերի չափազանց բարձր մակարդակը վորոշ յերկիրների համար յուրացնում է մյուս յերկիրներից առաջ անցնելու գործը: Այսպիսով վորոշ յերկիրների՝ մյուսներից առաջ անցնելու այս սուր պայքարը բխում է իմպերիալիզմի անհամաչափութեանից, իբրև կապիտալիզմի առանձին փուլի. նա չի բուռն եյուրթեանից, իբրև կապիտալիզմի առանձին փուլի. նա չի կարող տեղի ունենալ, յերբ դեռևս մոնոպոլիստների ու ֆինանսական կապիտալի գերիշխանութիւնը չկար, յերբ աշխարհը դեռևս վերջնականապես չէր բաժանված:

Իմպերիալիզմի ժամանակ առանձին կապիտալիստական
յերկիրների զարգացման աստիճանները տարբերությունը շատ
ավելի փոքր է, քան նա կար առաջ, այսինքն համահարթումն
ավելի մեծ էր, քան մինչև իմպերիալիզմը: Բայց այստեղից բխում
է վոչ թե առանձին յերկիրների զարգացման անհամաչափություն
թուլացում, այլ ճիշտ հակառակը՝ այս անհամաչափության
սրում: «Հենց այն պատճառով, վոր հետամնաց յերկիրներն արա-
զացնում են իրենց զարգացումը և համահարթվում (нивелировка)
առաջավոր յերկիրների հետ,—հենց այս պատճառով սրվում է
վորոշ յերկիրները՝ մյուսներից առաջ անցնելու պայքարը, հենց
այս պատճառով վորոշ յերկիրների համար հնարավորություն է
սեղծվում առաջ անցնելու մյուսներից և նրանց դուրս մղելու
շուկաներից, դրանով իսկ նախադրյալներ ստեղծելով ռազմական
ընդհարումների համար, կապիտալիզմի համաշխարհային ճակատը
թուլացնելու համար, այս ճակատը կապիտալիստական տարբեր
յերկիրների պրոլետարներով ճեղքելու համար ...»

Համահարթումը զարգացման անհամաչափության ուժեղաց-
ման պայմաններից մեկն է իմպերիալիզմի շրջանում» (Սթալին,
ոպոզիցիայի մասին):

Մինչև իմպերիալիզմի զարգացման անհամաչափությունն
արտահայտվում է նրանով, վոր կապիտալիստական վորոշ յեր-
կիրներ դանդաղ, տեական զարգացման միջոցով առաջ ելին անց-
նում մյուս յերկիրներից: Իսկ իմպերիալիզմի ժամանակ արտա-
դրողական ուժերը հասել են չափազանց բարձր մակարդակի, տե-
ղի յե ունեցել կապիտալիստական զարգացած յերկիրների հա-
մահարթում, և վորոշ յերկիրները՝ մյուսներից առաջ անցնելու
պայքարն աշխարհի վերաբաժանման համար հանդիսանում է ամեն
մի իմպերիալիստական յերկրի դոյություն պայմանը: Այս պայ-
մաններում զարգացման անհամաչափությունը թուլեցան է բնույթ
է ընդունում, վորոշ յերկիրներ արագ առաջ են անցնում մյուս-
ներից, վորպիսի հանգամանքն անխախտորեն կապված է իմպե-
րիալիստական պատերազմների, իմպերիալիստական յերկիրների
փոխադարձ թուլացման հետ: Այստեղից բխում է իմպերիալիս-
տական շղթայի իր մի ողակում պատուվելու և մի յերկիրում սո-
ցիալիզմի հաղթելու հնարավորությունը:

Հենց այս է անհամաչափ զարգացման որինքի առան-
ձին բնույթը իմպերիալիզմի շրջանում, վոր խորապես տարբեր է
կապիտալիզմի անհամաչափ զարգացման որինքից առհասարակ:
Իմպերիալիզմի շրջանում «կապիտալիստական յերկիրների զարգաց-

ման անհամաչափությունը դարձել է իմպերիալիստական զարգաց-
ման վնասիկան ուժ» (Սթալին, Համե (բ) Կ XV կոնֆերանսի սղագր-
հաշվետվություն: Ընդգծումն իմն է:—Ս. Լ.): Լենինի հայտարե-
րած և Սթալինի զարգացրած անհամաչափ զարգացման այս
որենքն իմպերիալիզմի ժամանակ մի որենք է, վոր վճռում է կա-
պիտալիզմի բախտը:

Լենինի ուսմունքը իմպերիալիզմի մասին իբրև կապիտա-
լիզմի վերջին փուլի, անհամաչափ զարգացման որենքի վճռական
նշանակություն մասին, իմպերիալիզմի շղթայի իր ամենաթույլ
ողակում պատուվելու մասին և համաշխարհային պրոլետարական
հեղափոխություն ուղու մասին, վոր սկսվում է մի յերկրում սո-
ցիալիզմի հաղթություն, պատմական փայլուն հաստատում դտավ
կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի ամբողջ ընթացքով, վոր
սկսվել է 1914—1918 թթ. համաշխարհային իմպերիալիստական
պատերազմից, վորն անմիջականորեն հանգավ ցարական իմպե-
րիալիստական Ռուսաստանում իմպերիալիստական շղթայի ճեղք-
վելուն:

10. ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՃԳՆԱԺԱՄԸ

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամը բուն կապիտալիստա-
կան սխտեմի ճգնաժամն է նրա զարգացման ամենաբարձր իմ-
պերիալիստական փուլում: Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամը
սկսվել է 1914—1918 թթ. իմպերիալիստական պատերազմի շրջ-
անում: «Պատերազմը ցնցել է համաշխարհային կապիտալիզմի
ամբողջ սխտեմը» և սկիզբ դրել նրա ընդհանուր նվաճումին
(Կոմինտերնի ծրագրերը): Պատերազմը նշանակում էր կապիտալիզ-
մի պատմության մեջ աննախընթաց՝ արտադրողական ուժերի
քայքայում, միլիոնավոր մարդկանց բնաջնջում, մասսաների ան-
լուր արքատացում և Ֆինանսական ոլիգարխիայի վիթխարի շա-
հեր: Պատերազմն իր հետ բերեց դասակարգային հակասություն-
ների այնպիսի արտակարգ սրում (ամենից առաջ Յեղրոպայի
պատերազմած յերկիրներում), վորը գործնապես պրոլետարիատի
առջև դրեց կապիտալիզմի հեղափոխական տապալման անմիջա-
կան խնդիրը:

1814—1918 թ. իմպերիալիստական պատերազմը սկիզբ դրեց
կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամին առաջին հերթին նրանով,
վոր նա ծնեց համաշխարհային պրոլետարական հեղափոխություն
սկիզբ և հիմք հանդիսացող Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը:

Պրոլետարական դիկտատուրայի յերկրի առաջացումով տեղի ունեցավ համաշխարհային տնտեսութեան պառակտում: «Կապիտալիզմն այլևս համաշխարհային տնտեսութեան միակ ու համապարփակ սիստեմը չէ» (Սեալին, Լենինի լիզմի հարցեր եջ 493—494 ուս.)» 1917 թ. պրոլետարական հեղափոխութեանը վերջ դրեց իմպերիալիզմի համաժխտահայիլի դերիշխանութեանը, յերկրագնդի մեկ վեցերորդ մասը դուրս ե յեկել իմպերիալիզմի դերիշխանութեանից:

Սորհրդային Միութեան գոյութեանն ամբողջ աշխարհի շահագործվողներին ակնառու ցույց ե տալիս տնտեսութեան խորհրդային սիստեմի բոլոր առավելութեանները կապիտալիստական սիստեմի հանդեպ: Վոչ միայն այժմ, յերբ ամբողջ կապիտալիստական աշխարհում փոթորկում ե աննախընթաց ուժի տընտեսական ճգնաժամը, այլև դեռ մինչև ճգնաժամը արտադրութեան զարգացման տեմպը ՍՍՀՄ-ում շատ հետ եր թողել կարևորագույն կապիտալիստական յերկիրներին տեմպին: Այսպես, 1924—1928 թթ. արտադրութեան տարեկան միջին աճը կազմում եր (սոկոսներով). ՀԱՄՆ-ում—3, Գերմանիայում—6, 3, Ֆրանսիայում—3, 3, Անգլիայում—1, ՍՍՀՄ-ում—27, 3:

ՍՍՀՄ-ում գործադրկութեան վերացում, կապիտալիստական յերկիրներում վիթխարի աճած գործադրկութեան: ՍՍՀՄ-ում մասսաների կյանքի նյութական ու կուլտուրական մակարդակի արագ վերելք, կապիտալիստական յերկիրներում պրոլետարիատի աղքատացման աննախընթաց աճում ե աշխատավորական մասսաների քայքայում: ՍՍՀՄ-ում բուռն վերելք առանց ճըգնաժամի, կապիտալիստական յերկիրներում գերարտադրութեան ճգնաժամ:

Այս բոլորը հանդիսանում ե պրոլետարիատի ե իմպերիալիստական յերկիրներին ու գաղութներին կեղեքված մասսաների հեղափոխականացման մեծագույն ֆակտորը: «Տնտեսութեան կապիտալիստական սիստեմի հետ միասին գոյութեանն ունի նաև սոցիալիստական սիստեմը, վորը աճում ե, վորը բարգավաճում ե, վորը ընդդիմակայում ե կապիտալիստական սիստեմին ե վորն իր գոյութեան իսկ փաստով ցուցադրում ե կապիտալիզմի նեխածութեանը, խախտում ե նրա հիմքերը» (Սեալին, Լենինի լիզմի հարցեր):

Ինչպե՞ս ե Սորհրդային Միութեան գոյութեանն իսկ խախտում իմպերիալիզմի հիմքը:

Մտաբերենք վերև մեր վերլուծած իմպերիալիզմի յերեք շարք հակասութեանները 1) հակասութեաններ բուրժուազիայի ու

պրոլետարիատի միջև իմպերիալիստական յերկիրներում, 2) հակասութեաններ իմպերիալիստական յերկիրներին ու գաղութների միջև ե 3) հակասութեաններ իմպերիալիստական յերկիրներին միջև աշխարհի վերաբաժանման համար պայքարելու հողի վրա: Սորհրդային Միութեան գոյութեանը բարդացնում ու խորացնում ե իմպերիալիզմի այս հակասութեանները:

Հոկտեմբերյան հեղափոխութեան փորձը համայն աշխարհի պրոլետարիատին ցույց ե տալիս, վոր բոլշևիզմի ուղին կապիտալիզմի կեղեքումից ազատվելու միակ ուղին ե: Սորհրդային Միութեանն ակներև ցույց տվեց համաշխարհային բանվոր դասակարգին վոչ միայն սոցիալիզմի իրագործելի լինելը, այլև նրա իրականացման ուղիներն ու միջոցները: Այն տարակույսներն ու տատանումները սոցիալիզմը պրոլետարիատի դիկտատուրայի միջոցով իրականացնելու վերաբերմամբ, վոր բուրժուազիան ու նրա սոցիալ-դեմոկրատական գործակալութեանը Սորհրդային Միութեան հասցեյին տարածած կեղծիքի ու զրպարտութեան մեթոդներով մտցնում եյին բանվոր դասակարգի շարքերը,—այդ տարակույսներն ու տատանումներն ավելի ու ավելի յեն չեզոքանում: Սորհրդային Միութեան հաջողութեանները հարված հարվածի հետևից հասցնում են մասսաների վրա տարածված սոցիալ-դեմոկրատական աղբեցութեանը,—կրճատվում ե սոցիալ-դեմոկրատիայի մասսայական հիմքը ե թուլանում ե բուրժուազիայի սոցիալական գլխավոր հիմքը՝ սոցիալ-դեմոկրատիան:

Պրոլետարական հեղափոխութեան կարևորագույն հարցերից մեկը պրոլետարիատի վերաբերմունքն ե գյուղացիութեան աշխատավորական մասսաներին: Մանր գյուղացիական տնտեսութեան տալիստական վերակառուցումը պրոլետարական հեղափոխութեան սոցիալիստական վերակառուցումը պրոլետարական հեղափոխութեան դժվարագույն խնդիրն ե: Բուրժուական գիտնականները ե թեյան դժվարագույն խնդիրն ե: Սորհրդային սոցիալ-ֆաշիստներն ընդհուպ մինչև հակահեղափոխական տրոցկիզմը ամեն տեսակ թեորիաներ են կառուցում մանր գյուղացիական տնտեսութեան կենսունակութեան ե գյուղացիութեան հակահեղափոխական բնույթի մասին նրա համար, վորպեսզի բանվոր դասակարգին վախեցնեն այն հեռանկարով, վոր սոցիալիզմը կխորտակվի գյուղատնտեսութեան հանդեպ: Սորհրդային Միութեան հետևանքով: Հակառակ կոմունիզմի բայնացումն անկարելի լինելու հետևանքով: Հակառակ կոմունիզմի թշնամիների բոլոր մարգարեյութեաններին ու թեորիաներին, կոլտնտեսական հասարակարգը ՍՍՀՄ-ում հաղթանակել ե վերջնականապես ու անդարձ: «Փաստորեն ասում են, վոր մեր խոր-

հըրդային գյուղացիութունը վերջնականապես հեռացել և կապիտալիզմի ասիերից և բանվոր դասակարգի հետ դաշնակցած առաջ և գնացել դեպի սոցիալիզմ» (Սթալին, հաշվետու գեկուցում կոլեակցության XVII համագումարին Համկ(բ)Կ ԿԿ աշխատանքի մասին):

ԽՍՀՄ այս համաշխարհային պատմական հաղթանակը ակնառու ցույց է տալիս բոլոր յերկիրների բանվորներին, վոր գյուղացիական տնտեսության հանրայնացման խնդիրը միանգամայն լուծելի խնդիր է, վոր սոցիալիզմը կարող է հաղթանակել արտազրուծյան բոլոր ճյուղերում և վոր դրա ուղին ընկած է հեղափոխության վրայով: ԽՍՀՄ կոլեկտիվացման փորձը կապիտալիստական յերկիրների պրոլետարիատի համար դյուրացնում է չքավոր ու քայքայվող գյուղացիությանն իր կազմը նվաճելու և քրանով խսկ իշխանութունը նվաճելու գործը:

Այսպիսով, խորհրդային միության գոյությունն ու հաջողությունները, միություն, վոր համաշխարհային պրոլետարական հեղափոխության հիմքն է ու կովանը, վստահություն են ներշնչում մասսաների հեղափոխական շարժմանը կապիտալիստական յերկիրներում, արագացնում են հեղափոխականացման բուն պրոցեսը և սրում բուրժուազիայի ու պրոլետարիատի հակասությունները: Բայց այս բոլորը նշանակում են, վոր ԽՍՀՄ գոյության խսկ փաստը խախտում է կապիտալիզմի հիմքերը:

Այժմ դիմենք գաղութների ու իմպերիալիստական յերկիրների փոխադարձ հակասություններին: ԽՍՀՄ լուծեց ազգային հարցը և իր տերիտորիայում վոչնչացրեց ազգային ամեն մի ճնշում, նա ազատագրեց նախկին Ռուսաստանյան կայսրության գաղութային ժողովուրդներին և սոցիալիստական շինարարության ուղիներով արագորեն բարձրացնում է նրանց նյութական ու կուլտուրական մակարդակը: Այս հանգամանքն ուժեղացնում է գաղութների հեղափոխական-ազատագրական շարժումը և խորացնում հակասությունները գաղութների կեղեքված մասսաների ու նրանց իմպերիալիստական ստրկացնողներին միջև, խախտելով իմպերիալիզմի հիմքերը:

Վերջապես իմպերիալիզմի հակասությունների յերրորդ շարքը՝ իմպերիալիստական յերկիրների փոխադարձ հակասություններն աշխարհի վերաբաժանման համար նրանց պայքարելու հիման վրա՝ նույնպես ուժեղանում է ԽՍՀՄ գոյության ազդեցության տակ: Քանի վոր իմպերիալիզմի գերիշխանությունից դուրս և ընկել յերկրագնդի մեկ վեցերորդ մասը, վորի աշխատա-

վոր մասսաներն առաջ շահագործման առարկա էլին վոչ միայն «իրենց» ռուսաստանյան բուրժուազիայի, այլև միջազգային ֆինանսական կապիտալի ձեռքին, ապա ուժեղացավ իմպերիալիզմի իշխանության տակ գտնվող յերկիրների վերաբաժանման պայքարը:

Մենք տեսնում ենք, վոր ԽՍՀՄ-ի գոյությունը մի ֆակտոր է, վոր սրումի է իմպերիալիզմի բոլոր նակասությունները: Հակասությունը ԽՍՀՄ-ի համաշխարհային իմպերիալիզմի միջև «ներկա պրոլետարիատի կարգի հակասությունն է: Նա հակասություն է ամբողջ կապիտալիզմի և կառուցվող սոցիալիզմի յերկրի միջև: Բայց սա չի խանգարում նրան քայքայելու և խախտելու կապիտալիզմի բուն հիմքերը: Դեռ ավելին՝ նա մինչև արմատները դրսևորում է կապիտալիզմի բոլոր հակասությունները և դրանք հավաքում մի հանգույցի մեջ, դրանք դարձնելով հենց կապիտալիստական կարգերի կենաց ու մահվան հարցը» (Սթալին, Լենինիզմի հարցեր):

Ուստի միանգամայն անխուսափելի յե համաշխարհային իմպերիալիզմի փորձը ուղղման ուժով խեղդելու պրոլետարական դիկտատուրայի առաջին յերկիրը, ԽՍՀՄ դեմ ինտերվենցիա կատարելու փորձը նպատակ ունենալով վոչնչացնել համաշխարհային հեղափոխության հենարանը և յելք գտնել ճգնաժամից:

ԽՍՀՄ հանդիսանում է կապիտալիզմի ճգնաժամի ամենահզոր, բայց վոչ միակ ֆակտորը: Իմպերիալիստական պատերազմը նմանապես սրեց իմպերիալիստական սխտեմի ներքին հակասությունները մինչև այն աստիճան, վոր բուրժուազիան չի կարողանում և չի կարողանա յելք գտնել այս հակասություններից: Նախ և առաջ վերլուծենք պատերազմի հետևանքով սրված հակասություններն իմպերիալիստական յերկիրների ներսում:

Պատերազմից հետո բավականաչափ դանդաղեց և թուլացավ իմպերիալիստական պատերազմի գաղեց արտադրության աճումը կապիտալիստական յերկիրներում և չափազանց ուժեղացան կապիտալիզմի նեխման պրոցեսները: Նեխումը նշանակում է վոչ թե բացարձակ դադար հասարակության արտադրողական ուժերի զարգացման մեջ, ինչպես պնդում են տրոցկիստները («ստագնացիայի» թեորիան), այլ դադարի տեսնելն, վոր արտահայտվում է արտադրողական ուժերի աճման դանդաղելով:

Պատերազմից հետո տեղի յն ունեցել տեխնիկայի չափազանց արագ աճում, այնպիսի աճում, վորը վորոշ դեպքերում սահմանակից ե տեխնիկական հեղափոխության (քիմիայի, էլեկտրոտեխնիկայի, ոդային հաղորդակցությունների, ուղիտյի ասպարեզում և այլն): Բայց կապիտալիզմն ի վիճակի չէ ոգտագործելու այս հայտնագործություններն ու գյուտերը: Մանավանդ արդի համաշխարհային անտեսական ճգնաժամի առընչությամբ բուրժուական քաղաքագետները, անտեսագետներն ու գիտնականները մեծ ուշադրություն են հատկացնում տեխնիկական պրոգրեսի դեմ ուղղակի պայքար մղելու հարցերին:

Պատերազմից հետո աճեց կապիտալիստական յերկիրների արտադրական ապարատը: Որինակ 1925 թ. արդյունաբերության մեխանիկական շարժիչների կարողությունը 1913 թ. համեմատությամբ ՀԱՄՆ-ում աճեց 55%, Գերմանիայում՝ 68%, Անգլիայում՝ 50%: Այնուամենայնիվ արտադրության աճումն արտադրության նախապատերազմյան 16 տարիներում (1897—1913 թ թ.) չուղուների համաշխարհային ձուլումն ավելացավ 140%-ով, իսկ 1913 թ-ից մինչև 1929 թ. 16-ամյա շրջանում՝ միայն 23, 8%-ով: Քարածխի հանքահանումը համապատասխան չափով ավելացավ 108 և 7,2%-ով:

Արտադրական ապարատի ընդարձակման ժամանակ արտադրության աճման այս կտրուկ յանկման հետևանքը ձեռնարկայինների խոնրիկացումն էր բերաբեռնումն է, վորը նույնիսկ վերելքի տարիներին հիմնական կապիտալիստական յերկիրներում կազմում եր արտադրական ապարատի (մի հերթով աշխատելիս) կեսից ավելին: Արդյունաբերության թերաբեռնումը առանձնապես կտրուկ կերպով ուժեղացավ արդի անտեսական ճգնաժամի հետևանքով: ամենակարևոր կապիտալիստական յերկիրների արդյունաբերական ամենակարևոր ճյուղերում արտադրական ապարատը հաճախ ոգտագործվում ե ընդամենը միայն 10—20%-ով: Արտադրական ապարատի այս խոնրիկական թերաբեռնման հիմնական պատճառը մասսաների կյանքի մալաբարակի կտրուկ իջեցումն է և բազմազան պատկերի աղբյուրացումն ուժեղացումը:

Պատերազմի ծախսերը կազմեցին պատերազմած յերկիրների ամբողջ ազգային հարստության կեսը: Հասկանալի յե, վոր բուրժուական այս ծախսերի հատուցումը բոլոր ուղիներով գցում ե բանվոր դասակարգի ուսերին: Բայց բանը սրանով չի սպառվում: Պատերազմից հետո կտրուկ կերպով մեծացան «խաղաղ»

ժամանակվա ռազմական ծախսերը մինչև պատերազմը կատարվող այդ ծախսերի համեմատությամբ. տեխնիկայի պատրաստությունն է տեսնվում նոր պատերազմի համար (պատերազմից հետո սպառողինումներն ու ռազմական ծախսերի աճման վերաբերյալ տվյալները տես ներքև): Բուրժուական աշխատավորական մասսաներին ստիպում ե հատուցել վոչ միայն անցած պատերազմի այլև նոր պատերազմի պատրաստության ծախսերը:

Այսպիսով պատերազմից հետո խիստ աճում են վոչ արտադրական ծախսերը նախապատերազմյան ժամանակվա համեմատությամբ: Այդ ծախսերը ծածկելու համար բուրժուական դեմումն է բանվոր դասակարգի կյանքի մակարդակի իջեցման վոչ միայն աշխատավարձի իջեցնելու աշխատորը յերկարացնելու և այլ միջոցներով, այլև հարկերի միջոցով, վորոնք պատերազմից հետո հակայական չափերով աճել են:

Հեթապեթագլյան ագրարային ճգնաժամի հետևանքով, վոր տևում ե արդեն ավելի քան 13 տարի, խիստ իջել ե նաև գյուղացիական մասսաների գնողունակությունը: Պատերազմից հետո կրճատվել ե յեվրոպական յերկիրների ցանքերի տարածությունը և ընդարձակվել անդրովկիանյան յերկիրների ցանքերի տարածությունը: Բայց պատերազմից հետո համաշխարհային ցանքի տարածության մի մասն ավելորդ դուրս յեկավ, գլխավորապես մասսաների սպառման կրճատման հետևանքով: Այսպես որինակ բնակչության մի շնչին ընկնող ցորենի ու հաճարի միջին տարեկան սպառումը Անգլիայում 1909—1913 թթ. կազմում եր 164,4 կլգ., իսկ 1924—1925 թթ.—153,3 կլգ., և համապատասխան կերպով Գերմանիայում՝ 254,7 և 149 կլգ., Ֆրանսիայում՝ 243,8 և 213,6 կլգ., ՀԱՄՆ-ում՝ 178,6 և 152,5 կլգ.: Խիստ կրճատվեց բամբակի սպառումը մասամբ մասսաների գնողական ուժի կրճատման հետևանքով, մասամբ ել արհեստական մետաքսի միջոցով բամբակեղեն գործվածքների դուրս մղման հետևանքով: Կրճատվեց նաև գյուղատնտեսական հումքի մյուս տեսակների սպառումը: Բան զուգընթաց հետպատերազմյան գյուղատնտեսության մեջ արտադրեցին բավականաչափ տեխնիկական տեղաշարժեր (տրակտորի և կոմբայնի կիրառումը), վորոնք ամենից առաջ հարվածեցին մանր ու միջակ գյուղացությանը: Բոլոր յերկիրներում և առանձնապես գաղութներում ու կիսագաղութներում գյուղացուական քայքայման պրոցեսը չտեսնված չափեր ընդունեց: Այսպիսով առաջացավ գյուղացիության բազմամիլիոն մասսաների ստեղծման ուժի անկումը:

կում, թե իմպերիալիզմը կուրս է վերցրել զաղութները դարձնելու
ինքնուրույն արդյունաբերական տեսակետից դարգացած յերկիր-
ներ, չի նշանակում գաղութների «ապագաղութացում»։ «Ապա-
գաղութացման» թեորիան սոցիալ-դեմոկրատիան առաջադրել է
նպատակ ունենալով իր իմպերիալիստական բուրժուազիայի քա-
ղաքականութիւնը պատկերել իբրև պրոգրեսիվ քաղաքականու-
թյուն։ Իրականում «ապագաղութացման» թեորիան վոչ մի ընդ-
հանուր բան չունի իրականութեան հետ։ Մայրերկիրները գաղութ-
ներում թույլ են տալիս զարգացնելու թեթև ու արդյունահանող
արդյունաբերութիւնը և ամեն կերպ խոչընդոդ են հանդիսանում
մեքենաշինութեան զարգացմանը, այսինքն արդյունաբերութեան
այն ճյուղի, վորի զարգացումը կնշանակեր իսկական ինդուս-
տրացում։

Թույլ տալով արդյունաբերութեան զարգացումը գաղութ-
ներում իմպերիալիստները դրա հետ միասին արգելակում են նրա-
զարգացումը։ Հինց դրանով իմպերիալիզմի ճնշումը վոչ թե թու-
լանում է, այլ ուժեղանում։ Իմպերիալիստական ճնշման հինց այժ
ուժեղացումը գաղութներում պատերազմից հետո հանդիսանում է
պատճառներից մեկ այն հսկայական թափի ու խորութեան, վոր
ձեռք բերեց հետպատերազմյան հեղափոխական-ազատագրական
շարժումը գաղութներում։

Իմպերիալիստական կեղեքման ուժեղացումը գաղութներում
պայմանավորված է նրանով, վոր պատերազմից հետո, ինչպես
ցույց կտրվի ստորև, ուժեղացավ իմպերիալիստական յերկիրների
զարգացման անհամաչափութիւնը և նրանց միջև սրվեց պայքարն
աշխարհի նոր վերաբաժանման համար։ Ամեն մի իմպերիալիստա-
կան յերկիր ջղաձգորեն կառչում է իր գաղութներին, իսկ այն
գաղութներում, վորոնք մի վորևե իմպերիալիստական յերկրի
մոնոպոլ սեփականութիւնը չեն, ինչպես որինակ Չինաստանը,
տեղի յե ունենում անընդհատ պայքար իմպերիալիստական գի-
շատիչների միջև իրենց դիրքերի ամրացման ու ընդարձակման
համար։

Գաղութներն ազրարային յերկիրներ են։ Հետպատերազմյան
ազրարային ճգնաժամի խորտակիչ ներդրութիւնն ամենից ա-
ռաջ արտահայտվեց գաղութների աշխատավոր գյուղացիութեան
բազմամիլիոն մասսաների քայքայումով ու աղքատացումով։ Այժ
հանգամանքն ուժեղացնում է գաղութների հեղափոխական շար-
ժումը։

Վերջապես, Խորհրդային Միութեան գոյութիւնն իր ազգա-

յին քաղաքականութեամբ արագացնում ու առանձին ուժ է տա-
լիս գաղութային հեղափոխութեաններին։ Հոկտեմբերյան հեղա-
փոխութեանից հետո հեղափոխական-ազատագրական շարժման
առջև գաղութներում բացվում է այնպիսի հեռանկար, վորպիսին
չի յեղել մինչև պատերազմը, այն է՝ պրոլետարական պետութեան
հետ միացումը, սոցիալիստական պետութեաններին սխտեմի մեջ
մտնելը և սրա հիման վրա նյութական ու կուլտուրական արագ ա-
ճումը։ «Սոցիալիզմի կենտրոնների առկայութեան դեպքում հանձին
խորհրդային հանրապետութեաններին և նրանց տնտեսական հա-
րաճուն հզորութեան, իմպերիալիզմից անջատված գաղութները
խարհային սոցիալիզմի ինդուստրիալ ոճախներին, ներգրավվում
են սոցիալիստական շինարարութեան հունի մեջ, մեջ տալով կա-
պիտալիզմի իբրև գերիշխող սխտեմի հետագա զարգացման ֆազը
և տնտեսական ու կուլտուրական արագ պրոցեսի հնարավորու-
թիւն ստանում» (Կոմինտերնի ծրագրերը)։

Գաղութային հեղափոխութեաններն արդեն բարձրացել են
այնպիսի աստիճանի, վոր Չինաստանի տերիտորիայի հսկայա-
կան մասում առաջացել է խորհրդային իշխանութիւն, վորը փայ-
լուն կերպով դիմացել է իմպերիալիստների ու նրանց չինական
գործակալներին բազմիցս կատարած ռազմական ուժով խեղդելու
փորձերին։ Խորհրդային չինաստանն ընդգրկում է 700 հազ. քառ-
կում. տերիտորիա և ունի 350 հազ. հոգուց կազմված կանոնավոր
կարմիր բանակ ու 600 հազ. հոգուց կազմված զինված պարտի-
զանական ջոկատներ։

Չինաստանի տերիտորիայի բազմականաչափ մասում խոր-
հրդային հեղափոխութեան հաղթանակը հսկայական նշանակու-
թիւն ունի չինական մեծ հեղափոխութեան և մյուս գաղութնե-
րում հեղափոխական շարժման հետագա ծավալման համար և իր
ընդմահացու վտանգ է թաղցնում ճապոնական իմպերիալիզմի
համար նրա կողմից ԽՍՀՄ վրա հարձակվելու դեպքում։

«Խորհրդային հեղափոխութեան հաղթանակները Չինաստա-
նում, պարտիզանական պատերազմը Մանջուրիայում, հեղափո-
խութեան գեներալի աճում ճապոնիայում, գաղութային ժողովուրդ-
ների ազատագրական շարժումը նոր ռազմաճակատ են ստեղծում
իմպերիալիստների թիկունքում։ Չինաստանի խորհրդային հեղա-
փոխութեանը դարձել է համաշխարհային հեղափոխութեան խո-
շոր ֆակտոր» (ԿԻԳԿ XIII պլենումի թեղիաները)։

Պայթար առաջինի նոր վերաբաժանման համար

Վերլուծենք այն փոփոխությունները, վոր պատերազմն ու հետպատերազմյան զարգացումը մտցրել են իմպերիալիստական յերկրների հարաբերությունների մեջ:

1914 — 1918 թ. թ. համաշխարհային իմպերիալիստական պատերազմը վերջացավ կենտրոնական Ֆեդերալայի պետությունների պարտությունով: Պատերազմի այս յելքի հիման վրա աշխարհի վերաբաժանումն ամրապնդվեց Վերսալի դաշնագրով: Գերմանիան զրկվեց իր գաղութներէց, նրա վրա բարդվեց ռեպարացիաների (պատերազմի ծախսերի հատուցման) բեռը: Գերմանիայի գաղութներն անցան Ֆրանսիային, Անգլիային, Բելգիային և Իտալիային:

Բայց պատերազմի հետևանքով արտասովոր չափով ուժեղացան ՀԱՄՆ, վորոնք պատերազմի ժամանակ ֆինանսավորում էին Անգլիային ու Ֆրանսիային: Գերմանիայի ու ավստրիայի դեմ պատերազմած «դաշնակիցներէ» ընդհանուր պարտքը Միացյալ Նահանգներին կազմում եր 20 միլիարդ նախապատերազմյան ռուբլի: Գերմանիայի դաշնակիցներին վճարած ռեպարացիաներն ամբողջությամբ գնում էին ՀԱՄՆ պարտքերի վճարման վրա: Այս պարտքը ՀԱՄՆ ոգտագործում են իբրև յեվրոպական պետությունների վրա տնտեսական ու քաղաքական մշտական ճնշում գործադրելու մի գործիք:

Պատերազմից հետո ՀԱՄՆ վճռական գերակշռություն ստացան համաշխարհային ամբողջ կապիտալիստական տնտեսություն մեջ: Նրանք իրենց մեջ կենտրոնացրին համաշխարհային ամբողջ արդյունաբերական արտադրանքի կեսը և վոսկու համաշխարհային պաշարի մոտ կեսը:

Պատերազմն ուժեղացրեց զարգացման անհամաչափությունը: Այսպես, 1929 թ. կարևորագույն յերկրների արտադրանքը նրանց նախապատերազմյան արտադրանքի համեմատությամբ կազմում եր, ՀԱՄՆ-ում՝ 175,3%, Անգլիայում՝ 98, Գերմանիայում՝ 105,4, Ֆրանսիայում՝ 139: Անգլիայի բաժինը չուղուսի համաշխարհային արտադրանքի մեջ 1913 թ. 13,1%-ից 1927 թ. իջավ մինչև 8,6 ի, իսկ ՀԱՄՆ բաժինը 39,8-ից մինչև 42,8%-ի: Անգլիայի բաժինը պողպատի համաշխարհային արտադրանքի մեջ 10,2-ից իջավ մինչև 9,3%-ի, իսկ ՀԱՄՆ բաժինը 41,6-ից հասավ 44,7%-ի:

Համաշխարհային առևտրի մեջ փոփոխվեց նաև կարևորագույն իմպերիալիստական յերկրների դերը: 1913 թվից մինչև

1927 թ. Գերմանիայի բաժինը 12,6-ից իջավ 9,8%-ի, Ֆրանսիայի բաժինը՝ 9-ից 6,6%-ի, Անգլիայի բաժինը՝ 16,1-ից 14,1%-ի, իսկ ՀԱՄՆ բաժինը՝ 10,1-ից ավելացավ և հասավ 14,2-ի: ՀԱՄՆ Անգլիային՝ նախապատերազմյան իմպերիալիստական այս ամենաուժեղ յերկրին դուրս են շարտում համաշխարհային շուկայի իր տնտեսական դիրքերէց: Սա յերևում է հետևյալ աղյուսակից:

Անգլիայի և ՀԱՄՆ մասնակցությունը ներմուծման մեջ (սակասեցում)

	Հարավ.-Ամերիկայի		Զինաստանի		Ճապոնիայի	
	1911—1913թ.	1927 թ.	1913 թ.	1927 թ.	1913թ.	1926 թ.
Անգլիա . . .	28,3	19,7	36,9	28,0	16,8	7,2
ՀԱՄՆ . . .	14,4	30,8	6,0	16,2	16,8	28,6

Կապիտալների արտահանման մեջ նույնպես ՀԱՄՆ առաջ են անցել Անգլիայից ու Ֆրանսիայից, վորոնք մինչև պատերազմը առաջին տեղն էին զբաղում կապիտալների համաշխարհային արտահանման մեջ: Այսպես՝ կապիտալների արտահանումն Անգլիայից 1913 թ. 880 միլ. դոլարից 1928 թ. իջավ 740 միլ. դոլարի, այս նույն ժամանակամիջոցում կապիտալների արտահանումը Ֆրանսիայից նվազել է 225 միլ. դոլարից մինչև 180 միլ. դոլար, իսկ ՀԱՄՆ-ից 50 միլ. դոլարից հասել է 934 միլ. դոլարի: Պատերազմից հետո ՀԱՄՆ սկսեցին կապիտալ արտահանել Ֆեդերալ պապիտալորպես Գերմանիա: Շատ արագ է աճում կապիտալների պապիտալորպես ՀԱՄՆ-ից գաղութները. 1913 թ. մինչև 1928 թ. գաարտահանումը ՀԱՄՆ-ից գաղութները. 1913 թ. մինչև 1928 թ. գաարտահանումը ՀԱՄՆ-ից գաղութները ավելացան 194%-ով, դուրսերում ներդրված ՀԱՄՆ կապիտալներն ավելացան 194%-ով, անգլիական ներդրումները 18%-ով, իսկ ֆրանսիականները՝ 10%-ով: Այդ դեպքում ՀԱՄՆ Անգլիային դուրս են մղում իր կապիտալներէց. 1913 թ. 1.860 միլ. դոլար, իսկ ՀԱՄՆ ներդրումները՝ 417 միլ. պատերազմից հետո պատկերը կտրականապես փոխվեց—Անգլիայի կապիտալները կանադայում կազմում էին 1931 թ. 2500 միլ. դոլ., իսկ ՀԱՄՆ՝ 4.200 միլ. դոլար:

Իմպերիալիստական յերկու խոշորագույն յերկրների ուժեղի հարաբերակցություն այս արագ փոփոխությունը միանգամայն

չի համարատախանում պատերազմից հետո դասավորված աշխարհի տերրիտորիալ բաժանումը: Պատերազմի հետևանքով ՀԱՄՆ գաղութային տիրապետությունները չմեծացան: Ըստ տերրիտորայի՝ ՀԱՄՆ գաղութները կազմում են բոլոր գաղութների ընդամենը 1,9%⁰, իսկ Անգլիայի գաղութները՝ 43,8%⁰: Ըստ բնակչության ամերիկյան գաղութները կազմում են ամբողջ գաղութային բնակչության 3,3%⁰, իսկ անգլիական գաղութները՝ 65,5%⁰:

Պատերազմից հետո իմպերիալիստական պետությունների միջև յեղած բուր հակասություններից ամենագլխավորը Անգլիայի ու ՀԱՄՆ միջև յեղած հակասությունն է:

Իմպերիալիստների բանակում այս գլխավոր հակասությունից հետո գալիս են հակասությունները ՀԱՄՆ և Ճապոնիայի միջև, Անգլիայի ու Ճապոնիայի միջև, Ֆրանսիայի ու Անգլիայի միջև, Ֆրանսիայի ու Գերմանիայի միջև, Իտալիայի ու Ֆրանսիայի միջև, Իտալիայի ու Գերմանիայի միջև և մի ամբողջ շարք այլ ավելի պակաս խոշոր հակասություններ: Դրանցից վերջին ժամանակներս առանձնապես ուժեղացել են հակասությունները Ճապոնիայի, ՀԱՄՆ ու Անգլիայի միջև, Ինչպես և Գերմանիայի, Ֆրանսիայի ու Իտալիայի միջև:

Ճապոնական իմպերիալիզմի զավթողական պատերազմը Չինաստանում և նրա ձգտումները հետագայում զավթումներ կատարելու խաղաղ ուղիներուսի ավարանում՝ սպառնում են ՀԱՄՆ և Անգլիայի հիմնական «կենսական» իմպերիալիստական շահերին: Այս յերեք իմպերիալիստական գերատիրոջների հակասություններն այստեղ հասել են անսխալ ընթաց սրություն: «Համաշխարհային նոր պատերազմի հրդեհը կրոնկվի խաղաղ ուղիներուսի ավարանում» (ԿիԳԿ XIII պլենումի թեզիսները):

Համաշխարհային առաջին պատերազմից հետո անցած շրջանում փոփոխվել է նմանապես պարտված Գերմանիայի ու նրան հաղթողների ուժերի հարաբերակցությունը: Գերմանիան արագ վերականգնեց իր արդյունաբերությունը և իր տեխնիկայով ու արդյունաբերական նշանակությունը առաջին տեղը գրավեց ՀԱՄՆ-ից հետո: «Գերմանիան պահանջում է իմպերիալիստական լիակատար իրավագոր պետություն ղրություն... Գերմանիան հանդիսանում է իմպերիալիստական ամենասուր ու լարված կոնֆլիկտների կարևորագույն կենտրոններից մեկը» (ԿիԳԿ XII պլենումի թեզիսները): Յեվրոպայում առանձնապես ուժեղացավ հակասությունների լարումն այն ժամանակ, յերբ Գերմանիայում իշխանություն գլուխ անցան ֆաշիստները: «Գերմանիայի ֆաշիստա-

կան կառավարությունը պատերազմի դիտավոր հրձիգն է Յեվրոպայում... Յեվրոպան դարձել է վառոչի պահեստ, վորն ամեն բուսի կարող է պայթել:

Ոգտագործելով Յեվրոպայի պատերազմի նախորդակի տագնապը և Հեռավոր Արևելքի անցքերը, անգլիական ու ամերիկյան իմպերիալիզմն ուժեղացնում են իմպերիալիստական վճռական մարտի պատրաստությունն Ատլանտյան ու Սաղաղ ուղիներուսի ընդհանրում համաշխարհային հեղեմոնիա ձեռք բերելու համար» (ԿիԳԿ XIII պլենումի թեզիսները):

Տեղային տեմպով է ընթանում իմպերիալիստական նոր պատերազմի ռազմատեխնիկական պատրաստությունն աշխարհի վերաբաժանման համար:

Իմպերիալիստական հինգ գլխավոր պետությունների (Ֆրանսիա, Անգլիա, Իտալիա, ՀԱՄՆ, Ճապոնիա) բանակների քանակը 1913/14 թ. 1846 հազար մարդուց 1932/33 թ. ավելացել է հասել է 2145 հազար մարդու: Իսկ յեթե սրան ավելացնենք Գերմանիայի, Լեհաստանի, Ռումինիայի, Չեխո-Սլովակիայի և մի շարք ուրիշ, ավելի մանր պետությունների բանակների քանակը, ապա մենք կստանանք 4060 հազար մարդ: Իմպերիալիստական հինգ գլխավոր պետությունների ռազմական ծախսելը 1914 թ. 1182 միլ. դոլարից 1931 թ. հասել է մինչև 3500 միլ. դոլարի: Յեթե սրան ավելացնենք այս պետությունների պատերազմական պարտքերի վճարման գումարը, ապա 1931 թ. համար մենք կստանանք մի հսկայական գումար՝ 8380 միլ. դոլար ռազմական ծախս:

Ռազմական տեխնիկան շատ առաջ է անցել: Այսպես որինակ 1918 թ. ՀԱՄՆ, Անգլիայի ու Ֆրանսիայի շարային ողանավերի թիվը հասնում էր 7 հազարի, 1932 թ.—22 հազարի, տանկերի թիվը՝ 5 հազարից 18 հազարի: Ռազմական արդյունաբերությունը միակ ճյուղն է, վոր գերաբարադրություն ձգնաժամ չգիտե, նրա «վաճառահանման շուկան» մշտապես ընդարձակվում է:

«Միջազգային դուրյունը համաշխարհային նոր պատերազմի նախորդակի բնույթ է կրում» (ԿիԳԿ XIII պլենումի թեզիսները: Ընդգծումն իմն է:—1. Ս.):

Իմպերիալիստական նոր պատերազմի այս պատրաստությունն ամենասուր կապի մեջ է ՍՍՀՄ դեմ նոր ինտերվենցիա նախապատրաստելու հետ, վորի նպատակը վոչ միայն այն է, վոր վոչնչացնի համաշխարհային պրոլետարական հեղափոխության հիմքը, այլև այն, վոր ՍՍՀՄ-ը դարձնի յերկրի հսկայական տերրի-

տորիան իր բնական անհամար հարստութիւններով ու բազմամիլիոն բնակչութեամբ դարձնի միջազգային ֆինանսական կապիտալի ամենասանձարձակ շահագործման առարկա: «Իմպերիալիստական հակասութիւններէ ստեղծուած իմպերիալիզմի բռնակում ուժեղացումն է այս հակասութիւններն ի հատիկ ԽՍՀՄ յուժնու ճեմնեցնելը» (ԿԻԳԿ XII պլենումի թեղիաները: Ընդգծումն իմն է: — Լ. Ս.): Մանջուրիայի և Հյուսիսային Չինաստանի դրախտը ճապոնիայի կողմից իմպերիալիստական նոր պատերազմի սկիզբն է և միաժամանակ ինտերվենցիայի անմիջական սպառնալիք ԽՍՀՄ դեմ:

Արդի աշխարհի մեր վերլուծած հիմնական հակասութիւնները (յերկու սիստեմի պայքարը, կապիտալիզմի ներման աճումը և դասակարգային հակասութիւններն սրումը, գաղութներում ծավալվող հեղափոխական շարժումը, հակասութիւններն սրումն իմպերիալիստներն միջև) իրենց ամբողջութեամբ նշանակում են, վոր կապիտալիզմն սպրում է իր սիստեմի ընդհանուր ճգնաժամը, վորից ուրիշ յեղք չկա, բացի ամբողջ աշխարհում պրոլետարիատի դիկտատուրայի հաղթելուց:

Ֆաշիզմ յեղ սոցիալ ժա-
սիզմ

Կապիտալիզմի մուտքն իր բարձրագույն
ու վերջին փուլը—իմպերիալիզմի փուլը—
առնասարակ նշանակում է քաղաքական

ուժեղացում: «Նոր, եկոնոմիկայի, մոնոպոլիստական կապիտալիզմի (իմպերիալիզմը մոնոպոլիստական կապիտալիզմ է) քաղաքական վերնաշնչքը դեմոկրատիայից շրջադարձն է դեպի քաղաքական ուժեղացում: Ազատ մրցութեանը համապատասխանում է դեմոկրատիան: Մոնոպոլիստային համապատասխանում է քաղաքական ուժեղացում» (Լենին, XIX հ., էջ 207):

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամն իրենով հատկանշում է քաղաքական ուժեղացում: Յերբ տեղի յե ունենում կապիտալիզմի քայքայում և բանվոր դասակարգն ամբողջ ու ամբողջ յե ազատում դեմոկրատական ու պարլամենտական պատրանքներէից, ամբողջ քիչ հնարավոր է լինում բանվոր դասակարգը հնազանդ պահել այս պատրանքներով նրան խաբելու միջոցով: Առաջին պլանի վրա յեն մղվում բանվոր դասակարգի ուղղակի ու բացահայտ բռնի ճնշման մեթոդները: Այս մեթոդները կապիտալիզմը կիրառել է մշտապես, մանավանդ նրա՝ իմպերիալիստական կապիտալիզմ դառնալուց հետո, բայց նրանք չեն յեն գերակշռում այն միջոցներն սիստեմում, վորոնց սգնութեամբ բուրժուազիան իրականացնում էր իր դիկտատուրան: Գերակշռում էին

բուրժուազիայի դիկտատուրայի դեմոկրատական-պարլամենտական ձևերը: Իսկ կապիտալիզմի ինդհանուր ճգնաժամն սկսվելուց հետո այն շրջադարձը դեմոկրատիայից դեպի քաղաքական ուժեղացում, վոր սկսվել էր դեռևս նախապատերազմային իմպերիալիզմի մեջ, ամբարտվում է և իր արտահայտութիւնն ստանում ֆաշիզմի անունով:

Թէ «դեմոկրատիան» և թէ ֆաշիզմը բուրժուազիայի դիկտատուրայի ձևն են: Ուստի նրանց միջև վոչ մի սկզբունքային տարբերութիւն չկա: «Գեմոկրատիան» մի ձև է, վոր դիմակալութում է այս դիկտատուրան:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամն պայմաններում այս դեմոկրատիայից աճում է ֆաշիզմը, վոր բուրժուազիայի մերկի վոչնչով չթագնված տերրորիստական դիկտատուրան է: Ֆինանսական կապիտալը ֆաշիստական դիկտատուրա հաստատելու միջոցով փորձում է յեղք գտնել ճգնաժամից բանվոր դասակարգի ու աշխատավորութեան հաշվին: Ֆաշիզմը հարկավոր է բուրժուազիային իմպերիալիստական պատերազմ նախապատրաստելու և վարելու, ԽՍՀՄ դեմ ինտերվենցիա կատարելու և իր սեփական յերկիւրներում հարածուն հեղափոխութիւնը ճնշելու համար:

Ֆաշիզմը բուրժուազիայի թուլութեան ցուցանիշն է, այն բանի հատկանիշը, վոր խախտվել են կապիտալիստական հասարակարգի հատկանիշը, վոր խախտվել են հաղթանակը Գեմոնիայում կապիտալիզմի բուն հիմքերը: «Ֆաշիզմի հաղթանակը Գեմոնիայում պետք է դիտել վոչ միայն իբրև բանվոր դասակարգի թուլութեան նշան և հետևանք այն բանի, վոր բանվոր դասակարգին դավաճանել է սոցիալ-դեմոկրատիան, վորը ճանապարհ է հարթել ֆաշիզմի համար: Այն պետք է դիտել նմանապես և իբրև բուրժուազիայի թուլութեան նշան, իբրև նշան այն բանի, վոր բուրժուազիան այլև ուժ չունի իշխելու պարլամենտարիզմի ու բուրժուական դեմոկրատիայի հին մեթոդներով, վորի հետևանքով նաստիպված է ներքին քաղաքականութեան մեջ դիմելու կառավարման տերրորիստական մեթոդներին,— իբրև նշան այն բանի, վոր նա այլևս ուժ չունի արտաքին խաղաղ քաղաքականութեան հիման վրա դուրս գալու ներկա դրութիւնից, վորի հետևանքով նա ստիպված է դիմելու պատերազմի քաղաքականութեան» (Սթալին, Հաշվետու զեկուցում ՃՎՄ կուսհամագումարին ՀամԿ(բ)Կ կէ աշխատանքի մասին):

Վոր ֆաշիզմը կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի արդյունքն է և բուրժուազիայի թուլութեան նշանը, սրանից, հասկանալի յե՝ չի հետևում, թէ ֆաշիստական դիկտատուրան հեղա-

փոխութեանը նախորդող անխուսափելի փուլ է, վոր ֆաշիստական զիկտատուերայի հաստատումը պրոլետարական հեղափոխութեան նախադրյալն է: Ըստ եյուլթեան այս հայացքներէ կողմնակից եր գերմանական կոմկուսակցութեան շարքերում յեղած Ռեմմել-Նեյ-մանի կապիտուլյանտական խմբակը, վորը գտնում եր, վոր «ինչքան վատ, այնքան լալ»: վորքան ավելի շուտ հաստատվի ֆաշիստական զիկտատուերան, այնքան շուտ ֆաշիզմը կմերկացնի իրեն մասսաների առջև և այնքան հեշտ կլինի հեղափոխութեան կատարելը:

Չախական այս թեորիաներն իրականում հանդիսանում են ոպորտունիստական պասսիվութեան բուրժուազիայի հարձակման առջև, սոցիալ-դեմոկրատական կապիտուլյանտութեան թագնված անդիկալ ֆրագնեբով:

Կապիտալիզմը պատմականորեն դատապարտված է կործանման: Իմպերիալիզմը ներող, մահացող կապիտալիզմն է: Բայց բուրժուազիան, իբրև վերավոր գաղան, իր բոլոր ուժերը հավաքում է իր թշնամուն ձնշելու համար: Ֆաշիզմը բուրժուազիայի մերկապարանոց հարձակումն է բանվոր դասակարգի վրա: Կապիտալիզմն ինքնին չի մահանում: Նրա «մահացումը» տեղի յե ունենում նրա հեղափոխական տապալման միջոցով: Թե վերջան յերկար պիտի տևի այս պրոցեսը և նա ինչ գոհեր պիտի նստի բանվոր դասակարգին,—այս հարցն ամենևին անտարբերութեան մատնելու հարց չէ: Պատմականորեն բուրժուազիան այլևս վոչ մի յեղ չունի, բայց ամեն մի տվյալ մոմենտին այս կամ այն յերկրում նա վորոշ պայմաններում կարող է ձգձգել իր գերիշխանութեան վախճանը:

Հեղափոխական պայքարի պրակտիկան է միայն լուծում այն հարցը, թե արդյոք բուրժուազիային կհաջողվի ժամանակավորապես յերկարացնել իր գերիշխանութեանը, վոր ներկայումս նշանակում է մեծագույն տանջանքներ պատճառել բանվոր դասակարգին, թե չի հաջողվի: Պրոլետարիատը բուրժուազիային կարող է հաղթել վոչ թե ոպորտունիստորեն սպասելով կապիտալիզմի ավտոմատ, «ինքնահոս» փլուզմանը, այլ միայն բուրժուազիայի ֆաշիստական հարձակմանը պատասխանելով հեղափոխական վճռական հակահարձակումով:

«Ֆաշիստական զիկտատուերան բուրժուազիայի զիկտատուերայի անխուսափելի փուլը չէ բոլոր յերկիրներում: Նրա խափանման հնարավորութեանը կախված է մարտնչող պրոլետարիատի ուժից, վորին ամենից ավելի ջլատում է սոցիալ-դեմոկրատիայի քայքայիչ ազդեցութեանը» (ԿԻԳԿ XIII պլենումի թեզիսները):

Այն փաստը, վոր բուրժուազիան պրոլետարական հեղափոխութեանից փրկվելու համար դիմում է ֆաշիզմին, չի նշանակում, թե նա դադարել է սոցիալ-դեմոկրատիայի իբրև իր սոցիալական գլխավոր հենարանի, կարիքն զգալուց:

Սոցիալ-դեմոկրատիան կապիտալիստական յերկիրների մեծ մասում դեռևս մասսայական ազդեցութեան է վայելում բանվոր դասակարգի մեջ, և այս հանգամանքը բուրժուազիայի համար առանձնապես արժեքավոր է դարձնում սոցիալ-դեմոկրատիայի աշխատանքը: Բանվոր բասակարգը միակ դասակարգն է, վորի շահերը լրիվ ու ամբողջութեամբ հակադիր են բուրժուազիայի շահերին, նա միակ ուժն է, վոր կարող է վերջ դնել բուրժուազիայի զիկտատուերային, կապիտալիզմին: Հենց այն պատճառով, վոր սոցիալ-դեմոկրատիան բուրժուազիայի գործակալութեանն է բանվոր դասակարգին, ներքուստ խախտում է բանվոր դասակարգի պայքարը, հենց այս պատճառով նա բուրժուազիայի սոցիալական գլխավոր հենարանն է, պրոլետարական հեղափոխութեան գլխավոր խոչընդոտը:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ձգնաժամի պայմաններում, վորչափով վոր խախտվում է կապիտալիզմի կայունութեանն ու աճում է մասսաների կոմունիստական շարժումը, տեղի յե ունենում սոցիալ-դեմոկրատիայի և ռեֆորմիստական արհմիութեաններին ղեկավար կադրերի ու ասպարատի սերտաճում բուրժուական պետութեան ու ձեռնարկուական կազմակերպութեանների հետ, տեղի յե ունենում սոցիալ-դեմոկրատիայի ֆաշիզացման պրոցեսը:

Սոցիալ-ֆաշիստները բանվորներին հետ են պահում կապիտալի հարձակման դեմ և ֆաշիզմի դեմ պայքարելուց: Նրանք բուրժուազիայի ակտիվ ոգնականներն են ֆաշիստական զիկտատուերայի պատրաստման ու հաստատման գործում:

Բայց և ֆաշիստական զիկտատուերան հաստատելուց հետո յել սոցիալ-դեմոկրատիան չի դադարում բուրժուազիայի սոցիալական գլխավոր հենարանի ֆունկցիան կատարելուց: Դասակարգային հակասութեանների սրումը, կոմկուսակցութեաննեյի ու նրանց ազդեցութեան աճումը, սոցիալ-դեմոկրատիայի դերի մերկացումը և մասսաների հեռացումը նրանից, —այս բոլորը ստիպում են սոցիալ-ֆաշիզմին, պաշտպանելով ֆաշիստական զիկտատուերան:

տատուերան և սողալով նրա առջև, կարծեցյալ ոսկոզեցիա խաղալ նրա դեմ և փորձել այս ճանապարհով կանգնեցնելու մասսաների հեռացումը դեպի հեղափոխութեան բանակը:

«Սոցիալ-դեմոկրատիան նաև բացահայտ ֆաշիստական դիկտատուերայի յերկիրներում շարունակում է խաղաղ բուրժուազիայի սոցիալական գլխավոր հենարանի դերը, պայքարելով պրոլետարիատի հեղափոխական միասնութեան ու ԽՍՀՄ-ի դեմ, ոգնելով բուրժուազիային բանվոր դասակարգի պառակտումով յերկաբացնելու կապիտալիզմի զոյությունը» (ԿիԳԿ XIII պլենումի թեզիսները):

Չլախձախելով սոցիալ-դեմոկրատիային, չվերացնելով սոցիալ-ֆաշիզմի ազդեցութեանը մասսաների վրայից, չի կարելի հաղթել բուրժուազիային: Ահա թե ինչու կոմկուսակցութեանները, մասսաներին գլխավորելով ու կազմակերպելով բուրժուազիայի դիկտատուերայի բոլոր ձևերի ու տեսակների դեմ պայքարելիս, իրենց ռազմագիտական հիմնական հողովածն ուղղում են սոցիալ-դեմոկրատիայի՝ բուրժուազիայի սոցիալական այս գլխավոր հենարանի, պրոլետարիան հեղափոխության այս գլխավոր խոչընդոսի դեմ:

Կապիտալիզմի բնիկները ձգնաձգում են յերեկ օրը

Չարգացման անհամաչափութեան ուժեղացումը կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի շրջանում անհամաչափ բնույթ է տալիս համաշխարհային պրոլետարական հեղափոխութեանը: Կապիտալիզմի խորտակումը պրոլետարիատի անընդհատ, անվերջ հաղթանակները ու բուրժուազիայի պարտութեան պրոցես չէ: Կապիտալիզմի հեղափոխական ճգնաժամի ընդհանուր աճման ժամանակ տեղի ունեն պրոլետարիատի վոչ միայն հաղթանակներ, այլև մասնակի պարտություններ, վորոնք, սակայն, չեն փոփոխում շարժման ընդհանուր ուղղութեանը: Սա հաստատվում է կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի զարգացման ամբողջ ընթացքով, վորի մեջ պետք է տարբերել յերեք շրջան:

Ընդհանուր ճգնաժամի առաջին օրջանը բնորոշվում է պատերազմի ժամանակ սկսված կապիտալիզմի քայքայման պրոցեսի արագ աճումով և սրա հիման վրա ամբողջ աշխարհում Ռուսաստանի պրոլետարական հեղափոխութեան ազդեցութեամբ հեղափոխական ճգնաժամի արագ աճումով: Անմիջականորեն պատերազմին հաջորդող տարիներին Յեվրոպայում տարածվեց հեղափոխութեանները, ապստամբութեանները և քաղաքական ու տնտեսական մասսայական մարտերի ալիք: Մի շարք ապստամ-

բություններ և հեղափոխական շարժման հզոր ծաղկում է տեղի ունենում դադարեցնելով:

Հեղափոխական մեծագույն վերելքի այս շրջանում բուրժուազիային անփոխարինելի ծառայութեան ցույց տվեց հակահեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատիան, վորը գլխավորեց շարժումը նրան գլխատելու համար: Կապիտալիստական յերկիրներում մասսայական հմուտ կոմունիստական կուսակցութեանները դեռևս չկային: Սա հանդիսացավ ամենագլխավոր պատճառը, վոր բուրժուազիան ժամանակավորապես հաղթեց հեղափոխական շարժմանը: Բայց բուրժուազիային չհաջողվեց ջախջախել պրոլետարիատի դիկտատուերայի առաջին յերկիրը: «Հեղափոխական հեղաշրջման առաջին փորձերը՝ աճած կապիտալիզմի սուր ճգնաժամի հիման վրա (1918—1921 թ. թ.) վերջացան պրոլետարիատի դիկտատուերայի հաղթութեամբ ու ամբարցումով ԽՍՀՄ-ում և պրոլետարիատի պարտութեամբ մի ամբողջ շարք ուրիշ յերկիրներում... Այս պարտութեանները հիման վրա, վորոնք հնարավորութեան ստեղծեցին ուժեղին շահագործման յենթարկելու պրոլետարիատի ու գաղութային ժողովուրդների մասսաներին, նրանց կյանքի մակարդակը խիստ իջեցման հիման վրա բուրժուազիան հասավ կապիտալիստական հարաբերութեանների մասնակի կայունացման» (Կոմիտեերի ծրագիրը):

Վրա հասավ կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի յերկրորդ շրջանը: Այս շրջանի ընթացքում ստեղծվում է կապիտալիզմի ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին հարաբերութեանների ժամանակավոր հարաբերական կայունացում: Կապիտալիզմական յերկիրները ներսում սա իր արտահայտութեանն է գտնում նրանում, վոր «վերականգնվում է» պատերազմի ժամանակ քայքայված տնտեսութեանն և հաշիվ բանվոր դասակարգի շահագործումն ուժեղացնելու («ուսցիտնալացում»), նրանում, վոր նախընթաց շրջանի համեմատութեամբ վորոշ չափով ամրացվում է բուրժուազիայի քաղաքական գերիշխանութեանը: Իմպերիալիստական պետութեանները հարաբերութեանների մեջ մասնակի կայունացումն արտահայտվեց նրանով, վոր աստիճանաբար վերականգնվում են պատերազմից խախտված տնտեսական կապերը կապիտալիստական յերկիրների միջև և վոր իմպերիալիստներին հաջողվեց ժամանակավորապես համաձայնութեան գալու Գերմանիան (Գառուսի պլանը) և գաղութներն ընդհանուր կողոպուտի յենթարկելու վերաբերմամբ:

Սակայն այս կայունացումը չի նշանակում վերադարձ

գեպի նախապատերազմյան հարաբերութիւնները, նա հաստատուն ու տեւական չէր և չէր կարող լինել, ինչպէս պնդում էյին սոցիալ-դեմոկրատիան ու աջ ուղորտունիստները: Սա խախտու ու նեխած կայունացում էր,—նա առաջացավ կապիտալիստական սխառեմի ընդհանուր ճգնաժամի սլայմաններում և նրա հիման վրա: Կապիտալիզմի մասնակի կայունացման հետ միաժամանակ տեղի յեր ունենում խՍՀՄ համաշխարհային պրոլետարական հեղափոխութեան հիմքի՝ արագ աճումն ու հետագա ամրացումը: Բուն կապիտալիստական յերկիրներում վատթարանում էր բանվոր դասակարգի դրութիւնը և սրվում էյին դասակարգային հակասութիւնները: Այս շրջանում տեղի յեն ունենում կոմունիստական կուսակցութիւնների ուժերի հաւաքում և ներքին կոնսոլիդացիա Կոմինտերնի ղեկավարութեամբ: Դասակարգային պայքարը չի մարել, նա վերածվում է այնպիսի հզոր շարժումների, ինչպէս 1926 թ. ընդհանուր գործադուլը և հանքագործների գործադուլն Անգլիայում, ինչպէս Վիեննայի բանվորների զինված պայքարը 1927 թ. հուլիսին: Միաժամանակ ծավալվում է չինական մեծ հեղափոխութիւնը, ժողովրդական ապստամբութիւն և տեղի ունենում Ինդոնեզիայում, աճում և Հնդկաստանի հեղափոխական շարժումը:

Կայունացման ներքին հակասութիւնները հանգում են կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի վոչ թե թուլացման, այլ ուժեղացման: «Մասնակի կայունացումից աճում և կապիտալիզմի ճգնաժամի ուժեղացում, հարաճուն ճգնաժամը քայքայում է կայունացումը—այս է կապիտալիզմի զարգացման դիալեկտիկական պատմական տվյալ մոմենտին» (Ստալին, ԿԿ քաղ. հաշվետվութիւն, Համ Կ(բ)՝ XV համագումարի սղագր. հաշվետվութիւն էջ 40 1928 թ.):

Կապիտալիզմի ներքին հակասութիւնների աճումը կայունացման շրջանում հանգում է յետոգ Երզնային, վորն սկսվեց 1927/28 թ., յերբ կապիտալիստական արտադրութիւնը դուրս յեկավ նախապատերազմյան մակարդակի սահմաններից և սրա հետևանքով խիստ սրվեց աճած արտադրական հնարավորութիւնների ու շուկայի անձուկ սահմանների հակասութիւնը: Նախապատերազմյան մակարդակի սահմաններից դուրս գալու հետևանքով կապիտալիստական ամբողջ աշխարհն ընդհուպ մոտեցավ խոր և սուր ճգնաժամի: Միևնույն ժամանակ խՍՀՄ անցնում է սոցիալիստական վերակառուցման և ամբողջ ճակատով ծավալուն սոցիալիստական հարձակման:

Ճերբորդ շրջանը հեղափոխական նոր վերելքի, մասնակի կայունացման վախճանի և հեղափոխութիւնների ու պատերազմների նոր տուրի անցնելու շրջանն է, ամբողջ գծով կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի խիստ սրման շրջանը: Այս տեսակետից առանձին նշանակութիւն ունի արդի համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը:

Հետպատերազմյան կապիտալիզմը գեթ արտադրութեան ճգնաժամ ապրեց 1920—1921 թթ. բայց այս ճգնաժամն ընդգրկեց վոչ բոլոր յերկիրները: Գերմանիային նա չընդամենաց: Իսկ արդի ճգնաժամը, սկսելով 1929 թ. և անհամաչափ զարգանալով, ընդգրկեց բոլոր կապիտալիստական ու զարգութեային յերկիրները և արտադրութեան բոլոր ճյուղերը (բացի ուղիմական արդիւնաբերութիւնից): «Արդի ճգնաժամը հանդիսանում է հում աշխատանքի առաջին տնտեսական ճգնաժամը պատերազմից հետո» (Ստալին, Լենինիզմի հարցեր):

Իր խորութեամբ ու քայքայիչ ներգործութեամբ արդի տնտեսական ճգնաժամը շատ է գերազանցում կապիտալիզմի պատմութեան մեջ տեղի ունեցած բոլոր ճգնաժամերին: Սա յերևում է հետևյալ աղյուսակից, վոր ցույց է տալիս չուղունաձուլման կրճատման տոկոսը կապիտալիստական յերկիրներում և համաշխարհային առևտրի կրճատման տոկոսը նախընթաց ճգնաժամերում և արդի ճգնաժամի միջոցին:

Ճգնաժամի տարիներ	Կրճատման տոկոսը	
	Չուղունի համաշխարհային ձուլման	Համաշխարհային առևտրի
1873—1874	8,0	5,0
1883—1885	10,0	4,0
1890—1892	6,5	0,5
1900—1901	0,25	1,0
1907—1908	23,0	7,0
1920—1921	44,0	—
1929—193	66,0	65,0

Ինչպէս ցույց տրվեց նախընթաց դուրսներում, ճգնաժամը սրա հետ միաժամանակ առաջացրեց նախընթաց ճգնաժամների պատմութեան մեջ չտեսնված գործադրութեան աճում և աշխատավարի ձի անկում: Բուրժուական անտեսագիտները հաշվով ճգնաժամ-

պատճառած ընդհանուր կորուստները գերազանցում են 1914—1918 թթ. իմպերիալիստական պատերազմի պատճառած կորուստներին:

Ճգնաժամի այս չափերն ու խորութիւնը դրսևորում են նրա բնույթն ու առանձնահատկութիւններն իբրև գերաբարձրութեան նգնաժամի, վոր ծավալվում է կապիտալիստական սխտեմի բնդհանուր նգնաժամի հիման վրա: Այս դեպքում բնորոշ է այն փաստը, վոր ի տարբերութիւն նախապատերազմյան ճգնաժամերի, արդի ճգնաժամին չնախորդեց քիչ թե շատ նշանակելի վերելք: Որինակ՝ Գերմանիայում արդյունաբերական արտադրանքը 1928 թ. հանդեպ կազմում եր՝ 1927 թ.—100 0/0, 1928 թ. 100 և 1929 թ.—102 0/0: ՀԱՄՆ-ում ավտոմոբիլային արդյունաբերութիւն արտադրանքը 1919 թվից մինչև 1923 թ.—ավելացավ 16, 9/0, իսկ 1924 թ. մինչև 1929 թ. միայն 4,7 0/0-ով Անգլիայում ճգնաժամից առաջ առհասարակ արտադրանքի աճում տեղի չունեցավ:

Ճգնաժամին նախորդող շրջանում բոլոր յերկիրներում արտեն կար, ինչպես գիտենք, ձեռնարկութիւնների բավականաչափ թերաբեռնվածութիւն և մասսայական լճացած գործազրկութիւն:

Արդի ճգնաժամը բոլոր նախընթաց ճգնաժամերից տարբերվում է իր ճնշողահանութեամբ: Առաջ 1—2 տարվա ընթացքում արտադրութիւնն ու գների անկումը սովորաբար հասնում եր իր ստորին կետին, իսկ արդի ճգնաժամն արդեն տևում է հինգ տարի, նա ամենայնիպարտե ճգնաժամն է կապիտալիզմի պատմութիւն մեջ յեղած ճգնաժամերից:

Արդի այս անորինակ ծանր, յերկարատե բնույթի տնտեսական ճգնաժամի պատճառները, ինչպիսցուցց տվեց ընկ. Ստալինը, հետևյալն են.

Նախ՝ արդի արդյունաբերական ճգնաժամն ընդգրկել է առանց բացառութիւն բոլոր կապիտալիստական յերկիրները: Յեթե միքանի յերկիրներ բռնված չլինեյին ճգնաժամով, ապա մյուս յերկիրները վորտեղ կա ճգնաժամ, կարող եյին իրենց արդանքների մի մասը վաճառել առաջին յերկիրներում, նրանք կարող եյին մանրել ի հաշիվ այդ յերկիրների: Բայց քանի վոր արդի տնտեսական ճգնաժամով բռնված են բոլոր կապիտալիստական յերկիրները, ապա դժվարացել է վորոշ յերկիրների մանրելումն ի հաշիվ մյուսների:

Յերկրորդ՝ արդյունաբերական ճգնաժամի միահյուսումն ազրա-

բայինի հետ, վորն ընդգրկել է բոլոր ազրաբային ու կիսաազրաբային յերկիրները: Արդյունաբերական ճգնաժամի հետևանքով նվազեց արդյունաբերութիւնն ունեցած գյուղատնտեսական հումքի պահանջարկը: Գործազրկութիւնն ու աշխատավարձի կրճատումը նվազեցնում են արդյունաբերական բանվորների պահանջարկը գյուղատնտեսական սննդամթերքների վերաբերմամբ: Մյուս կողմից՝ գյուղատնտեսութիւնն ճգնաժամը հանդում է այն բանին, վոր գյուղատնտեսութիւնը քիչ պահանջարկ է ունենում արդյունաբերական մթերքների նկատմամբ՝ արդյունաբերութիւն միջոցների ու սպառման արդյունաբերական առարկաների նկատմամբ: Այսպիսով, արդյունաբերական և ազրաբային ճգնաժամերի միահյուսումը առանձին ծանր ու տեական բնույթ տվեց արդի տնտեսական ճգնաժամին նախընթաց ճգնաժամերի համեմատութիւն:

Յերկրորդ՝ ազրաբային ճգնաժամն ընդգրկեց վոր միայն բոլոր յերկիրները, այլ գյուղատնտեսական արտադրութիւնն բոլոր ճյուղերը,—վոր միայն յերկարգործութիւնը, այլև անասնապահութիւնը: Կապիտալիստական աշխարհում գյուղատնտեսութիւնը սաստիկ անկում ունեցավ: Գյուղատնտեսութիւն մեջ խիստ կրճատվեց մեքենաների ու արհեստական սարարտանյութերի կրճատումը: Քանի վոր գյուղատնտեսութիւնն համար արտադրութիւն միջոցների արտադրութիւնը կազմում է արդյունաբերական արտադրանքի նշանակելի բաժինը, ապա գյուղատնտեսութիւնն ղեկըրողացիւն ել ավելի ձգձգեց արդյունաբերական ճգնաժամը:

Չորրորդ՝ մոնոպոլիստական կազմակերպութիւնների ձգգտումը պահպանելու ապրանքների բարձր գները: Սովորաբար, գների անկումը, հանդիսանալով ճգնաժամի արտահայտութիւն, միևնույն ժամանակ նպաստում է նրա հաղթահարմանը, գների անկման հետևանքով ներծծվում են ապրանքային պաշարները և մեղմանում է գերարտադրութիւնը: Վորքան ավելի դանդաղ են ընկնում գները, այնքան ավելի յե ձգձգվում ճգնաժամը: Հինց այս բանն է տեղի ունենում արդի ճգնաժամի հետ: Որինակ Գերմանիայում ճգնաժամի շրջանում մոնոպոլիստների արտադրած ապրանքների գներն ընկան միայն 20 0/0-ով, իսկ մոնոպոլիստական միավորութիւնների մեջ չմտնող ձեռնարկութիւնների արտադրած ապրանքների գները՝ 50 0/0-ով: Քանի վոր արդյունաբերական ապրանքների ճնշող քանակն արտադրում են մոնոպոլիստները, ապա մոնոպոլ գների անկման ուշացումն առանձնապես սաստիկ ձգձգում է ճգնաժամը:

Հինգերորդ՝ արդի տնտեսական ճգնաժամը տեղի յե ունե-

նում կապիտալիստական սխտեմի ընդհանուր ճգնաժամի պայմաններում: Սա այն զլխավոր ֆակտորն է, վոր ճգնաժամին տալիս է նախկին ճգնաժամերի ժամանակ չտեսնված սրությունն և խորտակիչ ուժ: «Արդյունաբերական ճգնաժամը տեղի ունեցավ կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի միջոցին, յերբ կապիտալիզմը վոչ հիմնական պետություններում, վոչ էլ գաղութներում ու կախյալ յերկիրներում այլևս չունի և չի կարող ունենալ այն ուժն ու կայունությունը, վոր նա ուներ մինչև պատերազմը և հոկտեմբերյան հեղափոխությունը, յերբ կապիտալիստական յերկիրների արդյունաբերությունն իմպերիալիստական պատերազմից ժառանգություն ստացավ ձեռնարկությունների խորնիհական թերաբեռնվածություն և գործազուրկների միլիոնավոր բանակներ, վորոնցից նա այլևս ուժ չունի ազատվելու» (Ստալին, հաշվետու ղեկուցում XVII կուսհամագումարին Համ Կ(բ) ԿԿ աշխատանքի մասին):

Արդի համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը մի շարք կապիտալիստական յերկիրներում ուղղեկցվում է բանկային խոր վրուզումներով և փողի շրջանառության խանգարումով: Փաստորեն դադարեցված է պատերազմական պարաքերի վճարումը, աճում են պետական բյուջեների դեֆիցիտները և տեղի յե ունենում ֆինանսական տեսակետից այնպիսի հզոր յերկիրներ՝ վալյուտայի կուրսի անկում, ինչպես Անգլիան և ՀԱՄՆ, վորոնք անցել են ինֆլյացիայի՝ ուղին:

Նախընթաց ճգնաժամերին գները կտրուկ անկումից և արտադրություն կրճատումից հետո վրա յեր հասնում դեպրեսիան (տես վերև, էջ 79), վորին հետևում էր վերելք, և ճգնաժամը 1—2 տարում վերջանում էր: Իսկ արդի ճգնաժամի շրջանում անկման ամենաստորին կետին հասան ճգնաժամի միայն չորրորդ տարվա վերջին՝ 1932 թ.: Այսպես ՀԱՄՆ-ում արդյունաբերական արտադրանքը 1929 թ. հանդեպ կաղմում էր՝ 1932 թ. 53,8, իսկ 1933 թ.—64,90%, Անգլիայում—83,8 և 86,10%, Գերմանիայում—59,8 և 66,80%, Ֆրանսիայում—69,1 և 77,40%:

Կապիտալիստական կարելիորագույն յերկիրներում 1933 թ. ընթացքում արտադրությունն ավելացել է: Բուրժուազիան կարողացել է սրան հասնել ի հաշիվ բանվորների «աստիկ շահագործման», ի հաշիվ իրենց յերկիրների ու գաղութների գյուղատնտեսության: Բայց արտադրության այս աճումը չի նշանակում, թե

¹ Ինֆլյացիայի մասին տես I պր. III գ. էջ 86.

ճգնաժամը վերջացել և սկսվել է վերելքը: Կապիտալիստական յերկիրներում վոչ մի իսկական վերելք չի կարող լինել այն պատճառով, վոր այս տնտեսական ճգնաժամը տեղի յե ունենում կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի պայմաններում, վորը զնալ խորանում է: Սովորաբար ճգնաժամից հետո վերելք սկսվում է հիմնական կապիտալի նորոգման հետևանքով: Բայց ներկայումս կապիտալիստական յերկիրներում ձեռնարկություններն այնչափ վիթխարի թերաբեռնում ունեն, վոր խոսք անգամ չի կարող լինել հիմնական կապիտալը քիչ թե շատ լուրջ նորոգելու մասին:

«Այնքան է, վոր մենք գործ ունենք արդյունաբերության ամենամեծ անկման կետից, արդյունաբերական ճգնաժամի ամենամեծ խորությունից դեպի դեպրեսիա անցնելու հետ, բայց վոր թե սովորական, այլ առանձին տեսակի դեպրեսիա, վորը չի տանում դեպի արդյունաբերության նոր վերելք ու ծաղկում, բայց և չի վերադարձնում նրան դեպի ամենամեծ անկման կետը» (Ստալին, Հաշվետու ղեկուցում XVII կուսհամագումարին Համ Կ(բ) ԿԿ աշխատանքի մասին):

«Այնտեղ՝ կապիտալիստական յերկիրներում դեռևս փոթորկում է տնտեսական ճգնաժամը» (Յուլյան Երզնկա):

Արդի տնտեսական ճգնաժամը, վոր տեղի յե ունենում կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի պայմաններում, խորացնում ու սրում է վերջինս:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի այս սրումն իր արտահայտությունը գտավ նրանում, վոր արդեն 1932 թ. վրա հասավ կապիտալիզմի հարաբերական կայունացման վախճանը և վոր կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամը մոտենում է իր դարգացման նոր աստիճանին, հեղափոխությունների ու պատերազմների նոր տուրին:

Այն ժամանակ, յերբ կապիտալիստական ամբողջ աշխարհը դանվում է ճգնաժամի ճիրանների մեջ, ԽՍՀՄ համաշխարհային

—պատմական նշանակություն ունեցող և ձեռք բերելու արտադրության ամեն բուռն տեմպ և մասսաների նյութական ու կուլտուրական մակարդակի վերելք, առաջին հնդամյակի իրագործում և անցում դեպի անդասակարգ հասարակության կառուցումը: «Կապիտալիստական յերկիրների եկոնոմիկայի փլման պայմաններում, այս յերկիրներում գործազրկության, աղքատության, սովի անորինակ աճման պայմաններում հնդամյակի իրա-

գործումը ԽՍՀՄ-ում վոչ թե հինգ, այլ չորս տարում (ավելի հինգ՝ չորս տարում և յերեք ամսում) արգի պատմութեան մեջ ամենից ավելի աչքի ընկնող փաստ եւ (Կենտկոմի 1933 թվի հունվարյան պլենումի բանաձևը): Արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը (տոկոսներով 1929 թ. հանդեպ) 1933 թ. կազմում եր ԽՍՀՄ-ում 201,6 ՀԱՄՆ-ում—64,9 Անգլիայում—86,1, Գերմանիայում—66,8, Ֆրանսիայում—77,4: Արտադրութեան մի շարք կարևորագույն ճյուղերում ԽՍՀՄ-ում առաջին հնգամյակի շրջանում վճռական թոիչք կատարեց, հասնելով և առաջ անցնելով կապիտալիստական յերկիրներին: Իսկ յերկրորդ հնգամյակում ԽՍՀՄ վերածվում է մի յերկրի, վորը տեխնիկատնտեսական տեսակետից անկախ է մյուս յերկիրներից, միջպետութուն, վոր տեխնիկական տեսակետից ամենաառաջավորն է Յեվրոպայում:

Սոցիալիզմի այս հաջողութունները, վոր նշանակում են մեր անկախութեան աճում կապիտալիստական աշխարհից, մեր պաշտպանունակութեան աճում և ամրացում, ԽՍՀՄ հեղափոխականացող ազդեցութեան աճում ամբողջ աշխարհի շահագործվող մասսաների վրա և ԽՍՀՄ նշանակութեան աճում իբրև համաշխարհային պրոլետարական հեղափոխութեան հենակետի, հսկայական տեղափոխում են սեղծում սոցիալիստական ու կապիտալիստական աշխարհի հարաբերակցության մեջ և սրում կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամը:

Մի կողմից ճգնաժամի ազդեցութեան տակ, մյուս կողմից՝ սոցիալիզմի աճող հաջողութունների—բոլոր իմպերիալիստական յերկիրներում ու գաղութներում տեղի յե ունենում հեղափոխական վերելքի արագ աճում: Վերջին տարիների ընթացքում տեղի յեն ունեցել մի շարք ամենախոշոր մասսայական «գործադուներ, վորպիսիները կապիտալիստական Յեվրոպան չի տեսել 1918—1923 թ. թ. հեղափոխութունների առաջին ավիջից հետո: Ըստ վորում գործադուներն ավելի ու ավելի ցայտուն արտահայտված քաղաքական բնույթ են ընդունում: Հաճախանում են բանվորների մասսայական ընդհարումները վոստիկանութեան ու ֆաշիստների հետ, հեղափոխական շարժումներ են բռնկվում բանակում: Ծավալվում են գյուղացիական մասսաների յերլույթները:

Հակասութունների խիստ սրում տեղի ունեցավ իմպերիալիստների միջև, վորոնք միանգամայն բացահայտ ու տնդորեն

պատրաստվում են նոր պատերազմի: Ուժգնորեն հեղափոխական պատերազմ է պատրաստվում ԽՍՀՄ դեմ:

Այս բոլոր փաստերի հիման վրա Կոմունիստական ինտերնացիոնալն արդեն 1932 թ. կարող եր հաստատել, վոր վերջացել է կապիտալիզմի հարաբերական կայունացումը և վոր տեղի յե ունենում անցում դեպի դասակարգերի միջև և պետութունների միջև տեղի ունեցող խոշոր բաղխումների նոր տուր, դեպի հեղափոխութունների ու պատերազմների նոր տուր (ԿԻԳԿ XII պլենումի թեղիսները):

1933 թիվը հանդիսացավ կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի հետագա սրման տարի, համաշխարհային հեղափոխական ճգնաժամի հետագա հասունացման տարի: «Ինչպես կապիտալիստական յերկիրների ներքին դասակարգային հակասութունների, այնպես եւ միջազգային հակամարտութունների ծայրահեղ լարվածութունը վկայում է հեղափոխական ճգնաժամի որչեպտիվ նախադրյալների այնպիսի հասունութեան մասին, վոր ներկայումս աշխարհն արդեն բնդհուպ մոտենում է հեղափոխութունների ու պատերազմների նոր տուրի» (ԿԻԳԿ XIII պլենումի թեղիսները):

Ավստրիական պրոլետարիատի զինված պայքարը և Ֆրանսիական ընդհանուր գործադուրը 1934 թ. փետրվարին լրիվ ու ամբողջութեամբ հաստատեցին Կոմունիստական ինտերնացիոնալի այս վերլուծութունը: Այս անցքերը վկայում են լայն մասսաների արագ շրջադարձը դեպի կապիտալիստական սխտեմի դեմ պայքարելը պրոլետարիատի դիկտատուրայի համար: Ավստրիական պրոլետարիատի հերոսական պայքարը փայտուն կերպով հաստատեց ընկ. Ստալինի լայն խոսքերը, թե «գրոհի գաղափարը հասունանում է մասսաների գիտակցութեան մեջ», նա վառ ցուցանիչ է հանդիսանում այն բանի, վոր բուրժուազիայի ու պրոլետարիատի միջև քաղաքացիական պատերազմը դրվում է սրակարգի մեջ, նա հանդիսանում է հեղափոխութունների ու պատերազմների նոր տուրի ավանգարդային մարտերի սկիզբը:

Հեղափոխութունների ու պատերազմների նոր տուրը նշանակելու յե համաշխարհային պրոլետարիատի հեղափոխության գորգացման հոր ասիման: Իր թափով ու խորութեամբ նա շատ հեռու կթողնի հեղափոխութունների ու պատերազմների առաջին տուրը: 1918-1923 թ. հեղափոխական մարտերը տեղի եյին ունենում այնպիսի պայմաններում, յերբ դեռևս չկային մասսայական

ու փորձված կոմունիստական կուսակցութիւններ, նրանք մեծա-
դույն մասամբ ընթանում եյին սարերայնորեն: Կապիտալիզմը
«խաղաղ» զարգացման յերկարատև շրջանից հետո սա կապիտա-
լիստական յերկիրներէ բանվոր դասակարգի մարտական առաջին
միջոցութիւնն էր:

Առաջիկա հեղափոխական վճռական մարտերը տեղի յեն
ունենալու այնպիսի պայմաններում, յերբ խիստ աճած կլինի
Սորճորդային միութեան տնտեսական, քաղաքական ու ռազմական
հզորութիւնը, յերբ մասսաները հարուստ փորձ կունենան հեղա-
փոխութիւններէ առաջին տուրքի մարտերից, յերբ մասսաներէ
գլուխ կանգնած կլինեն համախմբված և բոլորակցայն փորձով
հարստացած կոմկուսակցութիւններ, վորոնք արդեն այժմ կոմիւն-
տերնի ղեկավարութեամբ ամենորոյա հարաճուն պայքար մղելով
ընդդէմ կապիտալի հարձակման ընդդէմ Փաշչիմի, ընդդէմ պա-
տերազմի ու ինտերվենցիայի բանվոր դասակարգի մասսաներին
պատրաստում, կազմակերպում, համախմբում ու կոփում են վճռա-
կան մարտեր մղելու իշխանութեան համար, պրոլետարիատի ղեկ-
տատուրայի համար:

Ամբողջ աշխարհի հեղափոխական պրոլետարիատը կոմիւն-
տերնի ղեկավարութեամբ, համաշխարհային պրոլետարական հե-
ղափոխութեան հանձարեղ ու մեծագույն առաջնորդ ընկ. Ստալինի
գլխավորութեամբ պատրաստվում է հաղթանակով դուրս գալու
հեղափոխութիւններէ ու պատերազմների նոր տուրից:

«Այսպիսով, պատերազմի սեղծած համաշխարհային քայքայ-
ման հոյք վրա անում է համաշխարհային նեղափոխական ճգնա-
նստման վարն ինչպիսի սեւեւան ու ծանր պերիպերիաներ ել անցնելու
լիքի, չի կարող այլ կերպ վերջանալ, քան պրոլետարական հեղափո-
խութեամբ ու նրա ճաղրանակով» (Լենին, XIX հ. էջ 75,
Ընդգծումն իմն է:—Ղ. Ս.):

ԲՈՎԱՆՒԹԵՎՈՒԹՅՈՒՆ

Աւթերորդ գլուխ:	Գյուղատնտեսութիւնը կապիտալիզմի ժամանակ	3
	1. Հողի մասնավոր սեփականութիւնը վորպէս դյու- ղատնտեսութեան զարգացումն արգելակող գործոն	3
	2. Սորճոր և ման բարատգրութիւնը գյուղատնտեսու- թեան մեջ	9
	3. Գյուղացիութեան ղահագործումը կապիտալիզմի ժամանակ	14
Ինքերորդ գլուխ:	Հասարակական կապիտալի վերաբրտագրութիւ- նը և շրջանառութիւն ամբողջութեամբ վերցրած	23
	1. Սննդի թերութիւն ճննադատութիւնը	25
	2. Հասարակական կապիտալի ամբողջութեամբ վերց- րած վերաբրտագրութեան պայմանները	28
	3. Կապիտալիստական վերաբրտագրութեան հակասու- թիւնները	48
Տասերորդ գլուխ:	Ճգնաժամերը	61
	1. Հասարակական արտագրութեան և կապիտալիս- տական յուրացման հակասութիւնը ճգնաժամերի պատճառն է	61
	2. Ճգնաժամի ընթացքը	73
	3. Ճգնաժամերի նշանակութիւնը	84
	4. Ճգնաժամերի բուրժուական և սոցիալ-դեմոկրա- տական թերութիւնը	87
	5. Ճգնաժամերի անկարելիութիւնը ԽՍՀՄ-ում	94
Տասմեկերորդ գլուխ:	Ինպերիալիզմ	98
	1. Համակենտրոնացում և մոնոպոլիա	101
	2. Բանկերի նոր տերը: Ֆինանսական կապիտալ	108
	3. Կապիտալի արտահանումը	115
	4. Պայքար կապիտալիստների միութիւններէ միջև աշխարհի բաժանման համար	119
	5. Աշխարհի տերիտորիալ բաժանումն ինպերիալիս- տական պետութիւնների միջև և պայքարը նրա վերաբաժանման համար	121

6. Իմպերիալիզմը կապիտալիզմի առաջին ու վերջին փուլն է	126
7. Դասակարգային հակասութիւններն սրունն իմպերիալիզմի ժամանակ	132
8. Իմպերիալիզմի սոցիալ-դեմոկրատական «թեորիաները»	139
9. Անհամաչափ դարդացման որինքը և պրոլետարական հեղափոխութիւնը	151
10. Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամը	157

Թարգմ. Հ. Թուրջյան լեզվ. Մ. Չախուրյան խմբագրությանը՝ Ա. Հառուբյուրյան լեզվ.
Ս. Խանինյան, Տեխ. խմբագիր՝ Տ. Խաչվանյան, Սրբագրիչ՝ Մ. Սահակյան:
Ետեղի սրվեց 29 հոկտեմբերի 1934 թ.: Տպել բուլլատից 5 դեկտեմբերի 1934 թ.:
Հրատ. № 251, հնդեխ $\frac{\text{П-50}}{\text{У}}$, Գլավիտի լիազար № 7886 (բ), Տիրամ 10,000:
Պատկեր № 340, Թղթի չափար 8x10, 11 սպ. րեթ (1 սպ. ր. 38,600 սպ. հետև):
Կուսակցության տպարան, Յերեվան Ալլահվերդյան փ., № 27:

Перев. А. Туршян и М. Закарян. редактор С. Арутюнян и А. Шагинян.
Тех. Редактор. Т. Хачванкян. Корректор М. Саакян, Сдано в 29 октября
1934 г. Подписано к печати 5 декабря 1934 г. Армпартиздат № 251

Индекс $\frac{\text{П-50}}{\text{У}}$.

Типография Партиздат ЦК КП (б) А, Эривань, ул. Аллавердян № 27.

« Ազգային գրադարան

NL0202533

